



KRATKI IZLET

zapisi iz Domovinskog rata

RATKO CVETNIĆ



SADRŽAJ

Kolovoz	1
Rujan	18
Listopad	20
Studen	26
Prosinac	29
Siječanj	37
Veljača	48
Ožujak	56
Travanj	65
Svibanj	71
Lipanj	80
Srpanj	90
Kolovoz	94
Rujan	101
O autoru	102
Impresum	103

KOLOVOZ

Poslao sam N.-i svoje bilješke, a s njima i jednu razglednicu našeg naselja, na kojoj sam pažljivo ucrtanom strelicom označio svoj prozor. Poslije me začudila vlastita pomnja – vjerojatno sam se u trenutku dok sam slagao te papire u kuvertu, pobojavao da ona neće uspjeti prepoznati moju situaciju. Dočekat će je to pismo kad se bude vraćala s neke amsterdamske tržnice, otvorit će ga razmišljajući o tome je li mogla jutros proći jeftinije, je li mogla usput obići i zubara ili da to ostavi za Zagreb, i odložiti će košaru na kuhinjski stol u trenutku u kojem bi joj moje teme mogle biti jednako nerazumljive kao što je meni nerazumljiv jezik te djece koja trče oko nje dok stoji nasred kuhinje s otvorenom kuvertom u ruci. Zato sam valjda strelicu docrtao tako precizno.

Fotografija je snimljena iz zraka i prikazuje Vrtove u onom reprezentativnom, predratnom izdanju u kakvom je bilo sve dok se tropakari nisu prevalili preko Debelog Brijega. Strelica koju sam docrtao na tu sličicu iz turističkog prospekta, podsjetila me na jednu kartolinu, koju već trideset godina čuvamo u Mračlinu: naši ubogi rođaci odlazeći u Australiju poslali su nam iz Napulja razglednicu sa slikom preookeanskog broda kojim će otploviti; drhtavom krivuljom zaokružen je prozor njihove kabine – jedna od stotinu točkica koje se nižu uz brodski bok tek nešto malo iznad visine gaza. Danas mi se čini da je ta šara bila dramatičnija poruka od cijeloga njihovog pisamca; putujući preko te ogromne vode oni, kojima su Zagreb i Sisak bili krajnje postaje svih dotadašnjih putovanja, mogli su skutreni u potpalublju gledati kako to okno – nimalo veće od prozora na čardaku kroz koji su generacijama gledali isti i nepromjenjivi turopoljski svijet – sa svakim valom tone u ocean i potom se diže prema tropskom nebu, nadajući se i vjerujući da ćemo mi, nagnuti nad sliku sa zaokruženim brodskim prozorom, biti uz njih na tom neizvjesnom putu u novi svijet.

Čitavu predsezonu u Vrtovima su se izmjenjivali crnogorski četnici. Ti momci ni trenutka nisu zaboravljali na to kako je prolazna ratnička slava: prvi ešalon pokupio je tehniku, televizore i frižidere, drugi je odnio namještaj – uglavnom stolice i vrtne garniture – a treći je već skidao zavjese, kvake, štekere... Limitirajući faktor nije bilo samo brzo približavanje Tigrova, nego i tehnička kultura; oni koji su kasnili, našli su se pred golom infrastrukturom.

Ovdje prepričavaju anegdotu o četniku koji se – mašući ukradenim daljinskim upravljačem – hvalio kolegama kako je nabavio video.

Ali ono što cijeloj priči o četničkoj predsezoni daje posebnu boju, jest njihov odnos prema kupaonicama: iz njih je razmjerno malo toga ukradeno – u čemu naša vojska može naći bar dva razloga za zadovoljstvo – ali one kupaonice koje su stradale, tako su temeljito razbijene i popaljene da podsjećaju na krš kakav smo inače viđali samo po crkvama; uništavane su baš kao mjesta s nekom otajstvenom, kultnom namjenom. B. priča kako su u jednom od ovdašnjih hotela četnici najprije štangama porazbijali sve umivaonike i školjke, a onda mjesec dana srali u nekoj sobi na dnu stepeništa. Ono što je možda vrijedalo onaj osjećaj kolektiviteta kojem su ti dinarci odani, jest činjenica da su tuš, umivaonik, školjka, mjesta namijenjena pojedincu, toj usamljenoj zvijezdi zapadne hemisfere, i to baš onim njegovim trenutcima u kojima se takav pojedinac bavi sam sa sobom. Usuprot ovom poroku, u spomenutoj podrumskoj prostoriji oni su mogli kenjati u društvu, zajedno više njih, okrenuti licem jedni prema drugima, u krugu koji se – zbog nužde – iz dana u dan sve više sužavao zbijajući tako junake u jedan od arhajskih simbola zajedništva – u kolo.

Ah, ti naši neprijatelji...

Dok se pakirao, rastreseno nabacujući stvari u transportnu vreću, B.-u je spopala iznenadna navala ogorčenja.

– Ali, uvjeravam te da s onima koji nisu odgulili bar dva mjeseca ovog sranja, ne želim više u životu progovoriti ni riječ. Ni riječ! Mogu im jedino pljunuti u lice.

Njegov cimer, neki staložen i tih čovjek, govori mu iz kuta sobe:

– Ti ljudi nisu naša briga, nego briga države. Ili, u krajnjoj konzekvenci, briga vojnog sudstva.

– Ali – rekoh – je li ovo država u čiji bi osjećaj za pravdu ljudi imali povjerenja?

– Ma, ja ne govorim o državi – kaže B. – ja govorim o domovini.

Ipak, ne treba ljudima pljuvati u lice. Najprije, nemaju svi lice na istom mjestu, a osim toga

svatko od nas, čini mi se, ima svoju domovinu. Nekome je to njegova gmajna, drugome mit ili pejzaž, treći pod domovinom naprosto misli neku svoju malu tržnicu, a prilike u kojima smo se zatekli, trebale bi nas uvjeriti kako je domovina sve to: i livada i mit i tržnica. I u času kad se nađemo na braniku svega toga, najednom nam se učini da smo izdani od svih koji tada nisu s nama, pa nas jednostavna logika ojađenog srca uvjerava kako smo žrtve neke systemske, dakle ponovljive nepravde.

Iz tog se raspoloženja rađaju one priče o jednima koji uvijek brane druge, dok drugi za to vrijeme uživaju u sigurnosti i nezahvalnosti. Te su priče glupe, ali lako razumljive: kad sam čuo da je A. još lani smjestio staru i sestru u Sloveniju, a da i sam poslije svake uzbune zbriše preko granice, nakon prvotnog bijesa sve više me spopadao crvić nekakve radoznalosti koja se na momente gotovo pretvarala u zavist: što je to tako dragocjeno što ovi ljudi pred svima nama skrivaju i odnose na sigurno? I onda sam shvatio da je ta dragocjenost domovina, njihova domovina, i vjerujem da bismo u legendi nekog atlasa koji ne mari mnogo za precizno iscrtane granice, tu A.-ovu malu kneževinu pronašli pod jednostavnim nazivom „građanski komoditet“.

Danas je poginuo Vinter.

Dečki su upali u nekakvu zasjedu gore u kamenjaru, zalegli s prvim rafalom, a kad su četnici nakon nekoliko uzvraćenih pucnjeva pobjegli, Vinter je ostao ležati.

- Povučem ga za nogavicu - priča jedan od izviđača - ne trza. Glava pala, vidim - gotov je.

Na obdukciji su ustanovili da ga nije zakvačio taj rafal, nego da ga je, kad su već bili zalegli, pogodio snajper.

Doktor S. s dubrovačke patologije ponovo apelira da se poginuli najprije *razminiraju*, a tek onda šalju na odjel, gdje mu još uvijek stižu sa svim svojim tromblonima i bombama, koje se za vrijeme razudbe kotrljaju po stolu i plaše njegovu marljivu posadu.

U vezi sa Stipinom obućom razvija se sljedeći slučaj: čizme izuva vrlo rijetko, a kad ih izuje, kao da je odčepio pandemonijum. Rekli bismo: riba smrdi od glave, a čovjek od pete.

Na podu kuhinje njegovi bosi tabani, bijeli i krljuštavi poput ribljeg trbuha, ostavljaju vlažni trag, koji kreće od kuta lođe – u koju Stipe za najveće jare odlaže svoje čizme zajedno s bijelim pamučnim čarapama – i vodi u različite kutove naše male gajbe, ali vrlo rijetko skreće prema kupaonici. Na taj se način i onaj blagotvorni pramičak propuha, koji povremeno krene od lođe prema prozoru i dahne preko moga ležaja, začas utopi u melasi toga ljepljivog vonja. Osjećam udare u kojima nailazi, s onim toplim jezičcima jetkog smrada koji se račvaju ulazeći u nosnice sve dok ne liznu same arkade i ocijede se, barem u mojoj užasnoj predodžbi, sa stijenki sinusa kao s kuhinjske nape.

U Letovaniću je navodno ta pojava još izazivala neke praktične pokušaje da se stvar kako tako sanira. Ako bi kad Stipe spustio noge u lavor tople vode, gotovo svatko tko je proveo bar jednu noć u istoj spavaonici s njim, osjetio bi potrebu da toj vodi nešto doda: netko malo šampona, drugi losion, treći vrećicu čaja, ali su odustajali jedan za drugim, razočarani mizernim učinkom što ga je ta čorba postizala, a Sandi je tvrdio da tu ne pomaže ništa drugo osim namakanja u živom vapnu.

(Zanimljiva, mada ne tako uočljiva pojava vezana je i uz Stipinu traku za kosu, napravljenu od iste pamučne tkanine od koje su satkane i njegove čarape: kako, naime, bječve iz dana u dan mijenjaju boju – od bijele preko žućkastosmeđe do gotovo crne – tako je mijenja i ta traka. Fantastična pojava, za koju nema drugog objašnjenja do onog da čizma glavu čuva.)

Sva u mirnim i preglednim krivuljama, obrubljena redovima zdepastih bijelih stupića i ponekim čempresom kao prstohvatom mediteranskog raslinja ufitiljenim prema nebu, uspinje se cesta za Trebinje.

Još kilometar-dva pa ću se i ja naći među onima koji su se, poneseni ogromnom istisninom ovog rata, obreli u inozemstvu.

Tipičan slog dežurstvenih radosti: zadihani kurir iz zapovjedništva bez kucanja ulazi u kancelariju i traži dva kamiona i dvadesetak ljudi. Hitno, hitno, gore je frka, ima i ranjenih.

Nema ničeg tako nemilosrdnog kao što je teklić oboružan naređenjem. Pogotovo se moj lancman Pogledić – koji svoje naredbodavce oslovljava s „gospodin“ čak i kad ih sasvim mimogredno spominje prepričavajući majci preko telefona anegdote iz zapovjedništva – u takvim slučajevima pretvara iz vojnika u pravi torpedo.

Načelnika prometne kao za inat nema. Budim dežurne vozače, koji su doduše spremni, ali jednom je vozilo u kvaru. On bi, ako se njega pita, smjesta uzeo drugo samo kad bi znao kod koga su ključevi. Kurir se vraća i traži još jedan kamion, za artiljerijsku municiju. *Idemo, idemo*. Ali taj kamion pun je poljskih kreveta, koji tu leže neistovareni još od Zagreba, a ona stopedesetka, kojom se koristi bitnica, još se nije vratila iz Ploča. Uto se dežurni vozač, onaj s ispravnim terencem, vraća s viješću da mu je netko izgleda izvukao svo gorivo iz rezervoara, a jedna se pijana i krvava glava pojavljuje na vratima i raportira da su kuhari kod Zatona s furgonom sletjeli u nečiji vrt...

Izlazim na balkon i zatvorivši za sobom dvokrilne rebrenice ostajem u mraku i tišini. Otpijam nekoliko mlakih gutljaja iz plastične flaše ostavljene na stolu, pljuskam se po čelu, moje lice, gle, cijedi se i kaplje s balkona, rasprskava se na terasi popločenoj mjesečinom. Iznad mene, baš okomito i nedohvatljivo visoko iznad ove snomorice, treperi modrocрна slika vječnog reda i spokoja...

I kad se potom vratim u dežuranu, sve je na svome mjestu: načelnik je tu, ključevi, vozila, gorivo, vozači, sve je na broju, čak su se i kuhari krišom spakirali na spavanje.

Na koncu dolazi i torpedni kurir Pogledić s viješću da se sve prethodne naredbe povlače.

Jučer smo rashodovali još dvojicu. Koliko se da shvatiti iz ovih zbrkanih priča, prolupali su ovi novi što ih je Ivančić doteonio sa sobom iz Zagreba. Nakon što je čitava grupa dva dana čučala u sendviču između sunca i usijanog kamena, jedan se od njih jednostavno digao, kao

čovjek kojemu je nešto važno iznenada palo na pamet, i istresao rafal u prvog do sebe – baš u malog Domaćinovića, s kojim je dijelio stražarsko mjesto – zatim se okrenuo prema drugom i pogodio ga u šaku, ali se taj dečko uspio otkotrljati za neki kamen, iza kojega ga je, kako kažu, prvim metkom potrefio posred čela. Na to se digao treći i dohvatio bombu, ali prije nego se sjetio što bi i kamo bi s njom, ostali su ga poklopili kundacima tako da se osvijestio tek u sanitetu.

Domaćinovića su navodno još mogli spasiti da su znali kako da zaustave krvarenje; mali je naprosto puštao na sve strane. Kad su sanitetlije nakon nekoliko sati napokon stigli na čuku, bio je već debelo mrtav i ostalo im je jedino da iz poštovanja prema ono malo krvi što je ostalo u njemu, rastjeraju grozd komaraca koji mu se zavukao u uši.

Ljudi s plastičnim vrećicama spadaju među doista najplastičnije simbole ovog rata. „Dali su nam“, govore, „pola sata da uzmemo najnužnije...“. Dobiješ, zapravo, pola sata da iz sve prtljage koja se dokotrljala s tobom i s tvojim životom do tog časa i tog mjesta, izabereš onih nekoliko stvari koje će odsada zastupati tvoju gotovo bestjelesnu prošlost. Pogledaš li oko sebe i uživiš li se dovoljno u taj položaj, vidjet ćeš kako se stvari, u očajnoj želji da spase vlastiti život, odriču svojih tijela i kako te uvjeravaju da one zapravo i nisu stvari, nego simboli, uspomene, znakovi zatočeni u nekim usputnim formama i da u svjetlu svoje važnosti, koja je neponovljiva kao što je neponovljiv i svaki trenutak tvog života, predstavljaju najmanji mogući teret. Pada mi na pamet jedna Slavonka koja nije imala prava ni na tih pola sata: „Kuća? Sagradit ćemo novu, ali tko će mi vratiti sliku s vjenčanja?“.

Zamisli ovakav skeč: ući s vojskom u neki njihov gradić, i to brzinom koja bi stanovnicima ostavila tek toliko vremena da napune najlonske vrećice. Zatim iz svake kuće, iz svake prostorije, pokupiti sve vrijedno, od novca i kolor-televizora pa do gusala iz muzeja, i sve to složiti na kup posred glavnoga gradskog trga.

I zatim se povući, ne uzevši ništa i pustiti ih da se vrate i sami među sobom riješe što kome pripada...

Jučer se i John Major prošetao Sarajevom.

Nakon iskustva s Mitterandom čini se da Sarajevu danas, osim vode i hrane, najviše nedostaju katran i perje. Jadni grade.

Prve dane ove opsade pratili smo u Gradiški slušajući sarajevski radio uz udaljenu pucnjavu sa Save. Jedne večeri ta se zabava prevrnula u doista groteskni sklop; ne znam je li glazbeni urednik pobjegao na Pale ili je fonoteka bila na udaru snajpera, tek čitavu je večer išla nekakva revijalna, klajdermanovska podloga, koju je svakih nekoliko trenutaka prekidao drhtavi glas spikerice: „Na trgu Pere Kosorića leži teško ranjena žena, molimo hitnu pomoć ili nekoga iz susjednih kuća da pomogne, ako može“, „U tojitoj ulici zapaljena je stambena zgrada, stanari su pobjegli na više spratove, ali se požar širi, molimo vatrogasnu ekipu da dođe ako ikako može“, a potom bi se u eter – kao da je prekinut nekom sasvim nevažnom obaviješću – vratio prepeglani zvuk revijalnog orkestra: red trombona, red violina, red klavira. Red trombona, red tromblona.

Naš novi doktor, jedan već pomalo malaksali gušter, dolazi jutros u sobu zbog nekoga trokiranog sanitetskog vozila i usred apatičnog monologa, kakvom se odaju svi koji počnu gubiti vjeru u tehniku, žustro se uspravlja na stolici:

- Ma, mogu oni, čovječe, pričat šta hoće, ali kad smo mi s tim kršom dečke dovezli u Dubrovnik, tamo su nam sa najvišeg mjesta rekli „kapa dole“, shvaćaš, čovječe, rane su bile tako obrađene, mi smo njih već gore tako spakirali da je već to bilo faktički pola posla, pa vojsci treba tri i pol sata da se popne na tu čuku, a mi smo, i to, pazi, bolničar sa nosilima i ja s taškom, stigli za dva sata, a da ti ne pričam gdje smo morali ostavit auto... A natrag, da ti ne pričam, onom prvom je geler razvalio kompletnu vilicu, ali dečko se, svaka čast, sam spustio do auta, a onog drugog s prostrjelom smo nosili, ma velim ti, čovječe, kad vidim ščim raspolažemo, pa kad mi netko počne drobit o sanitetskim standardima, izraelski standardi, NATO standardi, pa dođe mi da mu pljunem u mozak, šta ti je čovječe, kakvi standardi, pa nama su u Dubrovniku za ovu dvojicu rekli „kapa dole“, a to što nitko od naših vojnika ne zna prvi zavoj postaviti, pa jel to moj problem, čovječe, pa nisam ja autoškola, čovječe, tu stvarno ljudi nisu normalni...

Poslije čujem da mu je netko jutros za doručkom rekao da je mrtvozornik.

Na to je, kaže, Hrvatska vojska bila prisiljena uzvratiti vatru.

Hrvatska vojska ne može biti prisiljena da uzvratu vatru, bando novinarska, ona može biti prisiljena samo da ne uzvratu.

Zašto jedan radni dan ne posvetite toj temi?

Frane priča kako su njegovi Šibenčani negdje kod Miljevaca uhvatili četnika, a taj – kad je vidio što mu se sprema – počne kukati da nije on od ovdašnjih, nego da je mobiliziran u Novom Travniku.

– E, kume moj – reče jedan, vadeći nož – zar sam ja išao u Travnik da se nas dvojica upoznamo?

I potegne ga, što bi narodna pjesma rekla, od učkura pa do grla bijela.

Jedan štiklec iz zagrobnog života hrvatskih vitezova: nakon autopsije u Dubrovniku naše poginule dečke prevoze brodom do Rijeke, a otuda za Zagreb, u limenim kapsilima punim nekih kemikalija, koji služe „privremenom balzamiranju“. Naime, kako nam je objasnio Maloča, u želji da pokaže kako nas njegova služba neće ostaviti na cjedilu čak ni ako poginemo, tijela se tako prepariraju da bi u Zagrebu mogla biti još jednom obducirana, pa su tim putem krenuli mali Domaćinović i njegov nesretni ubojica, svaki u svojem sanduku.

Ali, u kapsilu ostavljenom čitav dan na suncu ta faraonska salamura u kojoj se pacalo mrtvo tijelo – po nekoj makabričnoj analogiji, pretpostavljam, baš tijelo onoga prolupalog – u splitskoj je luci zakuhala i sanduk je naprosto eksplodirao, kao limenka pregrijanog piva, zalivši mlazom pjene cijelu krmu.

Sada brodari – jednom obazrivom okružnicom, koja je sinoć stigla i do nas – mole da se balzamiranje poginulih hrvatskih vitezova obustavi, bar do jeseni.

Repelent kojim se kao pri nekom urođeničkom ritualu premazujemo prije spavanja, pred zoru sasvim izvjetri s kože, a onda se komarci, koji su čitavu noć žedni i nervozni vrebali sa zidova, bacaju na našu nevrijednu kožu. Budim se, ne od uboda ili svraba, nego od one nepodnošljive spirale zvuka što je njihovo približavanje i udaljavanje veze iznad uzglavlja i tad mi se čini da ta bića ne pokreću instinkti, nego čista zloća.

Sit komarac kojeg tresnem mlatilicom improviziranom od starih novina i selotejpa, prsne na zidu kao bobica puna svijetlorumenog soka: je li to njegova krv, ili moja?

Hrvatska televizija objavljuje natječaj za „televizijsku novelu s temom iz domovinskog rata“. A debeli Zdravko, mehaničar iz naše Tehničke službe, baš nam je danas – nesvjestan tog izazova – ispričao jednu noveletu iz proljetnog proboja dubrovačkog fronta.

Neki mali Zagorec, izviđač iz 1**. brigade, bio se zaletio na sam rub Popovog polja, u područje koje je tada još pokrivao Trebinjski korpus, i kad je u tom limbu u kojem je u zadnjih nekoliko mjeseci izginulo sigurno više od stotinu ljudi, naletio na zalutalog četnika, nije se usudio pucati, u strahu da ne navuče ostale, nego ga je razoružao i potjerao natrag prema našim položajima.

Kad sam, prateći do tada Zdravkovu priču tek usput, stvorio nekakvu skicu te Zagorčeve odluke, shvatio sam da ona u sebi nije nosila ništa manji rizik, ali da otvara mnogo televizičniju perspektivu, i preda mnom su se – u smislu propozicija gornjeg natječaja – odjednom počele redati slike jednoga živog i efektnog *sujeta*.

Doista, nije teško zamisliti taj put, u kojem se vrijeme i prostor sažimlju u snažne metaforičke znakove kao u dobrim i grubim filmovima: u nepokretnom, keramičkom totalu kraškog poslijepodneva miču se samo dvije točke – jedan mali i nepovjerljivi jambrek i njegov čekinjavi uzapćenik – na čijem se razmaku, fizičkom kao i figurativnom, gradi

specifični *suspense* ove ratne priče. Da, jednog dana, kad svi budemo sa sobom nosili male kamere kao što danas nosimo penkale, iz mnogih slika našega života moći ćemo iscrpsti samu umjetnost. Vidiš i sam: dan odmiče, sjene u usjecima postaju sve dublje, čedo se jedva vuče; u grčevitoj borbi za svoju nesretnu glavu on se odaje sitnim i prozirnim lukavstvima. Ali kod Zagorca, koji je sa svakim metrom nesigurnog puta sve bliži tome da se sa živim trofejom vrati u bazu, nema popusta. Duge i napete minute, u kojima se njihovo dahtanje miješa sa zvukom kamenja što se kotrlja niz kozje staze, izmjenjuju se s kratkim razgovorima, u kojima dva ljudska bića s ono malo riječi što su ih ponijeli na ovaj zadatak, pokušavaju razriješiti arhetipske uze svojeg položaja.

- Ako misliš da je to borba za slobodu – šapće četnik – znaj da slobode nema ne samo za zarobljenika nego ni za čuvara. Ni za mene i upravo stoga – mada paradoksalno – ni za tebe; jer ja sam tvoj uteg, moja nesloboda istodobno je i tvoja.

- Čkomi... nesnaga jedna – odgovara Zagorec.

I tako, dok ja tu malo konfabuliram za potrebe Hrvatske televizije, naši junaci napokon stižu na domak prvim hrvatskim linijama. Domovine sin, čemu tajiti, u toplom i okruglom sjaju zalazećeg sunca već vidi zlatni bljesak kolajne.

- Taman ti oni dođu do ceste – priča Zdravko – kad evo ti nailazi „stopedesetka“ puna Tigrova. „Kaje?“ vele oni Zagorcu, „ko ti je taj?“. „To mi je zarobljenik“ veli Zagorec. „Aha“ vele oni njemu, „daj se ti malo makni od tog zarobljenika“.

Zdravko, gušeći se od smijeha, poentira opisujući kako su Tigrovi skupnim rafalom *preštepali* čedeka i kako se ovaj poput vreće složio pred noge zaprepaštenog Zagorca.

Usprkos tome što sam u Zdravkovom smijehu sklon čuti smijeh prosječnog pretplatnika HTV-a, ne mogu se oteti dojmu da je njegova novela nastala na jednom zapravo sizifovskom motivu, čijim bi se tragičnim protagonistom – u inat čedi, koji kao probušeni balon izdiše na dnu ekrana – imao smatrati upravo mali zagorski izviđač.

Danas se, dan i pol prije vremena, s čuka spustila kompletna jedna satnija. Povukla se, vratila, dezertirala, prepustivši nekoliko najizbočenijih čuka naše linije ničijoj zemlji i tako je onaj krvavi znoj od zadnjih dva tjedna doveden u pitanje. Ode mast u propast. Ljudi su,

dakako, zbrisali zbog straha za svoje živote; taj je strah bio toliki da im je u jednom trenutku naprosto ukazao na mogućnost da pobjegnu, a da se za to ne osjećaju krivima. Ali, zadržavši svijest o tome da im je povjeren najteži teret – i da ga baš zato ne bi smjeli odbaciti – očito su za svoj čin morali pronaći neki razlog koji će i drugima izgledati jednako uvjerljiv kao što je njima bio uvjerljiv njihov vlastiti strah.

I tako su se sva ona sitna nezadovoljstva koja već danima nosimo sa sobom – dostava vode i hrane, sanitet, plaće... – u tom spuštanju s položaja najednom zakotrljala u pravu lavinu ogorčenja, kojom su, vrativši se u Vrtove, htjeli dati na znanje kako su upravo oni autentične žrtve cijeloga tog fušeraja te ne samo da su postupili na jedini mogući način već im je i svatko tko ne pripada njihovoj karavani zbog nečega kriv. S iskustvom koje posjedujemo, reklo bi se – stara priča.

Ali kad su se sa suncem povukli i ti usijani fantomi i kad je s mora puhnuo prvi maestral, taj se blok ogorčenja raspao u hrpice manje više individualnih osjećaja krivnje, među kojima nije bilo više nikakvog savezništva. Ljudi su se posakrivali po svojim sobama da se tamo, u hladu i svježini ranog predvečerja, more mišlju na to kako su sad trebali biti na nekom drugom mjestu, mnogo manje ugodnom od ovog, i kako baš ta razlika u komforu otkriva da njihov čin ima zapravo vrlo tanko pokriće. U takvim trenucima u čovjekovoj dubini opet zakuha ono pitanje što ga svi poniženi i uvrijeđeni postavljaju svome gluhom bogu među zvijezdama: Zašto se sve ovo događa baš meni?

Da bi se čovjek opro tom vapaju na koji nikad ne dolazi odgovor, on ga odmah prevodi u desetke bolje ili lošije sročениh pitanja: Zašto sam ja u vojsci dok se toliki veliki Hrvati čitav rat šminkaju po zagrebačkim kafićima? Pa, i ako sam već u vojsci, zar nema bližeg fronta od ove vukojebine? Dobro, ako sam već tu, zašto baš ja moram na prvu liniju, kad pola brigade ne radi ništa nego se kurva po Dubrovniku, i po kojoj se to logici, molim vas, meni stalno uvaljuje neka tuđa sudbina?

Moj prvi posjet Dubrovniku događa mi se, dakle, u dobi u kojoj bi se to već moglo smatrati nemarnošću ne samo na području opće kulture nego i domoljublja. Ali na sreću, predrasude koje sam dosad stekao o tom gradu, jednostavne su i svaka od njih nestaje u svečanosti jednoga malog otkrića; u prvom redu čovjeka svakako iznenadi da je prema Dubrovniku, tom

općem mjestu naše povijesti i našeg zemljopisa, još uopće moguć osobni odnos.

Jedna od mondenih disciplina bivše Jugoslavije, osobito omiljena u njejoj prestonici, bila je – osjećati se u Dubrovniku kao kod kuće. Nešto od te popularne društvene igre čuje se u dreci kojom mušketiri iz zagrebačkih prigradskih brigada, sjedeći pred kavanama na Stradunu kao na terasi radničkog odmarališta, dozivaju konobare. Konobari se odazivaju vrlo rezervirano – slute da su u ovim trenucima predaha oni pravi branitelji Grada.

– Vaš je problem kaj ne znate živeti – tumači jedan prigorski indolent svom mrzovoljnom konobaru. – Ja bi na tvom mestu, čovječe, okrenul takvu lovu...

– E, e, okreće se lova, okreće, ali malo šta ostane tu...

– Nego kam ide?

– Ha, dosad je išlo u Beograd, a di će sad, ne znam...

Iznad te predstave, tamo na balustradi Katedrale, i na zabatu Svetog Vlaha čame kipovi, zatvoreni u drvene kabine neobično nalik poljskim zahodima, pa izgleda kao da kameni sveci koriste ovu sezonu od bombardamenta da bi se olakšali od neke teške, višestoljetne muke. Ja sam, međutim, tražeći put do Porporele dolutao i do Akvarija u tvrđavi Sv. Ivana.

– Oprostite, je li otvoreno? – upitao sam nekoga postarijeg gospara koji je stražario pred vratima, iskitivši pitanje s malo klasične *agramatike*, pred kojom se – očito zahvaljujući Tigrovima – u Dubrovniku ovih dana otvaraju sva vrata.

– Nije, gosparu, ali ako mislite pogledat, samo izvolite – reče starac i žovijalno mi otvori put koji je vodio u prostrano prizemlje tvrđave.

U Akvarij me nije dovukla ljubav prema ribama – za to u Dubrovniku i u ovo doba ima puno boljih mjesta – već natpis *Sklonište* postavljen nad ulazom, i radoznalost da vidim kako se kamena povjestica snalazi u zadacima civilne zaštite. Ali naručitelji i graditelji ove tvrđave očito su dobro znali da ovo nije Venecija i u svoju su pragmatičnu umjetnost ugradili dovoljno kamenja tako da je ona poslužila čak i onim ljudima koji će jedne daleke zime (na kraju stoljeća koje je dosad štedjelo Grad) drhtati pod četničkom kanonadom sa Žarkovice, slušati kako se granate odbijaju od tvrđave kao od velikoga kamenog zvona i pitati se zar je tako nešto moguće danas „u osvit trećeg tisućljeća“.

Što se tiče brojaka, važno je samo to da je proizvod graditelja iz šesnaestog stoljeća odolilo

proizvodima rušitelja iz dvadesetog.

Krenuo sam polumrakom kamenog hodnika sve do male dvorane u kojoj su se nalazili bazeni, ograđeni niskim kamenim parapetom, a svagdje, u svakom raspoloživom kutu tog lapidarija, uzduž nepravilnih linija njegova tlocrta nizali su se redovi sklopivih kreveta. U toj prenamjeni izazvanoj ratnom nuždom bilo je ipak dovoljno reda da se u tome prepozna nečija namjera: osim ljudi i njihovih života prijeko je potrebno sačuvati i smisao za red. Mi se ne smijemo raspršiti. To je ono što često, ali prilično neuspješno pokušavam objasniti i Sandiju i Kruni – da nas situacija u kojoj se nalazimo, ne izuzima od potrebe da stvaramo red oko sebe i da se upravo zato ne treba odricati nekih navika, nekih točaka svoga civilnog orarija, premda one u ovim uvjetima mogu izgledati smiješno. Gledam Prekratića na fronti; kavica, novine, ribičija – čovjek nosi svoju svakodnevicu sa sobom kao staru izletničku deku.

Zato kažem – red. Ovi redovi kreveta nižu se kao rečenice jedne nevesele kronike i svaki od njih govori o svom odsutnom vlasniku: uz jedan je krevet bila mala apoteka, uz drugi knjige, između dva odrasla ležaja stisnuo se kinderbet, na jednom, upravo vojnički zategnutom krevetu, ležala je krunica i nekoliko pari čarapa...

Zamisli taj polumrak za vrijeme napada na grad: zidine odzvanjaju pod detonacijama, djeca prigušeno plaču u naručju svojih izbezumljenih majki, starci, muževi, čitave obitelji u vijugavom redu sklopivih kreveta i, napokon, bazeni, u čijem plavkastom svjetlu plutaju velike trome ribe.

Popodne se Gazda spustio u Vrtove. Čitava se brigada, uključujući i jučerašnju smjenu, obješenih nosova postrojila na šetnici, po kojoj od ručka zuje uznojeni i smušeni zapovjednici, čekajući da se nad njihovim glavama prelomi štap generalskog bijesa.

Oko pola sedam s Magistrale spušta se kombi vojne policije – slika i prilika prijeke vojne pravde – iz kojeg najprije izlazi nekoliko ulaštenih vojnih drotova s rejbanicama, a potom i Gazda, bez žurbe, star i spor, ali dostižan poput nekoga antičkog prokletstva, koje se stepenicu po stepenicu primiće okamenjenom zboru dezertera. U potpunoj i nimalo ugodnoj tišini, Ivančić strojevim korakom započinje raport i pri tome mu trbušina, pod uznojenom maskirnom majicom, poskakuje poput paradnoga vojničkog bubnja.

A zatim se scena, gotovo sama od sebe, čisti za maloga sedamdesetogodišnjeg Budu u maskirnoj uniformi.

Stari je najprije nekoliko puta prošetao gore-dolje ispred stroja i načas je izgledalo kao da još uvijek ne može naći prave riječi za ono što se dogodilo, pa se od te slike tišina zgusnula već do onog intenziteta u kojem svatko poželi da se pod njim otvori zemlja i da ga izbavi u jednom spasonosnom zalogaju. Pa, ipak, sve je istodobno ličilo i na neku svečanost, valjda stoga što se toliko ljudi našlo na okupu, a da se pritom nije čuo ni glas.

Gazda je svoj govor počeo tiho, kao da mu i nije važno hoće li ga baš svi čuti. U prvom sam trenutku pomislio da je to samo trik, jer su takvi nastupi uvijek puni trikova, ali je nešto u odmjerenom i jasnom ritmu njegovih rečenica, što ih je redao šetajući gore-dolje po malom prostoru ispred stroja, obećavalo ono što nam je u ovoj teškoj tišini ipak bilo najvažnije – da neće prelaziti u prijetnju.

– Vi i sami znate u kakvoj se situaciji mi danas nalazimo. Vi znate da je nama biti ili ne biti – i kao narodu, i kao državi. I kao vojsci...

Znamo, o znamo. I kao Hrvati, i kao državljani, i kao vojnici. Ali, što s našim pojedinačno preplašenim personalitetima? Čovjek u subotu još šeta psa po Zrinjercu, u ponedjeljak se nađe na vrhu neke čuke, a u petak ga u rinfuzi vrata natrag u Zagreb.

A kad je još spomenuo Tigrove i učinke proljetne ofenzive – podsjetivši na onu silinu samopouzdanja koju su nam tada donijeli – objesili smo nosove do poda.

– Zar će hrvatski sinovi bježati pred četnicima? – zapitao je u jednom retoričkom trenutku, osjetivši naš puls. – Zar ćemo, gospodo, ostavljati one položaje za koje su ginuli naši najbolji ljudi? Nećemo, ja vam tvrdim da nećemo.

Još je trajala strepnja da će se ta retorika okrenuti u oficirsko bukvičarenje i lavež u kojem postoji samo jedna kazna, osuda na potpuno i neizbježno poniženje (koje su najavljivali kuhari, ti sijači panike u svim vojskama, tvrdeći okolo da je P.-u brigadu zbog slične stvari stari poslao u gaćama u Zagreb i da su takvi u zoru izašli iz autobusa pred zgradom općine, samo da se o tome u Zagrebu šuti), a onda se opet, kroz muk predvečerja, zatalasao mirni ritam njegovih rečenica.

– Rekli ste: ne stiže hrana, nema vode, sanitet je daleko, a sijeva po vama sa svih strana... Eto – ponovo je podigao pogled prema nama – to vam je rat. Nema hrane, nema vode i puca

se – no, pa to je rat, gospodo moja.

I sad kad je jasno da su hlače ipak sačuvane, stroj lagano omekšava, savija se u plitki polukrug unutar kojeg jedan stari general, nalik više umirovljenom seoskom učitelju nego vojniku, pripitomljuje kolektivni strah i osjećaj srama. Najednom primjećujemo da je već večer, da je zrak svježiji, a disanje slobodnije i dublje...

Vojska ne voli odgađati sud o svojim zapovjednicima i te ocjene, premda se donose brzo i uopće ne moraju biti točne, kasnije se teško mijenjaju. Na odlasku, dakako, svi bi mu htjeli stisnuti ruku i – sretni što je sve prošlo tako bezbolno – uvjeriti ga, kao što sad u oduševljenju uvjeravaju sami sebe, da njegove riječi izražavaju upravo ono što i oni sami o cijeloj stvari misle. Pozdravivši se s ljudima Gazda se polako zaputio niz skaline prema kombiju, a potom se stroj razmrvio i čitava je šetnica oživjela ponesena olakšavajućom spoznajom da starac nikome, ni jednom riječju, nije predbacio kukavičluk. I na kraju je opet Ivančić, poput fašnika, ostao kriv za sve, a njemu je ionako cijela ova priredba bila manje važna jer je svoju porciju ribeža dobio tamo gdje nije bilo publike.

Ali, čini mi se da razlog ovakvom ishodu leži ne u prirodi samog događaja, ni u jednoj, očito provjerenoj demagoškoj formuli, nego u tome što čovjek koji ima onoliko životnog i ratničkog iskustva koliko ga ima Gazda – doživljava taj ljudski strah (kao i ljudsku hrabrost, uostalom) kao sasvim rutinske činjenice. *C'est la guerre*, gospodo moja.

Kuhari su izgleda nekog vruga smutili u onim masnim manjerkama. Na svu sreću, već na ulazu u selo, naletim na Ličana.

– Možeš tamo, iza zidića – pokaže mi Ličan u trenutku kad je svo moje dostojanstvo počivalo na snazi jednog kružnog mišića.

Sidim s terase u vrt, do hrpe plastične ambalaže i gareži i odmah me okružiše mali seoski psi mašući repovima.

– Samo nemoj tu – mumlja Ličan listajući novine. – Tu smo spalili dva leša pa smrdi.

– Kakva leša? – pitam nepovjerljivo njušeći zrak.

- Ma, četnika i ženu...

Priđem hrpi. Zaista, ispod gomile zgužvanih tetrapaka i plastičnih boca *Mirala* viri pougljenjena masa, u kojoj nazirem jedan nagorjeli prsni koš i jednu potkoljenicu.

- Jebiga, pucali na naše, pa ih pobilo.

Poslije sam čuo: u vrijeme proboja ovog dijela fronte, taj je par ostao u selu zabarikadiravši se među ovih nekoliko kamenih paralelopipeda, i u toj gesti simboličkog, dakle uzaludnog, otpora završio onako kako se s jednom puškom i nekoliko metaka može završiti. No kako je, dakle, K.-a srpsko, a ne hrvatsko selo, ovaj sam literarno neiskoristiv i nedekorativan slučaj domoljublja ostavio pod zgužvanim tetrapacima i bocama *Mirala*.

Prema nekim teorijama, do kojih mi je danas bilo osobito stalo, vojska se od naoružane rulje razlikuje ne po tome da li putem ubija civile, nego da li uz svoje tabore kopa poljske zahode. Tako sam, dakle, pod hitno morao potražiti novo mjesto, spotičući se o šiljaste kosti što su ih po vrtu razvukli psići, možda u želji da ponovo sastave svoje pokojne gospodare.

Sandi: Maštaš li ikad o tome da sva ova mjesta jednom ponovo obiđeš, ali kao turist?

Da, vrlo često. Mislim da to činimo svi, ako ni zbog čega drugog, onda zato da bismo se uvjerali kako je život tek pred nama. Ali, možda bi ipak trebalo maštati o tome da neka od mjesta na koja smo dolazili kao turisti što prije obiđemo kao vojnici...

Jedan bećarac koji sam proljetos čuo u Gradiški:

*Ne daj, Švabo, zida u Berlinu,
Prenijet će ga gardisti na Drinu.*

Nezahvalno je, naravno, polemizirati s aforizmima, ali ipak treba primijetiti da sigurnost i postojanost granice neće čuvati zidovi. U budućoj Evropi granice će biti simbolične, pa i naša bi granica prema Srbiji cijelom svojom dužinom mogla biti zasađena maslinama - tim

simbolom mira. Ukoliko se pokaže da podneblje ne odgovara maslinama, moglo bi doći u obzir i neko drugo drvo. Vrbe, na primjer.

Dobro, ne tvrdim da je ovo više od kasarnskog vica, ali „Evropa bez granica“ isto je takva utopija kao Afrika bez pijeska. Nije važno da li se granice vide ili ne, važno je samo to da se priznaju kao neosporne. Stoga „Evropa bez granica“ znači samo to da su demontirane unutarnje pregrade – jer se vrlo dobro i precizno zna što kome pripada – da bi se njima ojačale vanjske. „Berlinski zid“ nije srušen, on je samo građevinski materijal za neku novu granicu, u čiji bi se katastar htjeli uvući i mi.

RUJAN

Zagreb.

Neki znanci, zaokupljeni nejasnim grizodušjem, uvjeravaju me kako je njihov doprinos domovinskoj stvari veći nego što se vidi. Nemojmo o tome, molim vas, pa to su ipak intimne stvari.

Usprkos tome, ponekad ipak pričam o frontu jer sam primijetio da ima ljudi (a i žena – kako bi rekli ljubitelji prelaska s općeg na posebno) kojima takve priče pomažu da se pomire s ratom. T.-eva mama poseban je slučaj jer se nikakvim argumentima ne da razmrdati njen skeptični gard: pa ti divljaci nas buju zatrli, za boga miloga. Jel se mi opće imamo ščim braniti?

Tek mi se poslije učinilo da kroz podozrivost ove stare purgerice zapravo zbori onaj medievalni gradečki strah od Tatara.

U vrijeme prvih uzbuna u Zagrebu, u vrijeme kad smo se, valjda od siline vlastite nevjerice u ono što se događa, još nadali nekom čudu, jedan je bivši boksač, danas profesionalno angažiran birtijom i politikom, raznosio (prkoseći sirenama) po sportskim redakcijama snopove svojih fotografija u maskirnoj uniformi. U *Sportskim* je *novostima* povodom toga maskirnog slučaja izašla čitava fotomonografija: reprezentativac s puškom u desnoj ruci, sutradan s puškom stisnutom u ljevici, u revijalnom broju s puškom stisnutom s obje ruke.

A kad je, nakon nekoliko tjedana rata, i taj poluteški Hrvat shvatio kako puška nije samo falički simbol nego i oružje, ostavio je još nekoliko sličica po redakcijama i vratio se ugostiteljstvu.

Zagreb se kupala u babljem ljetu. Skidaju se zavjese od grubog najlona s naših donjogradskih palača, sklapaju se skele, iza kojih ponovo otkrivamo pročelja u farbama pučkog baroka,

čitave ulice nalik policama u slastičarni, na kojima su poredane velike kocke jestivih boja.

Na uglu Masarykove i Gundulićeve sretnem znanca, studenta iz jedne od ružičastih zona.

- Što je, pita, još se nisi skinuo?

- Nisam.

- I mene su zvali, čovječe. Jedva sam se izvuko.

Moja opijenost povratkom, prijateljima koji mi se vesele, trgovačkim pomoćnicama iz ulice, za koje sam nedvojbeno heroj, *in somma* rodnim gradom, koji me tapše po ramenu, sve to pada u vodu pred jednom jedinom glupom i bezobraznom gestom.

Mali ružičasti glupane, pokvario si mi najljepši dio rata.

LISTOPAD

Petnaest sati u automobilu s trojicom vojnih policajaca i jednom jedinom kazetom lake domoljubne i zabavne glazbe.

Svojedobno se po novinama i po televiziji sintagma „konzumiranje kulture“ motala uza svaku temu koja je zadirala u regulaciju odnosa između umjetnosti i njene socijalističke publike i svaki put kad bih čuo tu nespretnu frazu, sjetio bih se jednoga kasarnskog restorana negdje kod Slunja na čijem je zidu bila naslikana neka nakarada od vojnika s ukočenom rukom ispruženom prema košarici s kruhom, i sjetio bih se natpisa iznad te trpezarijske freske, strogoga verzalnog uputstva koje je poručivalo „KONZUMIRAJ PO POTREBI“. Ono, međutim, što me najviše smetalo u izrazu „konzumiranje kulture“, bila je, da budem iskren, sama tehnika konzumacije, jer kad bih eliminirao slučajeve poput Ortina, francuskog skulptora koji lijeva kipove od čokolade, onda bi mi njen sadržaj ostajao nejasan bez obzira na kojoj bi ga razini apstrakcije pokušao shvatiti.

Ova tri prigorska vola potrudili su se, međutim, otkriti mi njeno pravo značenje. Gradivo smo od Zagreba do Dubrovnika tako dobro utvrdili da ću sljedeći put ovih sedamsto pedeset kilometara radije prijeći pješice. Naime, dok bi jedan vozio, a drugi spavao, treći je imao zadatak da okreće kazetu svaki put kad jedna strana istekne do kraja i da usput sirenom i rotacijskim svjetlom sklanja s ceste ona rijetka vozila koja bi se našla na putu našem konvoju. Konzumiraj po potrebi, vikala je moja ponižena estetska navika, ali sama je bit te potrebe, čini se, lišena bilo kakve mjere. Zašto nisu uzeli bar još jednu kazetu sa sobom, pitao sam se, a na to jednostavno pitanje nudio se i jednostavan odgovor – zato što još nisu potrošili prvu. I tako su se neprestano izmjenjivali i izmjenjivat će se sve dok kazeta ne zaštekla i takva, potrošena, dakle konzumirana, ne odleti kroz prozor (kilometri i kilometri magnetofonske trake drhte zapetljani o grmlje uz naše autoceste), da bi potom na njeno mjesto došla neka druga; ukoliko u tom registru ideja drugotnosti uopće postoji.

Jedan od mitova popularnih na početku rata kada je naša jedina prednost pred neprijateljem bila ona uljudbena, bio je i mit o hrvatskom vojniku, koji na front ide s *walkmanom* i Rolling Stonesima. Taj mit nastao je iz straha, razumljivog i opravdanog, da svijet neće primijetiti razliku između njih i nas, razliku na kojoj ćemo, nažalost još dugo, inzistirati kao na osnovi našega nacionalnog identiteta. Mi smo vam, znate, oni s *walkmanom*... O, kako je ta naša stvarnost nepripitomljena. I tako sam baš ja – koji o svemu tome imam, dakle, svoju teoriju –

cijeli taj jednosatni domoljubno-zabavni *potpourri* morao već do Paga naučiti napamet, svaku notu i svaku riječ, i što smo više odmicali prema jugu, bivalo mi je sve jasnije da iza množine i truda izvođača, iza cijele te larme ne stoji ništa, doista ništa drugo osim prikrivene, ali uzbuđujuće svijesti o onoj ogromnoj praznini što je u našoj konzumnoj kulturi nastala izgonom Lepe Brene. Svi ovi grčki i meksikanski cimbali i trublje, sva muhamedanska melodika plus tambure i svi ti prljavi dukati i kako se sve ne zovu slili su se na domovinsku estradu da se tamo u vatri krešendiranog rodoljublja pretope u autentični *balkanto*. Jer ta glazba ipak ne može sakriti svoje porijeklo, sve kad bi to doista i htjela, u njoj se i Bog, ta najaktualnija estradna i domoljubna referenca, zaziva poput kelnera u birtiji. I što je najgore, u toj krčmi naše će aseptične primadone u usporedbi s Brenom doživjeti poraz baš na ovom polju na koje smo – kažem – osobito osjetljivi, na polju kulture, na polju onoga što je netko – čini mi se Deverieux – definirao kao „znanja koja nisu biološki prenosiva“. Usprkos smeću koje je pjevala, uznojena kraljica *balkanta* imala je za ovo podneblje neprijeporno prosvjetiteljski značaj – koji bismo posebno pozdravili i u ovo vrijeme duhovne obnove i demonizacije žena u hlačama – naime, taj par savršenih nogu bio je i savršeno depiliran.

I tako, čim bih kraj našega nepokvarljivog kazetofona uspio ukrasti malo sna, na magistrali bi se ispriječio nekakav šleper, dežurni bi policajac upalio rotacijsku lampu i sirenu i ja bih se, okružen plavkastim sablastima koje su plesale oko auta, ponovo vratio u okrilje te dvotaktne muzike.

„Ima mjesta koja se ne napuštaju i granica koje se ne prelaze“, ponovo kardinal Kuharić, govoreći o moralu vojnika vjernika i činjenici da nas rat mnogo češće stavlja u situacije koje u moralnom smislu nisu konvencionalne. Kad bi čovjek mogao birati geslo koje će stajati na našim ratnim insignijama, u kardinala bi se uvijek našlo dubokih i jasno sročenih misli. Nastupajući u ime onih načela koja traju mnogo duže od ljudskog vijeka, koji put izbjegne našem uhu osjetljivom samo na operativne poruke političkog govora, na pijukanje jednodnevnih pilića. *Mjesta koja se ne napuštaju i granice koje se ne prelaze* odnose se, dakako, na mnogo više od samog rata; kad bi čovjek bio u stanju samo jedan dan u potpunosti živjeti s tim načelom, već bi bio na pragu svetosti. „Ne morate mrziti nikog da biste branili svoju zemlju“ – rekao je prije nekoliko tjedana vojnicima okupljenim u Katedrali.

Ali, grešni smo i slabi. Kako odnos prema Srbima nikako ne mogu uskladiti s općim odnosom prema ljudima, shvaćam da se nacionalno i religijsko u meni sukobljavaju i tako sam postajem dokazom za ono što Kuharić već nekoliko godina ističe – da nije umjesno izjednačavati hrvatstvo s katoličanstvom. Pa, budući smo Sandi i ja riješeni ostati i dobri Hrvati i dobri katolici, odlučili smo da ćemo mrziti samo one Srbe koje osobno ne poznajemo.

Slijepa, bezuvjetna mržnja prema neprijatelju, kakvoj su nas učili u bivšoj Armiji, zaista ne dolikuje hrvatskom vojniku; mržnja ne samo da nas udaljuje od Boga nego nas – o čemu u Armiji nisu vodili dovoljno računa – čini i manje preciznima.

U ono herojsko doba našeg boravka u Strmcu, čega se svi mi iz stare brigade s užitkom sjećamo, u drugom krilu paviljona u kojem smo boravili, bili su smješteni bosanski dobrovoljci, mahom muslimani, koji će ovdje – prije nego ih prebace preko Save – proći kratku obuku pod vodstvom jednoga visokog i košćatog Britanca neodređene dobi.

Jednog od tih vlažnih i toplih popodneva na vrata naše spavaonice zakucaše dvije prave pravcate žene u maskirnim uniformama, obje s ručnicima i sapunom u rukama.

– Eto, naši momci zauzeli sva kupatila – javi se ona starija, odrješitija, nakon što su na čas, kao dvije nepovjerljive zvjerčice, zastale na ulazu u našu jazbinu – pa, ako je kod vas slobodno...

Ponudili smo ih kavom i cigaretama i tako je počelo naše dvotjedno prijateljstvo. Kasno je proljeće tih dana prelazilo u pravo, vruće ljeto, noću je do nas dopirala udaljena paljba sa Save, ujutro bi nas budili Bosanci postrojavajući se u sjeni visoke crnogorice, a popodne bi lijeno prolazilo pod prozorom naše sobe, uz miris kave koja bi čekala na naše dvije kupačice.

Ona starija, krezuba i kuštrava Rasima, pripadala je uobičajenoj vrsti žena u uniformi – za koje čovjek nikad nije bio siguran je li ih u vojsku dovelo domoljublje ili neki hormonalni poremećaj – pa iako je usto još i pokazivala sklonost da bez prestanka melje, i to na nesreću ni manje ni više nego o politici, ipak smo je trpjeli jer se uz nju, sudjelujući u našim razgovorima tek ponekim na čas podignutim pogledom, tiha poput sjene, pojavljivala i Amira. Ličila je na jedan od onih Andrićevih likova koji najednom procvatu u tišini, u sjeni

nekoga bučnog zbivanja i taj je miris djevojaštva kojim je odisala njena silhueta, izgubljena u prevelikim brojevima uniforme, ublažavao onaj posni okus muškog društva od kojeg smo svi već pomalo žgaravali. Ti nujni i tihi časovi njenog društva uvijek su nosili nešto što nas je podsjećalo na kuću, na nekog iz naše vlastite mladosti...

Jednog od tih popodneva Rasima ugasi napol popušenu cigaretu i ode u kupaonicu ostavivši nas same, mene i Amiru. Ona, zabavljena oparanom stranicom džepa na svom maskirnom prsluku, okrenula se prema prozoru otkrivajući jedar i napet torzo tek stasale žene. Promatrao sam je, uokvirenu osunčanim prozorom, i dok sam smišljao neko pitanje kojim bih oživio tu bezglasnu sliku, ona odjednom okrene svoje plave, pomalo bojažljive oči prema meni: može li se na čas poslužiti škarama? Taj me pogled već okrznuo na poligonu prije nekoliko dana; odjednom je izronila iz visoke trave pokraj ceste i potom, kad sam joj mahnuo na pozdrav, ponovo nestala u šikari, iz koje je dopiralo grubo i bučno balijsko dozivanje.

Pružih joj svoj skromni šnajderaj, ona bez riječi prihvati kutiju i ponovo se pretvori u sliku.

Rasima se vratila iz kupaonice tarući grivu. Nalih joj još jednu šalicu kave, a Amira, uzevši ručnik i šampon, nečujno izađe iz sobe.

- Rasima - rekoh pokazavši glavom prema vratima koja su se netom zatvorila - kaži, bogati, otkud ova mala ovdje?

Rasima, preuzevši moj ozbiljni ton, obrati mi se povjerljivo, kao vojnik vojniku.

- Znaš, mala ti je bila u Trnopolju.

- Trnopolje...?

- Da, u logoru.

Danas sam se, režući rukave na staroj, ali prilično žilavoj košulji, sjetio Amire. A kad se, u nadi da je živa i zdrava, prisjetim kako je brižno i precizno rukovala mojim škarama, poželim samo da joj u nježne djevojačke ruke padne bar jedan od njenih logorskih đuvegija.

Bush govori o potrebi da se pojača kontrola aerodroma. Da, da, aerodromi, hipodromi...

Kad gledam kako se izvještaji koje o nama šalju svjetske televizijske kuće, munjevito smjenjuju s drugim vijestima, s reklamama i glazbenim spotovima, čini mi se da temeljna poruka koju šalje takva vijest – pa čak i kad je ona izričito naklonjena našoj strani – glasi: Imate pet sekundi da nešto poduzmete. Pet sekundi dovoljno je nažalost samo za to da čovjek promijeni kanal.

Kad se ogorčeni evropski intelektualac obraća toj moralnoj tuposti, on kaže:

– Nećete moći reći da niste znali, kao što su govorili Nijemci poslije rata. Ovaj se zločin odvija pred vašim očima.

Da, ali sada će reći kao onaj seljak čija se njiva protezala uz samu ogradu Treblinke: „Znate, u početku je bilo grozno, ali navikli smo se.“

U tom smislu prelazak s „nismo znali“ na „navikli smo se“ predstavlja korak koji pokazuje da se naša vjera u budućnost ne temelji na nadi da će svijet postati bolji, već na nadi da ćemo lakše podnijeti njegovu nesavršenost.

Povlačenje jugoslavenske vojske s Prevlake ocijenjeno je s najvišeg mjesta kao *politički* uspjeh Hrvatske, pa kad je već tome tako, mi iz terenske diplomacije držimo da Hrvatska nema bolje vanjskopolitičke inicijative od one koju predvodi Bobetko.

Tog jutra kad su odlazili (a čitavu noć bio sam budan u dežurani s Točkicom, koji je naizmjenice hrkao i prdio dok se zadnji ostatak neke pletene garniture pod njegovih sto dvadeset kila polako pretvarao u gnijezdo od farbanog šiblja), na nebu je iznad dubrovačkog pomorja osvanuo neobičan ornament; nalik nekom geometrijskom ukazanju po cijelom se jugozapadnom dijelu svoda rastegao gusti preplet bijelih avionskih niti, što ih je, očito čitavu noć, risala neka marljiva *saveznička* eskadrila. Tvoreći nizove lukova i širokih petlji, koji su veoma nalikovali na tragove što ih sličuhe ostavljaju na ledu, ova je risarija imala i svoj jasno određen premda nenacrtan rub; avionski tragovi dopirali su samo do jedne točno određene granice, a onda su – kao da se odbijaju o nevidljivu mantinelu – bez iznimke skretali natrag prema zapadu, prema otvorenoj nebeskoj pučini i gubili se u onoj finoj izmaglici. Lako odredljiva tangenta tih najizbočenijih krivulja – protežući se na nekih dvadesetak kilometara od obale i tekući usporedno s njom – jasno je označavala današnji borbeni domet američke

politike.

Ali, kad uspijem u sebi zatomiti izvjesno poniženje koje mi se time nanosi kao pripadniku jedne male i siromašne vojske – čija avijacija raspolaže s nekoliko uglavnom jednokratnih letjelica, iz kojih isto tako jednokratne posade nad neprijateljskim položajima izbacuju stare bojlere punjene barutom i čavlima – kao esteta ipak moram priznati da je ta slika lijepa. Skicirana za stolom neke pentagonske kancelarije ova čipka doduše ne posjeduje onu nenadmašnu likovnu i kolorističku atraktivnost kakvu je svojedobno jedan *space-shuttle* priredio na marin-plavom nebu Cape Canaveralla, ali nam svojim čistim grafizmom uspijeva prenijeti znakovite i demonstrativne poruke kakve obično dolaze s neba.

STUDENI

Povratak u Zagreb nakon točno šest tjedana. Jesenja sluz na zrinjevačkom asfaltu i platane s kojih se osipa lišće, žutosmeđe i hrskavo poput čipsa.

Kod B. stara priča o kioscima: sloboda štampe i pravna država. Vlast čini svoj pritisak na poznat način – može se objaviti sve što joj ide u prilog, pa čak i istina. Međutim, kako nikog ne zanimaju novine koje prepričavaju zadnje Tuđmanove govore (za to postoji televizija, jer Tuđman, kao i cijeli njegov pokret, ionako nije misao nego slika), izdavači idu za komercijalnom formulom – objaviti sve što se prodaje (pa makar i istinu). Sudeći po tome kako dobro idu listovi koji se drže te prezrene formule koja priznaje samo dvije teme – tko se s kim kurva i tko koga pljačka – reklo bi se da nitko u hrvatskom javnom, osobito državotvornom *cercleu* trenutačno i nema nekoga trećeg posla. Vlast naravno nema pravog odgovora na ovu poplavu bulevarskih inzulta, ali nervoza koju pokazuje povodom pojedinih slučajeva, sasvim je izlišna jer se u srcu prosječnog poklonika slobode tiska i pravne države, obje ove kategorije nalaze u savršenoj ravnoteži – čitaj *Globus* i *Feral* i glasuj za HDZ. Pomirba, pomirba...

A naš nezavisni dnevnik, koji već desetljećima, kao oltarska slika naše medijske kulture, sasvim lijepo živi od raznih građanskih praznovjerica, od početka rata drži se jedne te iste naslovne strane: naši teški kalibri u strahobalnoj elevaciji, rasulo u četničkom rovu, Milošević u panici... Poklonik analitičkog tiska mogao bi se upitati kako to da i bojišnica već jednom ne pobjegne za tim preplašenim četnicima – iz priloženih se zemljovida lako dade zaključiti kako čedo već više od godine dana s malo boljim dalekozorom može sasvim lijepo vidjeti *Vjesnikov* neboder – ali kvaka je očito u nečem drugom: prave novine svom kritičkom čitatelju podilaze na vrlo perfidan način; omogućuju mu da sam izabere laži u koje će vjerovati.

Stoga ne mogu proći pokraj kioska s novinama, a da se ne sjetim N.-ovih premudrih riječi, koje su mi onomad legle na želudac poput kamilice: „Novine se ne čitaju, nego listaju.“

Z.-u je jutros u Slavonskom Brodu poginuo stari. Čovjek je čitav rusvaj oko Bosanskog Broda

prošao bez ogrebotine i onda mu se desi da – poslavši vlakom paket sinu u Zagreb – na povratku s brodske željezničke stanice autom podleti pod četničku granatu i pogine zajedno s prijateljem koji ga je povezao; stara je na stražnjem sjedalu također ranjena. Sad svi govore o sudbini, o slučaju, gledaju zdvojno u nebo, ali, kažem im, kad milijun granata padne na tako malu površinu kakvu čini Hrvatska danas, onda više nema slučaja.

Tek: Z. je popodne na Kolodvoru preuzeo paket na kojem su stajali njegovo ime i zagrebačka adresa ispisani jutros, očevom rukom.

Ivančića je skoro udarila kap kad mu je na stol stigao ferman kojim ga se „stavlja na raspolaganje III. vojnoj oblasti“. Ne znam je li za njegovu taštinu veći udar predstavljala ta fraza – koja znači momentalno smjenjivanje – ili popratni tekst u kojem se traži da do srijede vrati i razduži auto s mobitelom. Izašavši iz zapovjedništva taj osrednji vojni činovnik još uvijek nije mogao povjerovati da nekom može pasti na pamet tako loša šala.

– Pa kaj to znači? – upitao se u čudu pred grupom vojnika u dvorištu. – Pa jel oni znaju da sam ja pred mjesec dana pohvaljen? Kaj to znači da Bobetko ne zna kaj dela?

Vojnici su sućutno zaklimali glavama. Budući su, zahvaljujući diskretnim tekličima, za smjenjivanje jamačno saznali prije samog Ivančića, ono je za njih već bilo gotova stvar, pa su sada imali sućuti na bacanje. Dapače, iz nekog obzira prema ojađenom čovjeku, kojeg su do jutros smatrali za debelog majmuna, koji se zakvaćio za neku zakulisnu kadrovsku lijanu, oni rekoše nekoliko riječi o nepravdi, koja uvijek prati poštenog čovjeka.

– Jel vi ste zbiljam bili zapovjednik na mestu – govori jedan kojeg je ponijelo raspoloženje. – To je bilo univerzalno mišljenje.

Ivančića pozvaše natrag u zapovjedništvo i on uđe u zgradu vrteći glavom.

Izašao je nakon samo pet minuta sasvim *ražalovan*. Njegov pokušaj da ostane uspravan i tako pokaže kako ne želi sudjelovati u toj neumjesnoj igri koju, eto, sitni kadar namješta njemu – što dakle znači svima nama – više nije naišao na publiku. Vidio sam ga kako pogledom traži onu grupicu vojnika, ne bi li možda u njihovom zaprepaštenju pronašao kakvu-takvu utjehu, ali ga oni, okupljeni oko zastupnika univerzalnog mišljenja, koji je pričao neki vic, nisu ni primijetili.

I tako je otišao, osvrnuvši se još jednom na kraju blatnjavog dvorišta, i nestao iz naših života.

Novi zapovjednik, inače autor jedne monografije o Titu, sjetio ga se ovlašno za svoje popodnevne inauguracije, spomenuvši kako mu je poznato da riba smrdi od glave, a potom zatražio da ubuduće ustajemo kad on ulazi u zapovjedništvo.

PROSINAC

U mraku kasarnske spavaonice, uz rakiju i narandžasti odsjaj usijanoga rafunga, soldati se u toplom zadahu monoksida hvataju u koštac s jednim od vječnih pitanja metilnog mudroslovlja: Tko je čovjekov najbolji prijatelj?

- Pas!

- Žena!

- Pas!

- A knjiga, gospodo vojnici! Knjigu ne moraš voditi u šetnju, za razliku od psa.

- Ili žene...

- Je, samo kaj knjigu ne možeš ni poševit, za razliku od žene.

- Ili psa...

Knjiga je tako eliminirana uz nekoliko časaka simpatetične šutnje.

- Pazite - javi se iz kuta kategorični bas ruralnog natražnjaka - žena nije prijatelj, nego žena.

- Tako je! Muškarac i žena ne mogu biti prijatelji.

- Nije istina. Muškarac može biti prijatelj sa svakim.

- A, osim toga, psa treba voditi u šetnju!

Zaista, s fijukom ledenog vjetra koji je meo ravnicom, te riječi zazvučale razborito. U tišini javi se pospani Sandijev glas.

- Da, ali ako psu polomiš noge...

Na kraju se, odvaguvši još jednom svoje argumente, vojnici, umorni teškim danom i teškim razgovorima, složili da je pas s polomljenim nogama najbolji izbor.

Ali ja sam - uz bocu tople rakije, čiji je grlić imao okus pijanog poljupca - ipak mislio na ženu...

Uglavnom: Vukovar je već pao, pala je i Mitnica, ali Vlado Vukovarac (mada ranjen), još uvijek je – držeći jednom rukom na nišanu srpsku gardijsku diviziju – onom slobodnom rukom uništavao dokumentaciju i nije se povukao sve dok iz pustih ladica Doma zapovjedništva nije pokupio i zadnju klamericu. I sad je, evo, tu.

Nakon što je takvim pričama ovaj ugojeni kancelarijski štakor izdavao čitav časnički kor, krenuo je s njom među ovdašnje civile i tako se upoznao s bolničarkom Sekom, mjesnom Srpkinjom, koja ga je pozvala da se taj i takav, sa svim svojim vukovarskim ranama, preseli kod nje. Mitnički heroj nije se dao dugo nagovarati i tako se rodila ponižavajuća slika, koju smo svake večeri, kao osuđenici, gledali na promenadi: stasita, jedra djevojka, koja dugim nogama polako štika korzom ruku pod ruku s jednim zadriglim gmazom u uniformi. Prigušeni cerek koji ih je pratio, nije mogao prikriti grubi motiv ove mezalijanse: s njim u krevetu ona je sačuvala svoju kućicu u g.-škom predgrađu, no kako je bilo jasno da bi je sačuvala sa svakim hrvatskim vojnikom, takav njen izbor očito nije bio nužan. Šetali su širokim pločnikom Zvonimirove ulice, zaobilazeći svježe tragove granata, i u tim nam je časovima njena ljepota, jedino oružje kojim je raspolagala, pod njegovim masnim čaporkom emitirala neku prezirnu i ponižavajuću poruku. Nismo imali što odgovoriti i zato smo se, gledajući je kako odlazi preko korza sa svojim daždevnjakom, koji će i noćas ostaviti sluzavi trag preko njenog tijela, svi mi, jalni vojnici, pitali – vrijedi li to toliko. Strašan je ovaj rat.

A gmaz će svojoj supruzi, koja ga svaki čas usplahireno naziva iz Zagreba da čuje zašto ga već mjesec i pol nema kod kuće, smireno objasniti kako linija obrane počiva upravo na njemu i kako se ovaj put, tako mu svetih mitničkih klamerica, ne misli povući ni metra.

U parku kroz koji sam žurio prema željezničkoj stanici, prikrpa mi se neki tromboljavi čiča gurajući bicikl.

– Koliko je sati?

I ne pričekavši odgovor on, uz neki slinavi osmjech, potapša moj ranac.

- Za Osijek, ha?

- Ne, rekoh, Zagreb.

Prođosmo još nekoliko koraka u tišini, a onda on pokaže glavom nekamo prema kutu parka.

- Ima tu jedna mala, znaš... Ta se, bogati, seksa po cijeli dan.

Pogledah ga ispod oka. Mjesni pervertit? Svodnik?

- Da, da... A ona je iz mog sela. Mlada, zgodna...

Teško je hvatao moj korak.

- Samo bi htjela da joj ga se metne... Onda je najsretnija... kad joj se metne...

Slinavo lice gledalo me s nekim tupim iščekivanjem.

- Tu je ona odmah, dahtao je, ima ona tu jedan bunker...

Bližili smo se kraju parka.

- Mlada, zgodna, ha? I ti bi ju, ha?

Produžih korak. On je klipsao uz mene hrvajući se s biciklom.

- Samo se seksa... sedamnejst godina... Ideš vidjet... ha?

Zaostajao je, sopćući. Na kraju stane.

- A ona je iz mog sela - poviče za mnom nekim uvrijeđenim, gotovo plačnim glasom.

Prešavši cestu ugledam ga kako se vraća istim putem kroz park, prikrpavši se nekom balavcu.

U prošlotjednoj *Nedjeljnoj* jedan dopisnik - ne bez demonstrativnog zanosa svojstvenog tim samozatajnim obožavateljima vlasti - nastoji dokazati kako je predsjednik Tuđman rekavši da je rat gotov rekao zapravo nešto sasvim drugo od onoga što smo čuli mi koje jalova

opozicionarska omraza lišava sluha za *diskurs*. Rat je mir, mir je rat, kako bi to rekao – igrajući se riječima koje u književnosti imaju posebnu povijest – jedan Predsjednikov kolega, pisac. A spominjanje diskursa podsjeća nas na ono što smo kao brzopleti đaci već zaboravili: učitelj ne griješi, njega je moguće samo krivo protumačiti.

Ta me teza podsjeća na jedan od prvih znakova raspada titoističke dogme. Onima koji su prvi sramežljivo htjeli primijetiti da iz popularne beogradske *cvećare* nešto kao bazdi, odmah je nabijen na nos taj „diskurs“; no već se i time, mada neizravno, ipak priznalo da vrijeme prolazi. I premda danas više ne moramo čekati na to da same supstancije apsoluta dođu u raskorak, da cvijeće počne zaudarati kako bi nam se otkrila neka velika laž, ipak me ova vrsta udvorničkog entuzijazma iz prošlotjedne *Nedjeljne* – a koja je oštro pošamarana već u današnjem broju – podsjetila na to da se uzgoj slobodne javne riječi odvija u grotesknoj sceni dvaju anakronih potreba: montaži novog Tita i njegovoj istodobnoj demontaži.

Na ovim je prostorima dakako teško izbjeći nastojanja tog tipa, tim više što su podudarnosti još uvijek vrlo svježije; one se u prvom redu odnose na dva ključna antagonista, Tuđmana i Miloševića, kao izvorne replikante velikog meštra, ali bojim se da bi mogle zahvatiti i njihove nasljednike. Izvjesna sklonost pompoznosti, koju Tuđman sve teže prikriva, pokazuje da je on od Titove doktrine preuzeo uvjerenje – u autokratskom sustavu mišljenja i ne tako pogrešno – da ministar obrane može biti bilo tko, ali da frizer i krojač moraju znati svoj posao. Zahvaljujući tome i naš je Predsjednik redizajniran od tipičnog vojnog penzića, jednog od onih kakvi nedjeljom rade kao biljeteri na nižerazrednim utakmicama, do današnjega svog *imagea*, *imagea* ključnog faktora stabilnosti u regiji.

Beogradska je sotona preuzela onaj bitniji i opasniji dio Titova nasljeđa – vjeru da u političkom svijetu ne postoji ni pravda, ni savjest i da se onaj koji povjeruje u te tlapnje, i sam ubrzo pretvara u tlapnju. K M.-i je godinama kao pacijentica dolazila jedna od Titovih sestara, jednostavna i tiha seoska žena. „Ah“, završavala bi ona razgovore koje je M.-a oprezno navlačila na njenog brata, „kažem Vam ja, gospođo, potražiti će on Isusa jednoga dana.“. Ali, baš je to bila filozofija od koje je veliki brat pobjegao – od bigotne strogosti siromašnog života nad kojim su stalno popovali zakoni nekakve posne metafizike, od nemogućnosti da se išta pomakne u nekom komfornijem smjeru, od fukare, „koju svaki vrag hoće da pokori“, kako je rekao u jednom svom programatskom govoru u Splitu. Nije se ni trudio da povjeruje u tlapnje, šetao je cijelim svijetom s Jovankom pod rukom, oko njega su hopsali ljudožderi i mahali milijuni dječjih ručica, a inženjer Babić odmahivao im je panama-šeširom i pokazivao kako sve to fino teče kad čovjek jednom zavrti svoj film. I kad je umro,

taj amoralni genij okupio je na sprovodu takvu svitu šegrtu svoga mračnoga zanata kakva se nikad do tada nije okupila ni oko čije rake. I ne samo to; grob u Kući cvijeća pobožne su procesije obilazile još godinama, čak i onda kad je već bilo pouzdano jasno da u njemu više ničega nema.

Đimi, kaplar.

Svaki put kad se busa u svoja dragovoljačka prsa, možeš biti siguran da je negdje nešto ukrao. Čudan refleks, nalik kokoši (a to i je zapremina jednoga kaplarskog mozga), koja poslije svakoga snesenog jaja ode u kut dvorišta i kokodače da zavara trag. U principu mu se gleda kroz prste, dovoljno je samo podsjetiti ga, ti si Đimi dragovoljac, Drago Voljac, kako je zapisala jedna od biserki koje su prošle kroz Dom zapovjedništva, a što se tiče onih pet kubika ogrjevnog drva, znaš na kaj mislim, bude valjda, vragmumater, zraslo novo.

No sad je išao na raport kod novog šefa jer je obuku s novomobiliziranima počeo sljedećom poticajnom rečenicom:

- Slušajte me dobro jer ćete biti sretni ako vas se pola vrati kući.

Sanjam noćas da sjedim u svojoj gimnazijskoj klupi u Križanićevoj i da pišemo školsku zadaću iz latinskog. Katička, koju sam za tu košmarnu priliku dovukao iz osnovne škole, kruži između redova u svojoj smeđoj kuti, oštra i nepotkupljiva, prava personifikacija te stroge, drevne gramatike. Oko mene svi pozabadali nosove u rječnike, lete penkalama s papira na papir, a moja zadaćnica još je sasvim prazna. Zvjeram okolo ne bih li negdje nešto prepisao, zdipio neki redak prijevoda pred njenim ptičjim pogledom, a vrijeme prolazi, spušta se mrak u Ulici velečasnog Šveara, i ja bespomoćno listam stranice rječnika, mrtva slova mrtvog jezika, a kraj sata samo što nije odzvonio, katastrofa... Odjednom shvaćam da se moram probuditi, svakako prije nego Katička naredi da zaklopimo zadaćnice, i odgurujem se, poput ronioca, grabeći kroz zaduhu tog sna, gore prema površini...

I budim se sav u znoju.

Budim se usred rata, osamsto kilometara i skoro dva desetljeća daleko od Križanićeve i spreman sam – bez ikakve dvojbe – nazvati to olakšanjem.

U vlaku, u kupeu za pušače i radikalce.

– Šta lojalan, sad su svi oni lojalni... Ja bi ga pito – jesi lojalan? Jesi. Oćeš domovnicu? Oćeš. E pa, komšija, evo ti domovnica, a evo ti i puška pa marš na prvu liniju da vidimo mi koliko si ti lojalan, bogara ti srpskog. I tako sa svakim od prvog do zadnjeg.

– A, moj ti tečo nikad ne reče „lojalan Srbin“. To ti je, kaže, za mene samo pričuvni četnik.

Imamo dvije mačke u vrtu: jednu malu i čistu ženšnicu, nježne, gotovo porculanske ljupkosti i robusnog mušića, s glavom poput šake i uvijek punog svježih ogrebotina. Ujutro, čim čuju otvaranje rebrenica, ta dva siročića dotrče iz svog skrovišta u grmlju i glasno mijauču kao da se boje nismo li ih preko noći zaboravili. A nama je za doručkom lijepo vidjeti kako nas, osim Domovine, treba još netko.

Ali jučer smo se ozbiljno posvađali. On je čitavo popodne bio nemiran, šetkao je gore-dolje po terasi kao da je zatvoren u neki nevidljivi kavez, a kad mu se ona, inače nečujna i neprimjetna poput gejša, u jednom trenu slučajno našla na putu opalio joj je šamar svojom – za mačje razmjere – nesumnjivo teškom šapicom. Samo su joj se oči raširile od nekoga tužnog presenećenja, a zatim je otišla u vrt, okrenula se nekud prema zidu i tako tužno i bespomoćno zamijaukala da sam ja – u duhu drevnog viteštva – prekršio pravilo o nemiješanju u slučajevima te prirode i tako nalupao malog siledžiju da se iz njega prašilo kao iz staroga linjavog partviša.

Potom smo se uvrijeđeno i ljutito vratili svaki svojoj samoći zauvijek okrenuvši leđa jedni drugima.

Ali kad smo se s dobre i obilne večere Sandi i ja vratili s nekoliko kokošjih krilaca, još ovlaženih masnim kapima juhe, prijateljstvo je ponovo planulo. „Meni, meni“ mahale su po

zraku njihove raširene pandžice i mi smo morali priznati da ni jedan Božji stvor, pa čak ni sam čovjek, ne umije svoju grabežljivu prirodu prikazati na tako ljubak način.

A poslije večere su se, kao bića kojima je za kraj dana potrebna neka mirna i otmjena zabava, posvetili svojem krznu i dugo se i zadovoljno oblizivali u onom četverokutu svjetla što kroz prozor pada u naš vrt.

Noćni vjetar nailazi iz doline u kratkim i naglim zapusima, i ono što nam je na pričnama u našoj toploj kamenoj izbi zvučalo kao glazba koja samo razigrava vatru u peći, vani, na stražarskom mjestu broj jedan, pretvara se u ledeni propuh na kojem svaka dva sata mrzovoljni vojnici predaju jedan drugome iskrzanu vlažnu bundu.

U ovoj noći u kojoj Melkior, Gašpar i profesor Baltazar kreću za srebrnastom plastičnom repaticom obješenom o žicu ispod nebnice, moja se malenkost smrzava na samoj granici između svijeta i tatarske pustinje.

*Tri kralja jahahu,
tri kralja, juhaha,
s dalekih onih stran...*

U dolini se povremeno oglasi vatrometni PAM, kratkim rafalom prema nebu, a onda sve zatreperi pred vjetrom, koji dolazi kao pravi kralj ovoga tamnog mora zime i nesanice i ja se skrivam u duboku nišu podrumskih vrata. Huk, u početku nalik zvuku udaljenog kamiona, izlazi iz mračnih vrtača Podosoja, širi se kroz smrznute kraške žljebove, češlja makiju, bliži se, juriša uzbrdo i onda svom silom nasrće na kuću, na našu jadnu stražaru, koja se brani uz žestoki klepet rebrenica i katranskih traka navučenih preko krova. Zatim prolazi i nestaje gore, među grebenima.

Izlazim iz svog zaklona na terasu i stresam trunje s ramena. Noć je opet tiha, mjeseca nema, tek je pusto ponoćno nebo iznad doline. I zvijezde kao rupe od metaka.

Sretan ti rođendan, mali Božiću, ma gdje bio.

Štef, dobrovoljac još iz vremena opsade Maršalke, popio je u tom lokalu desetak dobro izbetoniranih piva, usput izvrijeđao konobaricu na pasja kola, razbio poker-automat i na kraju odbio platiti.

Sutradan se probudio s glavoboljom i pajdašu iz bitnice, kod kojeg je otišao na konjak, potužio se da u ovoj selendri vojsku tretiraju kao svinje.

Kako rat traje, traje i ne prolazi, on sve manje prepoznaje ljude oko sebe. Kakva je to pogrešna filozofija najedanput zavládala, razmišlja. Četnici su još u Petrinji, u Baranji, u Kninu, a u rovovima je sve više mjesta? Svi izigravaju mangupe i svi fol imaju nekog posla, ko da i ja nemam nekog posla, da mu vrág mater, pa meni obrt stoji od devedesete, a gdje je tu amortizacija, pa pet somova duga, pa ženadvjedece... Žgadija.

Pa, zar oni misle da on, Štef, nema u ovom ratu izgubiti ništa drugo osim glave? Zar se ova država srami ovog rata kad u njemu ostavlja samo ljude kakvi smo, pajdo, ti i ja?

Sve ga to ljuti, ispunja nekim nejasnim osjećajem da svoje nezadovoljstvo može naplatiti jedino civilima.

Kad se nakon nekoliko tjedana terena vrati doma, Štef samo gurne ženi u krilo ranac s prljavim vešom i, ne skidajući uniformu, produži u birtiju. Tamo do fajrunta popije gajbu pive, optuži pipničarku da ga je prevarila na kusuru i da je kurva, razbije ogledalo iznad šanka, a gazdi na odlasku priprijeti kindericom.

Sljedećeg jutra za doručkom, češući tjedan dana stare čekínje, neutažene će gorčine pričati ženi kako u Zagrebu u zadnje vrijeme na vojnike gledaju kao na svinje.

SIJEČANJ

Sandi ima američku vreću za spavanje, s rukavima i podstavljenom kapuljačom, i s jednim poprečnim šlicom u visini bedara koji mu omogućuje da izvuče noge i tako – ne izlazeći iz svoje prenosive postelje – stigne do zahoda ili, u slučaju da se pojavi takva potreba, i do neprijatelja. Koji će put, samo da pokaže svoj smisao za pravilan izbor, prošetati u toj vreći među vojnicima, s navučenom kapuljačom i s donjim dijelom koji se vuče za njim poput repa, nalik mladuncu nekog prethistorijskoga, juratičkog reptila.

No, pođe li na počinak pripit, ta vreća, skrojena od silne želje za praktičnošću, pretvara se u jedva razmrsiv sustav ciferšlusa, uzica i remena i on se neće uspjeti uvući u nju prije nego me probudi pušući od uzaludnog napora. Palim, dakle, svjetlo: on žmirne dva-tri puta, skrušeno se uvlači kroz veliki prorez na prednjici svog sarkofaga, šake ubrzo izrone iz debelih tuljaca rukava i odmah podvezuju kapuljaču pod bradom, i potom se cijela poliamidna larva, uz jedan mutan, ali zahvalan pogled smiruje na podu. Za pola minute, taman kad bi neupućeni promatrač pomislio da je zaspao, promeškajit će se na hladnom podu kuhinje. „A sad uključujem grijanje...” i jedan otegnut, gotovo žaloban prdac izvit će se iz utrobe nanadmašne američke vreće. Znam da sad slijedi nekoliko pravih grumenova zvuka, roktavih i impulzivnih, ali da će za čas sve utihnuti u prigušenom *staccatu*, nalik udaljenom rafalu heklerice.

Kroz polusan čini mi se da Sandijeva vreća bubri i nadima se poput balona i da će za koji čas gotovo nečujno, tek uz šušanj svoje sintetičke košuljice, odlebdjeti negdje nad Elafite, Odisejevim tragom.

U trenutku kad smo ušli u birtiju i poredali se uzduž šanka, Stipe je pipničarki rekao da najprije ugasi „to“ pokazavši pritom na mali televizor (ugasila je bez riječi), a tek je onda pozdravio, napadno glasno, i zaokružio pogledom po prostoriji. Iako smo upravo bili zakinuti za Predsjednikovu sliku i ton, nitko nije protestirao, dapače opći je cerek potvrdio konsenzualnu atmosferu jedne hrvatske krčme u koju su, svoji na svom, hrvatski vojnici došli na gemišt.

Prije su me takvi skečevi dovodili na samu ivicu gnjeva; viđao sam vojnike koji opsuju pri svakom spominjanju Hadezea, Tuđmanove postere koji služe za igru pikada, a ono što bi me razjedilo, bila je statistički prilično utemeljena pretpostavka da su većina tih sknavitelja bili upravo Hadezeovi glasači i da je sva njihova demonstrativnost bila tek igra koja im je valjda trebala pomoći da se pomire s određenom nelagodom vlastitog opredjeljenja. Iz dubine svoga gnjeva ja sam im, sa sumnjivim prezirom birača koji je ostao u manjini, upućivao ironična pitanja – „Kakva je to stranka koje se srame njeni vlastiti glasači?“

Drugi izbori zatekli su me u vojsci, koja je u to vrijeme još predstavljala prilično reprezentativan društveni uzorak, a osim toga očitovala se kroz neskrivene političke simpatije i antipatije, te mi se stoga učinilo da je sve to skupa sasvim prirodni učinak kratke povijesti Hadezea i da smo sada, utvrdivši gradivo, kao društvo, kao glasači, stasali do osnovne vještine političkog pluralizma, a ta je – prepoznati vlast po njenim prvim greškama. Ukratko, promatrajući predizborni poster s Predsjednikovim likom – koji se, u stilu onih nezaboravnih dizajnerskih rješenja što su svoje zlatno doba imala na omotima prvih ploča Vjekoslava Jutta, poput sokola raskrilo nad cijelom površinom *zabranjenog plakatiranja* – ja sam izbore dočekivao s takvim uvidom u naše predizborno raspoloženja da mi se sve skupa činilo jasnim i nedvosmislenim poput otvorene glasačke kutije.

Međutim, ne samo da izbori ponovo završavaju uvjerljivom pobjedom Hadezea i Tuđmana već ja ponovo ne uspijevam upoznati te glasače. Gdje se sakrila ta izborna većina? Zar su izbori lažirani? Zar je uopće moguće da bi se lažnjak takvih razmjera – na kakve je, naime, ukazivala razlika između rezultata izbora i mojih očekivanja – mogao obaviti u tajnosti? Ne, ne, nije mi ostalo ništa drugo nego da se pomirim s činjenicom da su *ti isti* opet glasovali onako kako jesu i da pronađem uzroke koji bi ovu posljedicu protumačili kao kolektivnu pogrešku.

Vratimo se plakatima: Hadezeova promidžba nije napravila takav lapsus da zatraži usluge nekog velemajestora dizajna, poput liberala, ne samo zato što bi slutila da od toga brašna nema pogače, već naprosto zato što za tu struku nikad nije ni čula. Jer – kad se vodi računa o recipijentu, onda prava promidžba ne zaboravlja ni na namjerne greške u ukusu; oni su se mogli obratiti nekom obrtniku američkog tipa s preciznom specifikacijom svojih zahtjeva: Želimo plakat za slabo pismenog, politički kratkovidnog i frustriranog malograđanina, koji doma na zidu drži uokvirene poklopce od bombonijera s nacionalnim i floralnim motivima, a subotom navečer tuče ženu.

Ali, ne. Ukus državotvorne stranke određen je ukusom Predsjednika, kao mjere svih stvari, a

taj je pak ukus, bojim se, odnjegovan na armijskim sletovima i duboko vjerujem kako naš Predsjednik u dubini svoje duše još uvijek ne vjeruje da je umjetnost u stanju stvoriti išta savršenije od one ljudske piramide koju pitomci vojne akademije izvode kao završnu točku majskog sleta, pri čemu posljednja, akroterijska figura vodnika Jovanovića, uzveravši se preko ramena svojih drugova na sam vrh Umjetnosti – svi za jednoga jedan za sve – užarenog pogleda zabija pušku u nebo.

Piramida međutim nije bila samo bezazlen stadionski ornament, piramida je ključna slika u intuitivnoj ikonografiji autokratski ustrojenog svijeta. Stotine godina već se vlast u ovoj zemlji ne sastoji ni od kakve osobito suvisle ideologije, već od strukture, od kapilarne mrežice rajkoma i mjesnih povjerenstava, koja se poput piramide diže u nebo i na čijem vrhu neki car, kralj, maršal ili general lupa šakom po stolu.

Za takvu konstrukciju, koja u osnovi predstavlja sasvim tipičan zagorski feudalni planetarijum, Tuđmanu je bio potreban iskusan tehnolog, čovjek koji zna kako zgrada vlasti izgleda iznutra, a u Hrvatskoj danas teško da za taj posao ima kvalificiranije osobe od Manolića. Dok je na primjer Paradžik – kao tehnolog jedne romantičarske ideje – novačio i oblačio dobrovoljce, Manolić je štancao rajonske komitetlije. Dobrovoljci su išli sjekirama na tenkove i pretvarali se u parte na zidu Glavnog stana u Šenoinoj, parta je ubrzo postao i Paradžik, potom i Blaž Kraljević, jednu partu u toj freski zauzeo je i heroj Žarko Manjkas Crvenkapa (hoće li se po njemu ikada zvati koja ulica?). S druge je strane ulice Koalicija – kao udruženi i dostojanstveni *ratio* – ustrajno mahala svojim ekonomskim programom, ne videći da usijanu biračku masu ta tema rajca jednako koliko i program zaštite roda. Komitetlije su se za to vrijeme množile u tišini i Hadeze je ubrzano pravio tu strukturu koja je u pučkoj predodžbi odgovarala slici vlasti, idući od samog početka na onaj neizbježni moment u kojem glasač ostaje sam sa svojim papirićem, nevidljiv u svojoj odluci. I baš je to bio taj Hadezeov pojedinac kojeg sam ja tražio po zadimljenim soldačkim birtijama – frustrirani čovjek, koji s figom u džepu stoji kraj glasačke kutije. Razmislimo li o tome što smo sve u stanju učiniti onda kad nas nitko ne gleda, priznat ćemo da je to baš ono što ćemo kod drugih najprije ismijati ili optužiti.

Prema tome, čovjek koji je napravio te plakate, nije radio projektirani, smišljeni kič. On je bio uvjeren da radi remek-djelo (tako je uostalom glasila i narudžba) i tako su radili svi obrtnici okupljeni na izgradnji piramide koja se naziva Hrvatskom demokratskom zajednicom, a osobito oni zaposleni na njenom oslikavanju, na ovoj gigantskoj freski čiji teatralni, ivekovićevski motiv treba izazvati neodoljivu predodžbu o trijumfalnom izlasku

gusaka iz magle.

Doista, ništa drugo nego naša vlastita slika pobjedonosno bačena u lice.

Kad iz svoje subordinarne perspektive dignem pogled prema Lehneru, našem uredskom strategu, ne mogu da uz malo ironije, koliko dopušta razlika u činovima, ne primijetim kako se u njegovoj potrazi za što ljepšom jaknom, pištoljem, autom, kapom, iscrpljuje i čitav smisao njegova angažmana u Hrvatskoj vojsci. Pa ipak, kod ovog se dobričine ne radi o pukom nedostatku povijesne svijesti, nego o ponešto izraženijem simptomu one opće slabosti koju je skrivio rat pruživši, naoko paradoksalno, svima nama priliku za bijeg u djetinjstvo. Lehnerovi autići, pištolji u futroli, njegovi kauboji i indijanci označeni plavim i crvenim šiframa na kartama u operativi, dio su zatvorenog svijeta u koji se, najvjerojatnije nesvjesno, sklonio pred histeričnom svakodnevicom svoga civilnog života. Rat, doduše, može ponekad biti i smrtonosan, ali, zar nije i djetinjstvo puno svakojakih opasnosti? Kao djeca, mi sasvim ozbiljno razmatramo mogućnosti da nas pojede lav, odnese vještica ili zgrabi kakav manijak. No, u djetinjstvu nam uvijek neko čudo pritekne u pomoć i zato je lako podleći iskušenju da mu se vratimo.

Ipak, sretnem li ovih dana na nekoj od kozjih staza Visoke glave barbaresknu pojavu sa šubarom i bundom, moja vjera u Djeda Mraza – bojim se – bit će na ozbiljnoj kušnji.

Kad smo konačno stigli pod sam vrh Kipera, koji se kao najviša i najizbočenija naša čuka poput rta zabija nad srpska sela na ivicama Polja, na meni je bilo mokro sve, uključujući i bluzu.

Nemam onaj poticajni nedostatak mašte koji ponekad stvara heroje od običnih, nerijetko i suviše običnih ljudi, ali imam jednu, za vojnika zahvalnu osobinu – uplašim se kad je već kasno. I Kiper je – to sam, doduše, vidio i prije nego smo stigli na vrh – jedno od mjesta bez kojih sam mogao u svom životu. Sad imam dovoljno vremena da razmišljam o B.-inim ljetošnjim riječima; na vrhu Kipera, odakle ujutro s dvogledom gledam kako se sporo razmiče magla nad Trebinjem, sjećam se njegove iznenadne kivnosti na one koji su se, da

tako kažemo, lišili časti da i sami malo ponesu naš zajednički križ.

Biti opsjednut samim sobom, poput svake opsjednutosti, nesumnjivo je znak bolesti. Teške i – u ovom slučaju – vrlo suvremene bolesti. To znači okrenuti leđa vlastitim granicama držeći da iza njih nema ničega, u svakom slučaju ničega vrijednog. Mrzovolja kojom Evropa tretira naš slučaj, ne potječe iz neke načelne antipatije ili simpatije, to je mrzovolja kojom se dočekuje svaka izvanjska buka koja nadrašta uređena suzvučja našega unutarnjeg prostora. Evropa želi biti dovršen svijet i to je nažalost ono što nismo shvaćali odrastajući u komunističkom provizoriju, koji je, kako netko već reče, sve svoje istine ispisivao slovima izrezanim od stiropora. Vjerovali smo – i to je hrabrilo mnoge od nas u tom stiropornom svijetu – kako je upravo Evropa onaj prostor u kojem se čuvaju provjerene, opće, pa samim tim i naše vrijednosti. A sad, kad smo moralne gabarite tog prostora prisiljeni spoznavati poput slijepih miševa – slušajući, naime, odjeke vlastitih krikova – shvaćamo, u naponu toga neveselog posla, da nam se rečeni prostor sve više otkriva kao gluha komora; sve manje kao zbirka civilizacijskih vrлина, a sve više kao gluhonijema Barbikina soba.

Zbog toga je Evropa drago utočište našim dezerterima: premda odlaze s isprikom da to nije „njihov rat“ (a kakav bi to bio „njihov rat“?), oni ne bježe ni od mobilizacije, ni od rata, ni od straha od smrti, oni bježe od kušnje, od izazova – nazovimo to tako – da stave jaja na vagu. Jer ljudske se vrijednosti čuvaju samo na jedan način, tako da se stalno provjeravaju.

I tako ja s vrha Kipera ponekad skrenem pogled u hladni mrak sjevernog neba. Tamo negdje, iza mnogo brda i dolina koji se jednim imenom nazivaju Bosnom, Evropa spava svojim getsemanskim snom. Negdje u tom pravcu leži i moj rodni grad, na čijem se Trgu – pod žutim svjetlom visokih kandelabra – u ovaj kasni čas rastaju mladi ljubavnici trčeći za svojim noćnim tramvajima. Neka djevojka – gotovo da je vidim, naslonjenu na stražnji prozor tramvajskih kola na kojem je kažiprstom narisala srce – nestaje niz izduženu vijugu tramvajske pruge prema Črnomercu, a pripiti vojnici iza te mlade herčeve dame teturaju među praznim tramvajskim sjedalima s cigaretom u ruci, kao prekaljeni mornari električnih gondola sve dok ih san varkom ne povede na kružnu vožnju, od remize do remize, od remize do remize...

Ne vjerujem u svijet koji odrasta pošteđen kušnje.

Spavao sam sve do dva ujutro kad me Brezovčan probudio zbog smjene i kad sam se izvukao iz onoga kamenog iglua u koji smo se smjestili on, ja i njegov kum, i još desetak puhova, gotovo da nisam prepoznao krajolik: pod jakim svjetlom žutog mjeseca, koji je maloprije izašao, na nekih se sto ili dvjesto metara ispod nas prostro gusti kudeljasti sloj oblaka, a naokolo su iz te nepokretne mase, nalik ugaženom snijegu, koja se prostirala cijelim noćnim horizontom, poput santi izvirivale gole lubanje kraških čuka. A kad smo se, drhteći od zime i onoga složenog osjećaja što ga kod protivnika nazivamo strahom, Brezovčan i ja popeli u naše kameno gnijezdo nasadeno na samo tjeme Kipera i pogledali na drugu stranu, tamo se magleni tepih razvaljao čitavim Poljem, sve do crne silhuete Orjena na horizontu.

- Ko da smo u avionu - rekao je Brezovčan i skutrio se iza grudobrana.

Pravoslavno groblje na Vjetrenu razvaljeno je i opljačkano. Ipak, gledajući odmaknute i razlupane grobne ploče tješim se mislju da su to i sami pokojnici, probuđeni nezaustavljivim topotom naših brigada, pobjegli za svojim živim suplemenicima. Povijest se povlači kao oseka.

Fijuk snajperskog metka koji prolazi visoko iznad mene, to je valjda poziv na odgovor, zelenbor. Zvuk koji se tangencijalno dotiče onog kruga što ga opisuje briga za vlastitu glavu. Tek nakon fijuka stiže i pucanj, suh i sitan, poput pucnja dječje kapisle. Ali, pri svakom pogledu kroz otvor našega malog bunkera imam taj neugodni osjećaj da mi končanica sa čedinog snajpera titra na čelu, kao neki nestašni pramičak.

Srpski nam je glasački korpus uputio najljepšu božićnu čestitku koju smo mogli dobiti: pobjedu Miloševića i Šešelja na izborima u Srbiji.

Nema potrebe da glumimo zabrinutost zbog toga što su izbori učvrstili Miloševića i Šešelja

na vlasti. Srpska je ludost možda jedina sastavnica ovog rata i „novoga svjetskog poretka“ koja je u stanju pojesti svoj vlastiti sistem, i stoga vjerujem da nas ona, čak i kad nam se učini da smo od svih zaboravljeni, neće ostaviti na cjedilu.

Ako ovo naraslo međunarodno neraspoloženje prema Srbiji u svojoj histeričnoj trudnoći ipak rodi vojnu intervenciju, što se sad ponovo čini mogućim, i ako taj pritisak izazove ono što je po neki narod i društvo najpogubnije, naime građanski rat, Srbija čak ni u toj suicidalnoj kadenci ne bi prepoznala svoje današnje lice, niti bi došlo do onoga katarzičnog djelovanja koje takvo prepoznavanje po Aristotelu donosi. Zahvaljujući tome što pri svojim seobama ponesu samo najnužnije – san o Velikoj Srbiji – Srbi nevjerojatnom lakoćom preskaču iz mita u mit i u stanju su sa svakog zgarišta već sutradan osvanuti u svoj svojoj bizantskoj čednosti na nekom novom mjestu. Oni jesu izabrali Miloševića, jer ono što im se događa još uvijek ne povezuju s njegovom vladavinom, kao što i jednom kad ga budu vješali – ti isti mali ljudi uvjereni da sprovode pravdu – neće shvatiti da se ne radi ni o kakvoj pravdi, nego o još jednom *amortizovanom* mitskom junaku njihove povijesti, jednom koji je u međuvremenu od srpskog imena napravio ružnu, internacionalnu psovku.

M. tvrdi da mu istoga dana kad ga u Beogradu objese, u Zagrebu treba podići spomenik, „Pomisli samo što bi nam danas radili da su se onda, na 8. sjednici, odlučili za Stambolića“.

Preksinoć, nešto prije svitanja, na stražarskom mjestu koje pokrivaju Minobacači, stražar je iznenada ugledao siluetu koja se niz zasjenjeni greben brda spuštala ravno prema njemu. Prestravljen, dečko se bacio u zaklon i osuo čitav magacin u mrak ispred sebe, a silueta je na to – sasvim doslovno – eksplodirala.

Probuđeni bitničari rastrčali su se po kamenjaru, a onda je, nakon nekoliko minuta meteža, netko baterijskom svjetiljkom ipak pronašao stražara, koji se zavukao u plitku škrapu i otamo čitavo vrijeme urlao „Ubio sam četnika, ubio sam četnika!“.

Ujutro su stigli Sisovci s policijom da naprave uviđaj, a kad su pod niskim suncem obišli i poginulog, potvrdilo se – usprkos očitom manjku dijelova – da nije riječ ni o kakvom četniku, nego o Kutleši iz II. satnije. Čovjeku je, kako pretpostavljaju ovi koji su bolje poznavali njegove navike, nakon sat vremena smjene vjerojatno dosadilo gore na čuki, pa se – onako okićen kindericama i tromblonima, od kojih će jednog aktivirati stražarev rafal – spustio

prema Minobacačima, kod kojih je uvijek bilo nekakve pijače, i putem zabasao preko stražarskog mjesta...

A stražara je u čitavoj histeriji uhvatio takav grč u šaci da nije bio u stanju pustiti pušku iz ruku, nego su mu je morali naprosto iščupati. Vili ga je – u ime Sisa – pokušao utješiti priznavši mu da je postupio po propisu, ali bojim se da je to slaba utjeha. Slaba ne samo zato što su propisi općenito slaba utjeha, nego i stoga što dečko i sam osjeća da nije pucao zbog propisa, nego zbog straha.

Silazeći s brda napokon ugledasmo u dolini kamion koji je dolazio po nas. Budući mi je po nekom načelu senioriteta pripadalo mjesto do vozača, a usto me pogled na kamion nakon tri dana učinio velikodušnim, odlučih da ću otići do izviđača – koji su se proteklih dana zaista napatili – i ponuditi im svoje mjesto u kabini. U potaji sam zapravo računao da će moj autoritet, naglašen i osvježen ovom gestom, biti dovoljan da ni jedan od njih ne prihvati tu ponudu.

Međutim, dok sam ja stigao do kamiona, već su se dvojica njih ugurala na suvozačevo sjedalo i otamo me bezazleno promatrali svojim izviđačkim očima.

Tako mi je ne samo propalo dobro djelo, nego sam se, unižen u svom nerealiziranom starješinstvu, čitavim putem do Vrtova truckao pod ceradom, kao krumpir.

Prva stvar koju sam pročitao po izlasku iz kupaonice, među novinama koje je Sandi sačuvao dok sam bio gore, bila je izjava visokoga hrvatskog diplomata u Bonnu – inače pripadnika onoga važnog postroja vladajuće stranke koji je sav sastavljen od bivših partijskih sekretara – da se Hrvatska slaže s embargom na uvoz oružja u BiH. „Mi Europljani“, trebala je glasiti ta bonnska poruka naše diplomacije, „slažemo se s embargom“.

Jedino što preostaje nakon ove izjave, jest nada da partijski sekretar, mada gonjen stoljetnim respektom prema sobi s tepihom, nije pri ulasku u taj bonnski diplomatski salon izuo cipele. Što se više trudimo da na jednoj Bosni primijenimo ona ista načela koja Evropa uvježbava na

nama, to – na nesreću – postajemo sve sličniji Srbima: ta velika igra naše diplomacije koja bi, kao, trebala svoju efektivu požnjeti u samoj završnici kad sve maske padnu, prije svega su nedostojne jedne zemlje kojoj su ugrožena njena osnovna prava i koja baš zato može i mora jasno reći što hoće. Politici – kao vještini koja se ponajviše bavi time da vlastitu korist prikaže kao pravdu, kao princip – jest potreban poseban jezik, ali mi ni na tom jeziku nemamo više što *prikazivati* – oslobađanje Hrvatske naše je pravo, kao i naš interes i to je jedino što bi naša diplomacija trebala govoriti. To nam uostalom priznaju i zakoni međunarodnog prava, sva ona salata od UN-ovskih povelja priznaje nam pravo da se branimo, kao što ga isto tako – upravo isto tako – priznaje i Bosancima.

Stoga ostavimo te bazarske finte Srbima; možda visoka diplomacija doista nije ništa otmjenija vještina od trgovine stokom, pa onda i hrvatska vanjskopolitička neprozirnost u tom jeziku lopova i trgovaca ima kakvu-takvu težinu, ali ne treba zaboraviti da je taj kant visoke politike nesumnjivo mnogo bliži materinjem jeziku srpske diplomacije, koju su, uostalom, i stvarali svinjski trgovci.

Naši bi zato partijski stratezi trebali uvijek imati na umu jednu razmjerno često prepričavanu anegdotu o Mihailu Botviniku: neka dama, jedna od onih muza prostodušnosti koje održavaju vječnu vatru toga pripovjednog žanra, impresionirana mnemotehnikom šahovske igre upitala ga je koliko on to poteza unaprijed isplanira u svojim velemajestorskim vizijama.

– Samo jedan – odgovorio joj je Botvinik – ali najbolji.

Zdenko pere manjerke i to je uglavnom sve što Domovina danas i ovdje od njega traži. U pauzama između obroka, a posebno nakon večere, konjačićima ispire sudoperski kamenac koji mu se hvata oko srca.

– Znaš li ti – unese mi se neku večer u lice, sav u pari toga Badelovog *cracka* – da sam ja na Baniji srušio točno jedanaest aviona?

Njegovi dečki tvrde da prema broju aviona mogu točno pogoditi koliko je popio, a rekord da je postavio jesenas u nekoj sесevetskoј birtiji, gdje se – trenutak prije nego će se obeznaniti u mlazu bljuvotine – pred gazdaricom i njenom kćerkom kleo da ih je skinuo trideset i tri, i to

gotovo isključivo protugradnim raketama.

Kako bi rekao vječni Tin, alkohol kosi gore nego mitraljez.

Duci je htio dočekati da kozlić bude pečen, a ja sam htio da se vratimo prije mraka. Na moja nagovaranja jedva da se obazirao i na kraju se dogodilo najgore: dok smo kao hipnotizirani buljili u vatru u kojoj se okretala krvava životinja, mrak je iza naših leđa pao poput glota, a kozlić, ionako predviđen za kasne sate, još je bio gotovo sirov. Zatim se u rumenom odsjaju raznja pojavilo lice Malog šefa s naredbom da kamion odmah maknemo s Vlake, jer je od pola šest nadalje u brdima zabranjen svaki promet i svako svjetlo.

Tek je tada Duci shvatio da nam je ostalo još samo petnaest minuta da se dovezemo do ceste. Sjeli smo u kamion i s ona dva žiška pod branikom, koja nazivaju ratnim svjetlima, uronili u mrak doline kao u zdjelu s tušem. Uhvatio sam se za rukohvat. U tami visoke kabine koja se tresla i naginjala nad nevidljivim putem, osjećao sam se kao u snomorici koja me prati od djetinjstva: nekud se selimo, i u općoj zbrci u kojoj se ljudi guraju s velikim kubusima namještaja, mene je netko, da ne bih smetao, posjeo na vrh kuhinjskog kredenca. I tako sam, ostavši zaboravljen u cijelom tom pothvatu, držeći se za rubove vitrine, najednom zajedno s kredencom dospio na velika kolica, koja su potom, uz lagani štropot, kliznula niz strmu i vijugavu kaldrmu... Na tren me uhvatila sumnja da je Duci sve to isplanirao, da su u nekom mutnom času prolupali njegovi srpski geni i da će na jednom od ovih mračnih raskršća skrenuti u drugom smjeru i odvesti me u Trebinje, gdje će me naša braća po julijanskom kalendaru dočekati veselo, kao božićnog purana. Pokušavam uhvatiti bar neki izraz na njegovom licu, ali u mraku ne vidim ništa i ne čujem ništa osim potmulog brektanja ispod kabine i blijedožute kriške mjeseca koja kruži oko nas u divljim i nepredvidivim putanjama. I tek kad je pred nama iskrsnula zatonska crkva, okićena veselim nizom žutih lampi, više nalik na lunapark nego na hram Božji, odahnuo sam i istovremeno se zastidio svojih sumnji.

Pod našim kotačima mirno klizi Magistrala, u daljini miriše večera.

Vraćajući se iz one keramičke pustinje natrag u Zagreb, u naš pravokutni zavičaj, svatko od nas, zgužvanih domobrana, u probuđenoj se intimi povratka vraća i onim zagrebačkim frajlama u čijim bi se djevojačkim fantazijama naša paradna paslika trebala raskriliti poput postera iz *Hrvatskog vojnika*. Mi dolazimo s tvrdih terena i ako nas ne primijetite u tih nekoliko epskih trenutaka povratka – prije nego se opet pretvorimo u beznačajne prolaznike – kako ćemo sutra moći ponovo krenuti na front?

Zar ne slutite taj posebni erotizam ratnika, tu kondenziranu prolaznost onih koji su – poput polutrajnih kobasa – danas još puni živorodnog soka, a već sutra bit će trulež, bit će prah. Zar vas to ne draška, zagrebačke frajle, taj umak ljubavi i smrti, Erosa i Thanatosa, koji u maskirnoj odori stupaju složni i nerazdvojni, poput Mirka i Slavka.

VELJAČA

Na betonskom pilonu malog prolaza ispod pruge kroz koji se provlači uličica zvana Gagarinov put, a kojom svakog dana prođu mnogi stanovnici našega grada, a da malo koji uopće zna da ta uličica ima neko ime, neka je nevješta ruka nedavno napisala: *Ubite Adića*.

Kad je preklanjskog ljeta general Adžić rekao da nije šteta ako padne par hiljada glava, jer će svijet o tome brujati tjedan-dva, a onda ionako zaboraviti, nama je ta izjava jednog od tadašnjih šefova jugoslavenske armije bila dobrodošla – što se vidjelo kroz naglašeno, dijelom i sasvim hinjeno, zaprepaštenje naše javnosti – jer smo vjerovali, vrlo naivno, da će sad i Evropa prepoznati s kim to mi imamo posla.

Pokazalo se međutim da taj polupismeni oficir poznaje evropske navike bolje i od naše demonstrativno zgrožene javnosti, a nažalost – i od naše diplomacije. I danas se tribine o Hrvatskoj i Evropi smjenjuju nesmanjenom žestinom, gotovo svake večeri neki evropski intelektualac traća svoj kontinent pred zahvalnom zagrebačkom publikom, a mi iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec sve više shvaćamo groznu istinu: nije važno ni tko je kriv, ni tko je prvi počeo, ni tko je napravio više zla, važno je samo jedno – tko pobjeđuje. Sad nam se čini da nam začudna snaga tog otkrića daje neku prednost pred protivnicima, a zaboravljamo da nam je Titov đak Blagoje, kojeg se danas malo tko sjeća, upravo to bio poručio još onoga sumornog ljeta devedeset prve.

Danas – nakon što smo se valjda izvukli iz one obnevidjelosti u koju smo početkom rata upali navlačeći očito prevelike historijske kostime – i nama, *braniteljima Europe*, sinulo je da se Evropa ne boji Srba, nego naših izbjeglica. Ali umjesto da se usredotočimo na ono za što nam nisu potrebni nikakvi kostimi, na obranu zemlje, na povratak i posljednje stope ove naše hrvatske pedljevine, mi se već vidimo u novoj opereti u kojoj se našoj nevinosti (već pomalo posrnuloj, bojim se) prijeti spletkama međunarodnog okruženja. Ali, izgleda da je ono što nazivamo urotom tek prirodno – ili geopolitičko – stanje stvari: kad Radovan Pavić objašnjava zašto je pao Vukovar, on ne precrtava vojne specijalke, nego to tumači na karti svijeta. Amoralna racionalnost tih velikih crteža otkriva nam pravila igre u koju smo se dali uvući nesvjesni neugodnih koincidencija koje prate naš rat od samoga njegovog početka, od posjeta američkoga državnog sekretara Bakera jugoslavenskom premijeru Markoviću. Ulazeći u sustav tih koincidencija – u prvom redu zahvaljujući analizama ogorčenih, ali i obaviještenih intelektualaca – pomalo se trijeznimo, ali otpor prema prozaičnoj logici

zdravorazumskih argumenata još je uvijek jak. Osim toga čini mi se da to operetno zazivanje *Europe* ukazuje i na nečiju lošu savjest: kao da nam za borbu treba neki širi kontekst, neka kategorizacija po ISO-standardima opstanka – i kao da bitka za goli život i vlastitu zemlju nije dovoljno ozbiljan razlog. Nama je Evropa ovoga časa potrebna samo i jedino onoliko koliko nam može pomoći da ostvarimo vojnu pobjedu.

Pobijediti, pobijediti i razići se u tišini.

Maslenica se ne skida s ekrana. Ja sam od staromodnih kavanskih stratega koji ne vjeruju ni u zauzete strateške čuke ni u probijene strateške pravce, nego samo u osvojene gradove – ali ovaj smo put izgleda stvarno napravili posao. Uzbuna je u Unproforu, još im nije jasno što se dogodilo, ali čim se nešto dogodilo, to ne može biti dobro. Owen već prenosi prigovore promatrača na ponašanje hrvatske vojske: palež i pljačka. Dejvide, kad se na Balkanu ugasi svjetlo u krčmi, ugasi se i u samoposluživanju.

Moram priznati da mi zuji u glavi od svega ovoga. Čak mi i naš vrhovnik u ovim trenucima kad silina samog događaja otpuhne sav onaj molièreovski aranžman u koji je zamotana njegova sirova taština i kad iz tog krep-papira izroni jedina mu bitna vrlina, tehnička vrlina jednog generala, dakle čak i on mi u ovom času izgleda kao prijatelj. Osjećam se poput čovjeka koji je nakon dvogodišnje apstinencije zapalio prvu cigaretu. A Bekac nam tvrdi da ćemo Uskrs dočekati u Kninu.

Naša je sudbina takva: Hrvatska će sezati do tamo do kuda sežu njeni rovovi. To mogu reći lakoćom kojom čovjek izriče ona proročanstva za koja bi najviše volio da se ne obistine. Imat ćemo ono što puškom istjeramo. I premda smo još vrlo daleko od prave vojske, nikakva djela ili nedjela ne mogu nam pred svijetom biti boljom legitimacijom od proste činjenice da još postojimo.

Kruno je prešao na stvar bez velikog uvoda („Ljudi gledaju dnevnik, ne“):

– Dečki, ovako: jedan je dio puta pod vatrom i to prolazimo ubrzano i s većim razmakom

između vozila...

Spominjanje vatre stišalo je žagor u sobi i čim je to Kruno osjetio, riječi su mu odmah postale odsječene, kao da se naredba o povećanom razmaku odnosi i na njih.

- ...i ne stajemo, ponavljam, ne stajemo čak ni ako neko vozilo bude pogođeno.

Netko je u kutu zastenjao. Soba je bila puna novomobiliziranih momaka i većina ih se još nalazila u onom poluautističnom stanju u koje zapadnu ljudi koji više nisu civili, a još nisu vojnici, i koji ne znaju ništa ni o putu koji ih čeka, ni o ljudima koji ih na taj put vode. Kod kuće su ih još čekale njihove žene s napol zapakiranim rancima, vjerojatno su još do jutros vjerovali kako se radi samo o rutinskoj prozivci nakon koje će ih pustiti doma.

Stvari ipak nisu bile tako dramatične kakvim ih je Kruno prikazao. Bez obzira na nespornu ozbiljnost događaja oko Maslenice, prava poruka njegovog nastupa bila je: držite se kolone i ne stajte pred birtijama. Osim toga htio je da novi vozači odmah zapamte onaj ton u njegovom glasu, s kojim nema rasprave.

Ali, to smo znali samo ja i on, koji je mirno spremio naredbu za hodnju u džep i izašao iz sobe, ne mareći mnogo za ove koji su bez kapi krvi u licu (i kapi krvi u mozgu, u ovom trenu) ostali ne vjerujući da nešto tako drastično može biti izrečeno bez dodatnog objašnjenja. Nekoliko trenutaka još su, obješenih vilica, gledali u vrata koja su se zatvorila za njim, a kad se taj jedan, zajednički pogled uplašenog stada okrenuo prema meni, ja sam već utekao u novine koje su se spasonosno raširile na mom stolu.

Ako sam ih u tom trenutku htio utješiti, a nema sumnje da sam htio, onda su se preda mnom razvijale dvije mogućnosti - jedna koja me tjerala da se upustim u objašnjavanje metafizike našeg položaja, i da time ugrozim Kruninu polugu u njenom ključnom dijelu, u njegovoj vjeri da je težina nekog zadatka sadržana u prostoj mehaničkoj izvedivosti, uključujući u to i mehaniku ljudskog faktora.

Druga pak mogućnost pružala mi je ono utočište koje razborit čovjek nikada ne smije previdjeti, a to je, dakako, šutnja.

Jedno od svojstava ljudi rođenih da budu vođe, jest i da znaju pretvarati emocije svojih ljudi uz minimalan gubitak intenziteta: veliki strah u veliku odlučnost, mržnju u polet, strepnju u nadu. U ovom času morao sam se sjetiti Bogdana i njegove priče od prije nekoliko mjeseci: kad su dečki iz Dobrovoljačkog došli u K.-u vojarnu formirati neku novu jedinicu, ustanovili

su da se zahvaljujući lancu lokalnih paničara (*armijska* terminologija takve je nazivala defetistima i tvrdila, ne sasvim bez rezona, da ih treba strijeljati zajedno s dezerterima) čitavim krajem već pronio glas o bataljonu nekakvih zombija koji su se još u Bosni oprostili sa životom i sada dolaze po svježu krv. Bogdan je osjetio da nedostaje vrlo malo pa da se ti tek mobilizirani vojnici pakuju kućama.

- Zaboga, ljudi – rekao je stavši pred stroj – pa zar vam ja izgledam kao dobrovoljac?

Onakav zgužvan i krezub, nalik prije olinjalom satiru nego vojniku, taj stari mačak ostavio im je jedan trenutak tišine da ga svi dobro pogledaju:

- Ljudi moji, pa zar ne vidite da je mene mobilizirao isti onaj koji je mobilizirao i vas.

Mobilizirao? I to isti? Ljudi se zgleđaju s nekim olakšanjem. No, pa to je već nekaj čistam drugoga. Bosna, zombiji, dragovolci, kajgod, pa njega je mobiliziral isti onaj kaj i nas...

- Da, gospodo moja. Četnik.

I – tvrdi Bogdan – više nije bilo problema.

A ja, međutim, budući mi pred ovim voštanim korom ništa ni utješnog ni anegdotalnog nije palo na pamet, nastavio sam listati novine, čak sam i zijevnuo, što sam prirodnije mogao, pa sad evo vam, gušteri, slika čovjeka koji sudjeluje u nečem dozlaboga rutinskom i svakodnevnom kao što je taj naš rat, a vi joj, ako vas to smiruje, vjerujte.

Vice Vukojević, komentirajući rezultate izbora za Županijski dom, koji unatoč pobjedi Hadezea ipak nisu donijeli omjere koje je stranka očekivala, najavljuje da će oni članovi koji se ne mogu prilagoditi novonastalim situacijama, morati otići iz stranke jer „život je kao rijeka i ne možete dvaput ugaziti u istu vodu“.

Zanimljivo je da poruku neidentificiranim krivcima za pad popularnosti vladajuće stranke šalje baš jedan od najistaknutijih hadezeovih mikašpiljaka. Možda je baš u tome snaga Hadezea?

Ali je zato naš izborni korpus i dubinu njegova gaza teško objasniti u dvije riječi; heraklitovski rečeno – tako dubok logos ima. Doista, ne može se dvaput zagaziti u istu vodu,

ali može dvaput u isto govno.

Možda sam tada na Kiperu, na brdu koje se kao balkon nadvilo nad pustu zemlju naših ljetošnjih obračuna, povjerovao u mogućnost nekoga završnog, sudbonosnog juriša, u kojem ćemo, laki i neopterećeni ničim osim svojim isukanim cijevima, napokon protrčati ispod one duge koju nazivamo Pravdom, a u koju svi, na ovaj ili onaj način vjerujemo. Znam da sve to jest iluzija – vrijeme na koncu uvijek tako razgoliti ratove da im ne pomaže ni naše uporno sjećanje kako smo u njima ostavili onaj najbolji dio sebe – ali znam i to da više nikad neću biti tako blizu mogućnosti da u tu iluziju povjerujem.

Zbog toga bih u ovom ratu htio ostati sve do samoga kraja. Jedino me ponekad strah da taj kraj, kad jednom dođe, uopće neću primijetiti.

Pritajeni sukob između egalitarne i kastinske svijesti koji se u našim balkanskim prilikama vrlo često otkriva tako što boreći se za prvo uvijek dođemo do drugog – porodio je u glavi načelnika logistike, bivšeg konobara u boljem hotelu (a o toj glavi mogli bismo reći da je već u tridesetoj oplješivila) sljedeću ideju: na *koordinaciji* je predložio zapovjedniku da se jedna od prostorija u donjem paviljonu preuredi u časničku kantinu, jer se on, vršeći dužnost konačara, u više navrata uvjerio da je takva praksa u mnogim brigadama dala odlične rezultate. Kao primjer naveo je 1**. brigadu i pri tom je primjeru satnik Vinkler bespovratno skliznuo u svoj fah i s nekoliko sasvim konobarskih fraza opisao tu divotu – servirung, konobare u bijelom, salvete, cvijeće i voće u zdjeli.

Kantina je osvanula već krajem tjedna, s novim posuđem i stolnjacima, ali je nekoliko dana to sve stajalo kao izlog – kraj kojeg je vojska mrzovoljno prolazila mumljajući nešto o tome kako podjela uvijek počinje kod kazana – jer se brigadni štab nikako nije mogao usuglasiti oko konačnog spiska abonenata. Budući činovi i dužnosti u ovoj brigadi nisu bili osobito sinkronizirani, bilo je teško odrediti liniju razdvajanja između časničke i nečasničke kaste pa smo tako i Sandi i ja, navodno, nekoliko puta upadali i ispadali s liste sve dok se u onoj varijanti koja je dobila Koletićev *imprimatur*, nismo, konačno, našli na njoj. Sandi je to

primio s iskrenim ganućem i htio je da odmah iskoristimo svoje novostečeno pravo.

- Stoj – rekoh, podigavši prst u vis da ga podsjetim kako postoji etička vertikala, kojom smo kao hrvatski vojnici obvezaniji nego nekom kelnerskom slikom svijeta – naše je mjesto među vojskom.

Ali, istini za volju, moje pozivanje na jednakost nije bilo motivirano samo etičkom vertikalom; ja sam časničku kantu zaobilazio ne samo zato da bih se vježbao u kreposti nego još više zbog jedne mučne uspomene iz one stare vojske, koja mi je – i vojska i uspomena – i danas u stanju pokvariti apetit. Jednom smo bili na školskom gađanju, na poligonu usred nekoga uvelog krajobraza u kakav se dolaskom zime pretvara cijela južna Srbija. Pola noći trapili smo se u Fapovima, koji su brektali kroz smrznutu nigdinu, da bismo ujutro stigli do tog strelišta, do komada iskolčene tundre s nekoliko improviziranih objekata koji su predstavljali upravnu zgradu, vatrenu liniju i trpezariju. Bili smo ukočeni od zime već kad smo stigli, a potom smo još satima, podijeljeni u skupine, drhturili na košavi čekajući na svoj red, pa zatim na rezultate gađanja, pa opet u red za novu seriju i tako čitav taj dan sve do prvog sumraka kad smo napokon stali i u red za hranu. U takvom redu, među smrznutim, gladnim i pospanim ljudima, koje blizina hrane učini nervoznima poput stoke pred valovom, čovjeka odjednom obuzme osjećaj da je najgore prošlo, ne samo toga dana, ne samo u tom vojnom roku, nego da će čitav život koji je pred njim sada, kad je ovo obavio, proći nemjerljivo ugodnije. U takvom sam raspoloženju i ja prošao kroz trpezarijsku liniju i – noseći pun poslužavnik, sav koncentriran na to da mi pasuljčina ne sklizne iz ukočenih ruku – krajičkom oka ugledao prazan stol i pažljivo spustio svoju večeru na nj. Istog se časa odnekud stvori jedan mali crni trpezarac, jedan od onih žohara u pokrpanim bijelim kutama koji izgledaju kao da se svako jutro poslije brijanja mažu kremom za cipele, i počne mi na nekoj uzbuđenoj vojnosrpskoj mješavini sviju balkanskih jezika objašnjavati da sam svoju remačku tacnu spustio ni manje ni više nego na sam oficirski stol. Taman sam opet podigao poslužavnik, kad se, stupivši teatralno između mene i toga zamusanog kamerdinera, pojavi neki major, i položivši mi ruku na rame, izdeklamira tako da ga je mogla čuti cijela sala:

- Samo ti sedi, momak.

Istog mi je časa prisjela večera koju sam čekao čitav dan. Znao sam da sad slijedi jedno od onih općih mjesta vojne pedagogije – javni prijelaz s hijerarhijskog koda na egalitarni (sa starešinstva na drugarstvo, kako bi to rekao drug major) – što je jednoj vrsti oficira bila neutaživa strast.

I tako me major ceremonijalno posjeo za svoj stol i odmah se raspričao, dakako o meni: te otkuda sam, te kol'ko još, te ovo, te ono, uopće ne slušajući i ne čekajući moje šture odgovore, očito zabavljen time da mi, u svojoj projekciji cijelog događaja olakša ushićenje ovog *tête-à-tête*a za oficirskim stolom, a pazeći da pri tome sve ispadne i dovoljno efektno za publiku. Sveden dakle na praktikabl jedne demagoške parade, koja me onako balavog i pravdoljubivog jedila tim više što sam znao da bi se ona raspala kad bi moja fazanska beznačajnost još samo jednom spustila svoju tacnu na taj isti stol, ja sam pokunjeno i sasvim bez apetita brljao po svom grahu, gledajući ispod oka ostale dečke, koji su se, videći moju muku, kreveljili iza majorovih leđa, plazili jezičine, teatralno oblizivali žlice i – što je bilo posebno okrutno – trčali po repete.

– Eto – rekao je major na kraju, dohvativši čačkalicu – supruga i ja imamo, mogu da kažem, dobra primanja, ali bogami i mi malokad možemo da si priuštimo ovakvu večeru...

Sve te stare sličice prolaze mi kroz glavu svaki put kad zabasam mimo naše časničke kantine. Njena malobrojna klijentela, brigadna krema urešena tu i tamo pokojom cvebicom u liku kakva satnijskog ćate ili ordonansa kojeg je zapovjednik poveo sa sobom, blaguje tu u miru visoke koncentracije na pitanja Domovinskog rata, razmišljajući, pretpostavljam, o tome kako svaka ljubav na koncu konca ide kroz želudac, pa zašto bi i s ljubavlju prema domovini bilo drugačije.

A Sandi, međutim, kojem nisam davao nikakva daljnja ni autobiografska ni etička objašnjenja svog zazora pred časničkom kantinom, naše je dalje prisustvo u vojničkom restoranu – sada kad smo imali svoj stol i u časničkom – smatrao prije svega moralnim činom, koji mu je tim lakše pao što je vrlo brzo zbrojio jedan plus jedan i shvatio da sad može žderati na oba mjesta.

Ipak, rekao bih, sama ideja o „podjeli kod kazana“ nije u svojoj osnovi ni loša ni nepravedna, sporna je samo uvredljiva formalnost njenih kriterija. Ljudi se doista razlikuju među sobom, pa se ta razlika mora očitovati i kod stola: neki žvaču širom otvorenih usta, neki ne, neki galame za stolom, drugi jedu i šute, neki umiju baratati nožem i vilicom, a neki samo nožem. Na primjer Sale iz Četvrte splitske, koji se uvijek zalomi negdje u mojoj blizini: sjeda za stol, prekriži se i još blagoslov s neba nije ni sašao do tanjura, a već je sve oko Saleta masno i

flekavo. Za desert obično ostatak kruha stisne u grudu i pogodi njome nečiju glavu dva-tri stola dalje, i dok se ta glava bijesno ogledava po prostoriji, Sale se mirno križa, diže tacnu i odlazi prema izlazu. Zamišljam Saleta u ljeto – kako će mi onako mastan i znojan sjesti *à-vis* i usred ručka dograbiti iz zdjele veliki list salate, otrati se njime ispod pazuha i vratiti ga natrag u posudu.

Ukratko: podijelimo se prema tome jesmo li ili nismo svladali skromnu vještinu vladanja za stolom, skromnu, kažem, po svom repertoaru, ali u nečem istobitnu onim najrafiniranijim vještinama, poput – na primjer – pijanizma: ako se ne počnu učiti od malih nogu, ne nauče se nikad.

OŽUJAK

Još dok smo se s Dubrovčanima, koji su odlazili, gurali u tijesnom hodniku barake birajući tko će gdje spavati, bacio sam svoje stvari na jednu od gornjih prični, računajući s iskustvom iz proteklog dijela zime koje me uvjerilo da nema tako slabe peći koja ne bi mogla zagrijati gornji dom. Sad kad sam se ispružio pod samim drvenim stropom, koji sam mogao dohvatiti napol ispruženom rukom, razmišljao sam o tome kako je između mene i otvorenog neba samo jelova colerica pokrivena s nekoliko traka katrana pa ako na taj jalovi kišobran bubne nešto odozgo, makar i bešumna *bebica*, mogao bih se fino uklopiti u neki poučak o međuodnosu sigurnosti i komfora.

Tako sam s gornjeg ležaja – a svi su donji već bili zauzeti – spuznuo ravno u svoje ražnirane čizme i izvukao se na proplanak tjeran nelagodnom slutnjom da će se za sekundu-dvije čitava baraka pretvoriti u hrpu iverja, a za mnom su, očito sustižući moje slutnje svojima, izmiljeli Boško i Mali.

Nismo strepjeli bez razloga. Dubrovčani su već prethodnu smjenu upozorili da pada svako popodne: Crnogorci su se već duže vrijeme držali po strani, ali Vučurevićevi su derali dok je god bilo danjeg svjetla, i to kad bi god kojem palo na pamet. To je odlična osnova za prevenciju, taman na tragu one doktrine po kojoj granata može pasti samo u dva slučaja – kad joj se nadaš i kad joj se ne nadaš.

Čitav smo se dan vrtjeli oko barake i po njoj, krijući jedni od drugih nemir što ga je to iščekivanje u nama izazvalo sileći nas da poput drugorazrednih kockara tražimo sudbonosne znakove, da ih odčitavamo u bezazlenoj slučajnosti svijeta i odmah se ravnamo prema njihovim skrivenim porukama. Da nije bilo tako hladno, legli bismo negdje u zavjetrinu i pričekali noć; ovako smo se samo klatili od neizvjesnosti do neizvjesnosti, sa željom, koju su poticali već izmoreni živci, da netko drugi, neka izvanjska sila preuzme odgovornost za naše dalje kretanje.

Mato kao da je slutio što se roji u našim glavama i povremeno je izdavao naredbe da se zauzmu položaji, na što smo spremno uskakali u plitke vrtače ograđene pješčanim nasipom, iz kojih su cijevi minobacača virile poput dimnjaka. Pri kraju jedne od takvih vježbi počele su padati granate, pet ili šest komada, ispaljene po svoj prilici naslijepo tako da su padale u nasumičnom rasporedu oko našeg položaja i dolje prema cesti, kojom je danas već dvaput

prošao školski autobus.

Stisnuti uz vreće s pijeskom slušali smo kako se olovni bob rasprskava na kamenu odjekujući u sivom predvečerju nekim zvonkim, gotovo bi se reklo lijepim zvukom.

Kad s naših položaja kod crkvice Sv. Tome, s kojih se pruža lijep pogled na čitavo Konavosko polje, ugledam u dolini onaj niz kockica, poredan uz zategnutu crtdu ceste, u koji se iz ove perspektive pretvorila Gruda, moram se dakako sjetiti da se pod jedan od ovih krovića prije šezdeset i tri godine smjestio žandarski podnarednik Stipe Šimić sa sinom i trudnom ženom, koju je poveo iz njena patricijskoga pelješkog doma da je sljedećih petnaest godina, s dvoje djece i dva kofera u rukama, šutke vuče iz prekomande u prekomandu, sve do bijelog Zagreba, u kojem će zauvijek ostati. I kako se ponekad ne mogu oteti misli o tome kako je sudbina samo projekcija nekoga vrhunaravnog geometrijskog zakona na zgužvano platno naših života, pitam se je li mogao tada, devetsto dvadeset i devete, naslutiti da će jednoga dalekog dana na tim brdima iznad Konavala netko poput mene stražariti nad krhkim spokojem njegova tadašnjega uredovnog okruga.

Ali kad ga se sjetim, svoga pokojnog djeda, onako mrkog i nepovjerljivog, uvjerenoga da je samo Bog postojaniji od ljudske opačine, čini mi se, zapravo, da mu je tako nešto moralo pasti na pamet svaki put kad bi podigao pogled prema Sokolinama.

Taman sam stao u red za ručak kad se ispred improviziranog šanka za kojim logističari prodaju pivo i sokove, jedan dečko iz treće satnije prasnuo punom pivskom flašom po glavi.

Svi smo se u tom času okrenuli prema mjestu s kojeg je dopro taj mukli prasak stakla i ugledali ga u slapu pivske pjene koji mu se slijevao niz leđa. Tren kasnije, kad se s ostatkom boce u ruci okrenuo prema nama, već mu je čitavo čelo bilo krvavo; krv je curila niz mokro, iscereno ružno lice kapajući po košulji i po podu, a on se u tišini pune prostorije nekoliko puta teturavo okrenuo oko sebe kao da uživa u toj gadljivoj i namrštenoj pažnji.

Prišao mu je zatim neki samaritanac, ne puno trezniji od njega, da mu s komadom zavoja

zamota razbijenu tikvu, malo zatim i doktor, kojeg su dozvali iz časničke kantine, i tako su glavinjali sva trojica među redovima klupa i stolova dok se za njima vukao razmotani ferbant ostavljajući klizav, prljavocrveni trag. Klipan se u jednom času otarasio toga saniteta, čak je doktoru, koji je napravio još nekoliko koraka za njim, zaprijetio vilicom, da bi potom odglavinjao do sredine blagovaonice i tamo vrlo teatralno, gotovo pobjednički polizao jednog za drugim svoje krvave prste.

Na likovnoj izložbi – koja je pod nazivom *Ljudi za sva hrvatska vremena* priređena pod pokroviteljstvom Ministarstva obrane (Hrvatska se naime brani kulturom) – autor, inače profesor Likovne akademije, izlaže ciklus portretnih skulptura malog formata, u kojima se kroz „osobni odraz svoga osjećanja toga povijesnog trenutka“ nastoji odužiti sedmerim protagonistima naše borbe za ispunjenje devetstoljetnog sna, s Predsjednikom na čelu.

Iz Predsjedničkih dvora, gdje je predstavljena javnosti, izložba kreće u svijet.

Dakako, novinski kuloari – otvoreno sumnjajući u bilo kakav dosluh artista i njegove muze na tom poslu – zlobno bruje o još jednom primjerku udvorničke umjetnosti. Tema, reći ćemo, kao stvorena za Zagreb.

Ali ako u analizi ovih sedam malih formi krenemo putem one psihoanalitičke interpretacije koja tvrdi da se stvarni sadržaj neke strukture može otkriti u onom što je iz nje očito ispušteno – onda ova vrtna garnitura ipak nije *hommage* Tuđmanu, kako to insinuira kulturnjačka oporba, nego Snjeguljici.

Pa ipak, bez obzira na zbiljske ili pretpostavljene ambicije naše dvorske umjetnosti, teško da će itko od natjecatelja doći do one stvaralačke mjeru, onaj tvorbeni princip što ga je ustanovio stari Augustinčić. Znajući da je promatranje društva po važnosti u najmanju ruku jednako poznavanju anatomije, on je svoj kanon stvorio doslovno na Titovom liku: Tito je bio Tito, Titova majka bila je Tito s rupcem, Matija Gubec bio je Tito s brkovima i možemo reći da je prava šteta što inače dugi majstorov život, u koji je svojedobno zalutao i jedan – uostalom, prilično dobar – Pavelićev portret, nije bio bolje sinkroniziran s najnovijim društvenim promjenama, pa da vidimo kako bi se ta poetika dalje razvijala (npr. „Tito s naočalama, ali bez zemlje“).

Na koordinaciji je opet bilo prigovora na dežurstva, kurire i službu buđenja. Moj lancman, kurir Pogledić, koji na svakoj koordinaciji dežura u kutu za slučaj da Koletiću treba trknuti po čašu vode, stoji večeras izvučen iz svoga protokolarnog *stand bya*, stoji dakle sasvim blijed i grize usnicu dok se o njemu raspravlja kao da se govori o nekom fiksu koji treba premjestiti iz sobe na hodnik ili naprosto baciti. Ali ovaj lakat muža već je davno svoju sudbinu prostro pred oltar Domovine i svaku je varijantu spreman podnijeti kao sastavni dio tog zavjeta.

Istini za volju ni on ni Točkica nisu baš suradnici koje bi čovjek poželio. Kod Pogledića me u početku – a „početak“ je onaj period u kojem čovjeku pristupaš kao odrasloj osobi – bilo nerviralo to što je neprestano brljavio, čak i kod onih najjednostavnijih poslova. Ako ga pošalješ da u sobi tristo pet probudi onog na prvom krevetu desno, a u sobi tristo sedam onog kod prozora, napraviti će kaos. Poslije sam ustanovio da će kod tako strukturiranih zadataka već onaj treći naputak „...a u sobi tristo sedam“ izbrisati prvi i tako redom. Tu su, mislio sam, jedini lijek olovka i papir. „Pametna piše, a budala pamti“ hrabrio sam ga, ali njegova je dvobitna radna memorija teško izlazila na kraj i s tim alatom: ako uzme papir s popisom ljudi koje treba probuditi tek u mraku prve sobe u koju uđe, sjetit će se da nije uzeo bateriju; vrati li se po bateriju, zaboravit će popis. Ipak izvlači ga potpuna predanost zadatku i spreman je – procijeni li da je konspirativnost njegove zadaće ugrožena – bezodvlačno progutati i popis i olovku i bateriju.

Točkica je međutim drugačiji: njegovi su spiskovi precizni i usustavljeni tako da se posao obavi u što manje koraka, stvarnih i programskih, u čemu se odmah otkriva sistematični intelekt lijenog čovjeka. Slaba mu je točka u programu to što vrlo rijetko uspijeva postići da se na vrijeme probudi prva osoba s tog spiska – on sam.

Neku mi ga se noć nije dalo gnjaviti jer se opet izvalio u dežurani poput tuljana, mučen hemoroidima, gastritisom, i još tko zna čime, a prije nego se ta gomila sala smirila na ležaju, još je stigao prostenjati da ga, bez obzira na hemoroide, i dalje tretiram sasvim službujuće: kad bu kaj trebalo, ti me samo probudi. U četiri ujutro kad je trebalo dići vozače, sâm sam uzeo bateriju i krenuo za elipsom mutnog svjetla sve do one kiselkaste sobe u kojoj spavaju Duci, Tonček i još njih dvojica-trojica. Ne znam je su li im one male zatonske drolje sinoć nešto usule u piće, ali kad sam s vrata osvijetlio baterijom njihove izgužvane postelje, i njih

gole i predane nekom nemirnom i znojnom snu, pimpeki su im stajali zadignuti kao za smotru.

Ustaj, vojsko!

Ljudi poput Mate – kakvih na Vlaki, hvala Bogu, ima dovoljno – šire oko sebe sigurnost: to su habajući slojevi svake vojske i svakog naroda, onakvi u čijem su mesu devedeset prve zaglibili četnički tenkovi. U mobilizacijskim planovima te su osobe specificirane kao takozvani mali ljudi, za koje se pretpostavlja da ionako posjeduju neki prirodni imunitet pred Poviješću, uvijek spremni da budu heroji, da poginu i da potom opet uskrsnu u svoj svojoj beznačajnosti. O Erazmovom *Priručniku za kršćanskog vojnika* nisu nikad čuli, ali ga, reklo bi se, znaju napamet.

S onim smiješnim šeširom, marljiv i uvijek pomalo odsutan, poput starog konja, Mato je primjerak onoga slikovitog i arhaičnog seljaštva što ga kao tip danas na životu održava još jedino neimaština. Kad priča – a to baš nije tako često – on svoje jednostavne riječi uvijek doraduje nezgrapnim pokretima ruku, tim mršavim alatkama koje se u hodu klataraju oko svoje spondilozne osi kao da same od sebe traže neki posao. Tom nespretnom, ali blagom pojavom, širi oko sebe stoičku vjeru da se sa svijetom čovjek najprije mora pomiriti i da bez toga nema ništa, nikakvog posla ni promjene.

Pričaju njegovi iz Dobrovoljačkog kako je jednom na Baniji za vrijeme jakoga artiljerijskog napada sjeo u intendantski kombi, iz kojeg su prestrašeni kuhari poiskakali u jarak, i cestom stalno tučenom minobacačima odvezao ručak do naših položaja. A tamo je tako padalo da se dečki uopće nisu usuđivali izaći iz kuće u kojoj je bila komanda, nego im je sam Mato donosio manjerke iz kombija i jednu po jednu dodavao kroz prozor.

– Ha, ne možeš ljude ostavit gladne. Sjednem u auto i samo kažem: Bože, ja ti baš ne idem u crkvu, ali sad mi pomози, ako hoćeš.

To da se čovjek u opasnosti sjeti Boga i crkve, nije naravno nikakva novost, dapače promicatelji hrvatske duhovne obnove i ne slute koliko njihovog posla svakodnevno obavi svetosavska *artiljerija*, ali ova lapidarna Matina rečenica, koja je istodobno i ispovijed i molitva, nije bila samo mrmor usana osušenih od straha, nego prije svega poziv na suradnju.

On je čovjek koji se opasnosti odupro konkretnom ponudom: pomози mi da ja mogu pomoći drugima.

Znamo da nismo dostojni da uđe pod naš krov, ali treba imati svijest o tome da se obraćamo živome i svemogućeme Bogu, i petlju da se doda ono – ako hoćeš. *Fiat voluntas tua.*

I naravno, da se sjedne u kombi u onakvoj situaciji.

Jedan od Vučurevićevih kamiona pokušao se prošvercati preko B.-ske ceste u više nego kurioznom trenutku kad ni jedan od pet naših tenkista nije bio pijan. Za te frikove moglo bi se reći da su inače veseli i mirni momci, ali da znaju biti neugodni kad se rastrijezne; u takvom im se stanju, usprkos strogoj Marinovićevoj naredbi da se ne puca, tri i pol kilometra udaljena „stodesetka“ ukazala kao izazov koji se ne odbija bez teške štete po samopoštovanje.

Uglavnom, kamion se tako temeljito rasprsnuo da su naši, gurkajući se pred okularom panorame, tek po komadima nagorjele odjeće na okolnom grmlju uspjeli razlučiti je li taj terenac prevozio hranu ili ljude.

Popularnost našeg mačka počiva baš na tome što svi uživamo u njegovim porocima. Ujutro, čim ga pustimo u sobu, taj će glavati žderonja protisnuti jedan mrzovoljni pozdrav i sklupčati se na ležaju koji smo mu postavili u kut iza štednjaka, baš kao umorni borac koji se vraća iz noćne ophodnje. Do ručka će to toplo klupko ležati na ružičastoj perini bez ikakva znaka života, sasvim neosjetljivo na promet i galamu koja čitavo prijedodne vlada u sobi i svatko tko ga pokuša probuditi, začudit će se kako čvrst san ima ta zvijerka. Potrebno ga je doista prodrmati, kao zaspalog pijanca, da bi se probudio, a i tada će se samo protegnuti, zijevnuti i okrenuti na drugu stranu. Ali čim oko podneva začuje zveket bešteka, oživjet će najprije njegove uši, zatim će nepogrešivim instinktom kuhinjskog predatora iskrsnuti na onoj točki sobe na kojoj je najvidljiviji njegov probuđeni apetit i pogledati nas raširenim očima punim iščekivanja, onim toliko ljudskim pogledom koji vapije: gospodo, sve svoje ideale mijenjam za pola konzerve tunjevine.

Ugodno je i okrepljujuće, za nas pretovarene teškim smislom povijesnih zadaća, tetošiti jedan život u kojem je sve bjelodano kao na dlanu. Ljubav, odanost, glad, ravnodušnost, tuga, strah... sve čiste boje našega vlastitog čuvstvenog spektra, koji put dovedene do takvog intenziteta da se doista pitamo znaju li, i mogu li, te životinje mnogo više nego što nam žele otkriti. Neki sam mu se dan javio s terase, i čim je otkrio da se ne može popeti do mene, počeo je mijaukati, u čitavim nizovima različito intoniranih zvukova, koji su se slagali u prave mačje rečenice, sve žalosnije i žalosnije, i učinilo mi se na tren da to malo stvorenje upravo pati zbog toga što mu nedostaje onakvih riječi kakve bih ja mogao razumjeti, odnosno što meni nedostaje sluha da razumijem ove kojima mi se obraća.

Životinje vole vojnike, ne samo zato što slute onaj višak nježnosti (i hrane) koji mi u našem svijetu, lišenom djece i žena, nemamo s kim podijeliti, nego i stoga što vojnici – noseći sve svoje vonjeve sa sobom – u životinjskoj percepciji sigurno izazivaju žive i bogate slike, sasvim različite od onih jednoobraznih i prikrivnih u kakve nas uokviruju naše gardističke uniforme, a od kakvih ostala živa bića, primjećujem, već pomalo okreću glave.

Nakon svih čuda koja smo postigli, predsjednik Tuđman najavljuje i hrvatsko gospodarsko čudo. Ni moja vjera, *si licet parvulum*, u to čudo nije mala. Ona međutim ne počiva toliko na inozemnim kreditima i iseljeničkom novcu koliko na onoj armiji zemljaka koja je baš po izbijanju rata ustanovila da je Domovini najpotrebnija na radnom mjestu.

Nakon Franje i Alija je potpisao Vance-Owenov plan. Sve se u ovoj priči odvija kao po onom Lecovom aforizmu: Mi zečevi i pilići sporazumjeli smo se da se nećemo uzajamno proždirati. Sad samo da taj sporazum potpišu i lisice.

Siroti je Lec svojedobno s indignacijom odbio jedan poziv za gostovanje u Sarajevu.

- Zaboga, pa u tom su gradu ubili mog Nadvojvodu.

Karadžićevom skanjivanju sada je svrha jedino dobivanje na vremenu, ali bojim se da ova igra nije ništa prema onom manevarskom prostoru koji će mu se otvoriti kad jednom potpiše

taj papir.

Kod S. gledam domaću zabavnu emisiju u kojoj voditelj, *ničim izazvan* reklo bi se, prilazi jednoj gledateljici u studiju.

- A, na što Vas - pita je - asocira riječ „Europa“?

- Na zajedništvo svih ljudi - odgovara ona kao iz puške.

Publika plješće, ganuti voditelj na trenutak ostaje bez riječi, ali slika iz studija govori sama - mi smo doista *Europejci*, ta to se naprosto ne da sakriti.

Jučer, međutim, *Večernji* prenosi iz *New York Timesa* tekst o potpunoj neučinkovitosti evropske administracije u rješavanju balkanskog pitanja, potpisan od lucidnog Anthonya Lewisa, koji tvrdi da Evropa ne može izaći na kraj sa svojim bitnim traumama jer se birokrati Evropske zajednice uglavnom bave pitanjima poput standarda za sadržaj mliječne masti u sladoledu. A.-in bi stari rekao: ko ima masla i muda maže. Za civilizaciju s tako preciznim osjećajem za mjeru, pitanja koja haraju ovim dijelom svijeta, moraju, dakako, izgledati sasvim apstraktno.

Nije, međutim, stanovitih mana apstraktnog mišljenja lišena ni naša čežnja za tim prostorom zajedništva sviju ljudi i sviju standarda. Najprije, taj prostor već barem stotinjak godina ne izgleda onakvim kakvim ga pokušava predstaviti naša politička elita - ne bi li iz te predstave ugrabila štogod legitimiteta - a osim toga i sama je čežnja osjećaj kojim se samopouzdana kulture baš ne istrčavaju. Štoviše, čini se da žed za Evropom u osnovi pripada istom tipu osjećaja kojem pripada i ozloglašena jugonostalgija; to je doživljavanje Hrvatske kao ostatka izgubljene cjelovitosti, to je onaj osjećaj povijesne, uljudbene, zemljopisne nedostatnosti koji nas je kroz povijest stalno gurao u alijanse i mezalijanse svih vrsta, iz kojih smo poslije morali spašavati i naše državno pravo i naš jezik i naše teritorijalne krpice.

I što je najturobnije - takve parade evropeizma vrlo često služe samo tome da se zataška onaj balkanski pol hrvatstva, kao da je to zaraza koju smo nehotice pokupili u javnom zahodu. Ali potiskivani će Balkan, kao da nam se ruga, iskrsnuti upravo u našoj predodžbi o Evropi: onakvoj predodžbi kakvu je demonstrirala ta televizijska emisija ili onakvoj, na primjer, kakva nas je prije dvije-tri godine uvjeravala da rata neće i ne može biti jer će

Evropa skočiti da nas brani, da brani nas koji na kušnji povijesti utjelovljujemo njena fundamentalna načela.

A ta su – kako nam otkriva Anthony Lewis – sadržana u točnom procentu mliječne masti u sladoledu.

TRAVANJ

Listam stare novine u potrazi za Kišinom osmrtnicom i jedva ga nalazim među tim grobljanskim parcelama koje su se rastegle preko pustih *Večernjakovih* stranica; rat je razvukao sisvetsku sezonu na cijelu godinu.

Na parti koju je dala brigada, a na kojoj se prepoznaje mramorni stil brigadnog ipedeovca Maloče, nalazi se i Kišina fotografija u uniformi. Te slike u osmrtnicama počele su se pojavljivati upravo s prvim poginulim braniteljima, s prvim naznakama one već prorokovane opasnosti da će se na te prve i najvažnije žrtve naše borbe nadovezati poveća kolona novih i da će se svi skupa naći zatrpani anonimnošću. Josipa Jovića svi pamtimo jer je bio prvi. Ali, tko je bio drugi? I koji je Kiša po redu? I zato, kako anonimnost sve više prijeti poginulima, tako novinske parte sve više liče na iskaznice, na godišnje karte javnog prijevoza ili propusnice za gradski bazen. Čovjek gleda te fotografije s nekom posebnom pomnjom; većina ih je snimljena ili na bojišnici ili pri novačenju, tako reći na samim vratima Vječnosti, pa nastojiš na licu uslikanoga potražiti je li tu već kob utisnula kakav znak po kojem će ga smrt prepoznati među svima drugima. Gledam Kišu – kojeg ne pamtim drugačijeg nego vedrog i raspoloženog – kako na svojoj propusnici ostavlja neuobičajeno potuljen dojam; baš kao da mu je tamni anđeo netom šapnuo za što to, zapravo, pozira.

Na istoj stranici, ispod službene parte, stisnula se mala čitulja koju su potpisali roditelji. Umjesto slike ukrašena je jednom konvencionalnom literarnom girlandom „Kako se za voljenim djetetom pati, to znaju samo otac i mati“ pisano ovako, u jednom redu, baš kao što u tom tužnom povodu nalažu bolji običaji, s prezimenom pokojnika u obvezatnom, nepromjenjivom i hijeratičnom nominativu. „Sjećanje na našeg najdražeg sina jedinca, Hrvatskog viteza Zdenka Kišić.“ Žan, koji se jučer vratio iz Zagreba, kaže da je prije povratka još jednom obišao njegove starce na Trnovčici, i da ih je zatekao kako sjede kraj kuhinjskog prozora i kao mjesečari gledaju niz cestu.

- Mrak, čovječe...

Moja baka uvijek nad tim čituljama mrmlja „jadna djeca“, misleći na djecu poginulih, pa iako ja inzistiram na socijalnim i moralnim obvezama države, njeno gotovo stoljetno iskustvo s djecom *paliboraca* ne da se pokolebati. Sjetim se one Čehovljeve novele o dječaku koji na seoskim kolima putuje u veliki grad na školovanje i pitanja kojim pripovijetka završava:

„Doista, kakav će biti taj život?“. Prividna banalnost tog pitanja, pripremljenog majstorskom kompozicijom pripovijetke, nije samo kraj priče; ona pada kao rampa između onog dijela dječakove sudbine koji pratimo svojom čitalačkom i emotivnom pažnjom i onog koji slijedi nakon završetka novele, kada ga ostavljamo sasvim bez zaštite, odnosno, kad on, sasvim nezaštićen, ostavlja nas. Ali, rekao bih da djeca nikad ne mogu biti tako jadna kao što mogu biti njihovi roditelji. Ako pred takvom djecom i jest neizvjesnost, ta neizvjesnost ipak ne isključuje i moguće sretne sudbine, ali pred ljudima kao što su Kišini starci nema neizvjesnosti, nema sretnih preokreta, nema doista ničeg osim smrti, koja će doći po njih tek onda kad ih čekanje – u kojem će jedina razonoda biti svakodnevna šetnja do Miroševca – već pretvori u mumije.

Danas u Hrvatskoj ima na tisuće ljudi koji tako gledaju niz cestu. Njihove poruke u partama, upućene u onaj prazni prostor što ga očaj najednom iskopa svud naokolo, nastaju u naporu u kojem se taj osjećaj beznadne tuge nastoji kondenzirati, sabrati u jednoj formuli u kojoj će postati vidljiv i u kojoj će ga svatko moći prepoznati. Pučke prerade Cesarića i Matoša, Ujevića i Jesenjina, ponekad sasvim groteskne, htjele bi poručiti: moj je bol daleko teži nego što to ikakvi pjesnici mogu naslutiti. „Ne ostavljajte nas same s tim bolom“ – dovikuju parte u ime neutješnih – „on izgleda tako velik i neizlječiv da će prije uvenuti plastični vijenci kojima smo pokrili grobni mramor, nego će nama sinuti barem jedan tračak radosti“.

Trajekt je uskovitlao crni talog s dna gruške luke i tako smo, u vrtlogu lučkog mulja, trave i komadića stiropora, nakon nekoliko puta odgađanog povratka konačno krenuli prema Rijeci. Sa Srđa, vjerujem, izgledamo impresivno: moćna Domagojeva obalna straža, koja bdije nad linijom svježih oslobođenih plaža i otoka. Iz malo manje udaljenosti vidiš, međutim, mobilizirane prigorske kumeke, koji šnapsaju na palubi. Moja kabina na toj hrđavoj šajki bio je jedan kamion-hladnjača uparkiran na najdoljnjoj etaži, frižider – doduše isključen – veličine studentske sobe, u kojem smo si ja i Grga, vozač kojeg smo jesenas dobili od Tigrova, složili prostrani i udobni ležaj po mjeri još uvijek svježih travanjskih noći.

Ali, ja ne planiram ovo putovanje provesti u hladnjači – kad sam već dobio priliku da se muke provozam ovim putem kojim se metaforički zašniiravaju sva tri elementa domovinskog pejzaža – more, nebo i kopno – i koji, gledano čisto turistički, zasigurno predstavlja jednu od najljepših morskih magistrala uopće, onda mi je važno da tu priliku iskoristim koncentrirano

i da mi ništa ne ometa užitak što ga pruža spora mijena krajolika.

Noć nas je, međutim, sustigla već kod Mljeta. Možda noć nije najprecizniji izraz za ovu astronomsku pojavu koja se zadnjih pola godine svakodnevno obara na Dalmaciju; mrak bi bio mnogo bolja riječ. Ta Dalmacija, koja je javnu gradsku električnu rasvjetu – što sad zvuči kao više nego kuriozan podatak – imala prije Beča, danas noći uz svijeće, svjetionike i zvijezde, gotovo kao u Dioklecijanovo doba. Preko Masleničke akcije, koja nam je prvih dana donijela toliko oduševljenja, hitro su nabacane razne mreže u koje se zapetljalo i zaglavilo sve ono što samom akcijom nije dovršeno, i ne pretjerujem ako kažem da se ovih dana može osjetiti, gotovo fizički, kolika se količina frustracije skriva u tom mraku. Četnici dakako koriste gužvu pa je tako i naše krstarenje – ma koliko mu se ja intimno veselio – uslijedilo nakon jedne u osnovi ponižavajuće službene konstatacije o „narušenom sigurnosnom stanju na širem zadarskom području“. Ukratko, nakon Maslenice i Magistrala je postala nesigurna; još jedna ovako briljantno dovršena akcija i kući ćemo preko Barija.

Silazim s palube kroz salon, u kojem pivo teče u slapovima. Supijani Rambo demonstrira pred šankerom i nekolicinom impresioniranih domobrana kako će svojim *srbosjekom*, oštrom mačetom dugom preko pola metra, otvoriti i pojesti konzervu paštete. Odlazim u strahu da će za koji čas i paštete i krvi biti po cijelom salonu, pa se spuštam u potpalublje, u koje je uguran naš vozni park, i pružam se pokraj Grge u hladnjači.

Grga priča anegdote iz prvih ratnih mjeseci. On i buraz krenuli su u rat iz Trnja, gdje žive sa starom u nekoj stračari oko koje svakodnevno niču novogradnje i ako Bog da, za to bi se zemljište jednog dana moglo dobit lijepo novce. U međuvremenu obišli su Baniju, Slavoniju, a do Dubrovnika stigli su pod Gavranovom komandom. Ne misli se skidati, nekih posebnih planova nema, a od svih pitanja koja se u ratu nadvijaju nad vojničovu moralnu supstanciju, njega muči samo jedno: zbog čega čovjeku, čim krepa, navale muhe na usta. Brat mu sad leži u Dubrovniku s gelerom u guzici, ništa strašno, ali stara će se uspaničiti kad vidi da dolazi sam. U hladnjaču je natovario gomilu madraca pa ležimo kao kraljevine i ne čujemo tutnjavu brodskih motora, ali on se usprkos tome tuži da ne može spavati i da sasvim sigurno neće sklopiti oka cijele noći. Molim ga da me probudi čim počne svitati jer ja ne bih ovu turu htio propustiti ni za sekundu. Zakasnim li na svitanje – objašnjavam mu – bit će kao da sam zakasnio na početak filma. „Kakvog filma?“ sumnjičavo me pita, ali obećava da će me probuditi čim primijeti da se dani.

I probudio me u samo praskozorje. Penjem se na palubu, po kojoj leže vojnici zavaljeni u vreće za spavanje i kotrljaju se prazne pivske limenke i pogledam oko sebe taj svijet boje

razvodnjene tinte: iznad nas još je nešto malo vedroga noćnog neba, na kojem blijedi drevna karta sviju moreplovaca, a naš trajekt plovi između dva otoka, od kojih onaj desni, bliži, baš u ovom času u kojem se duh Hamletovog oca žuri na spavanje, izbacuje jednu elsinorsku konturu na uzvisini, gotovo okomito iznad mora. Taj otok, i tvrđava na uzvisini...? Slika se najednom zavrti oko te osi i sve se vrati šest-sedam godina unatrag: ljeto je i K., moj mali rođak, žgoljav i hitar poput zeca, vijuga neobilježenim putem između niskih suhozida; „nećeš me uvatit“ viče dok njegova tamna leđa odmiču kroz makiju. Potom se zajedno penjemo gore do fortice, po kojoj vrući vjetar tako brije da se ne usuđujemo podići, nego pužemo do samog ruba tvrđave i gledamo na drugu stranu. Pučina nas zabljesne popodnevnim odsjajem, usred kojeg leži Iž, taman poput crkotine, pa iza njega Dugi otok, a tamo dalje otvorena, zamagljena, sjajna pučina prema Italiji...

Da, to je Sveti Mihovil, na koji smo nekad hodočastili K. i ja. Matić me u polusnu pita gdje smo i kad mu kažem da smo između Ugljana i Iža, iz nekoga bunovnog razloga neće da vjeruje, sve dok ga vrag ne otjera gore do kapetana, koji mu na karti pokazuje da sam u pravu. „Svaka čast“ govori Matić i nastavlja sa spavanjem. Odlazim prema pramcu, ispod kojeg gotovo nečujno nestaju milje i milje našeg puta; stara Jadrolinijina pegla klizi preko modre satenske plahte.

U jednom od svojih više i ne tako dječaćkih snova planirao sam otploviti brodom. Cilj mi zapravo i nije bio određen, najvažnije je bilo napustiti polazište – otploviti, otisnuti se zbog onoga o čemu govori stih Fernanda Pessoa: „Svaki put kad se brod vrati, nešto se promijenilo u luci“. Sanjao sam o tome kako se pri mom povratku iz dalekih južnih mora u dalekoj izmaglici pojavljuju neboderi s Kozale i kako vlak koji će me odvesti do Zagreba, već čeka na stanici. Za mene koji ne podnosim putovanja, čitav njihov smisao sabran je tek u slici povratka, koja nekako raspetljava onaj složeni simultanitet puta i vremena i možda bih trebao reći da su moje moreplovačke maštarije bile tek želja da jednom iz Zagreba otplovim upravo u Zagreb. Ali život, naravno, tjera svoje i tako se moja oda marittima morala zadovoljiti sezonskim trajektnim linijama, pa sada dok prolazimo Srednjim vratima, mogu u intimnoj inventuri svojih mladenačkih fantazija reproducirati taj izmaštani povratak: evo se vraćam iz nekoga dalekog svijeta, sam i hrapav, s jednom vrećom na leđima...

U izmaglici se već razabiru riječki neboderi i pred zovom povratka čitava se brigada polako stišće prema pramcu. Za koji ćemo čas privezati tu luku uz bok našeg broda i zato vam je najbolje da se sklonite: stižu Domagojevi vuci, oni koji su devet puta opasali svijet, ostavili lom po svim kontinentima i svim lučkim kašinima, posisali tajfune i monsunske kiše direktno

iz oblaka, uhvatili Moby Dicka za rep i tresnuli njime o palubu ovog transatlantika.

Stižemo dakle mi, dječaci s prevelikim puškama, koji se prave važni pred svojom izubijanom Majkom Domovinom.

Ministar Juras u intervjuu tvrdi da on nije Dalmatinac, nego južni Hrvat, a Dalmatinac da je pas. Na pitanje, što je onda dalmatiner, ministar odgovara da riječi na -er nisu hrvatske riječi.

Što je, dakle, dalmatiner?

Čovjek možda? Ili ker?

Il je neka treća zvijer,

Iz Jurasova parka?

Naša nova elita, u svojoj sklonosti da objašnjava kako stvari zapravo stoje (stara tema s kojom brđani dolaze u grad), donijela je našoj politici nešto onog mentaliteta koji vlada u *predziđu hrvatstva* tvrdeći da bez takve impregnacije nema uspješnog dijaloga sa susjedima, pogotovo ne s onima koji još nisu sigurni jesu li nam prijatelji ili ne.

U trenutku kad je naš dio rata već prigušen, odnosno kad se vratio na medijsko poprište, ti su kombinatori smislili mizanscenu za svoj bosanski posao: u prvi ćemo plan staviti obogaljene, prognane, pobijene i dok se publika bude zabavljala tom dramatičnom ikonografijom, mi ćemo u pozadini opljačkati oružje i humanitarnu pomoć namijenjenu muslimanima. Ali, kad bi taj prekupac imao malo više iskustva s aparatima na struju, onda bi shvatio da su televizijske kamere oružje te da to znači da su uperene i u nas. CNN u popodnevnim vijestima pokazuje ulazak engleskih vojnika iz sastava UN-a u razrušeno i spaljeno selo Ahmići kod Viteza i tumači kako su ga razorile snage HVO-a. U jednoj kući pronalaze spaljenu čitavu obitelj i dok se engleski oficir u fino kontroliranoj enfazi – kakvu običnu vezujemo baš uz britanski teatarski kod – gnuša nad toplim zgarištem, njegovi vojnici na seoskom putu zaustavljaju jedno vozilo HVO-a. U sljedećem kadru, prenesen jednom montažnom elipsom, oficir stoji pred tim autom i sad već sasvim lišen obveze da suspreže

svoj *moral sense* – urla na vozača. „Ti idiote... ti svinjo, pa zašto ste to učinili?“. On je časnik vojske Ujedinjenih naroda, *if you understand that*, i njemu je već dosta, *I'm sick of it*, i HVO-a i njihovih svinjarija, *you swine*. Našijenac pak, unatoč svoj toj slini koja se obara na njega, uopće ne obraća pažnju na oficira, nego je za čitavo vrijeme svoga neslavnog boravka u kadru koncentriran na samo jedan, i to neuspješan posao – da rukom zakloni lice pred kamerom. Tko se nije skrio, magarac je bio.

Hrvatska televizija problem rješava tako što u popularnoj večernjoj emisiji vrti samo sliku srušenog minareta i spaljene muslimanske obitelji, a insert se uzgredno komentira kao „novo srpsko zlodjelo“. Bila bi to rutinska ratna laž da pripadamo nekom racionalnijem svijetu; vojnik ili političar svjesno će slagati novinaru, novinar će tu laž svjesno proslijediti javnosti, ali osobitost je našega balkanskog svijeta da će – kad ugledaju tu svoju laž na televiziji ili u novinama – obojica, i vojnik i novinar, povjerovati u nju. To bi se moglo nazvati *pranjem vijesti* i mislim da je upravo na tom paradoksu beogradski sotona utemeljio dobar dio svog carstva.

Bosanski i herceg-bosanski poduzetnici, dakako, nisu zaokupljeni moralnom stranom ovog problema jer se on kod njih rješava kao kod onoga jednostavnog moralista što ga Henryk Sienkiewicz smješta usred pustinje i prašume: „Što je dobro, a što zlo? Zlo je kad meni netko ukrade kravu, a dobro je kad ja nekom ukradem kravu“. Kad kažem da je vojna koalicija između nas i muslimana (a i muslimana i muslimana) nemoguća iz civilizacijskih razloga, onda imam na umu da najveći stupanj dogovora što su ga te uljudbe u stanju postići, predstavlja godišnji stočni sajam u Prozoru; i još bih dodao da i to malo jest *dobro* jer sajam kao takav podsjeća da za čist moralni račun krave ipak ne treba krasti.

SVIBANJ

Naša se kasarna u Selskoj ruši. Zbogom, Trešnjevko, razapeta na proljetnom vjetru poput isprane radničke košulje.

Selimo u Petruševac. Za dečke iz centra, kakvi smo Sandi i ja, civilizacija seže upravo do tamo do kuda sežu tramvajske tračnice, pa se u barakama na rubu ove savske favele osjećamo izgubljeno. Svaki pokušaj da se orijentiramo prema onim još vidljivim reperima našeg zavičaja, završava u potpunoj zbrci: Sljeme je na jugu, sunce na sjeveru; tornjevi toplane nestali su, autobus za Kvatrić okrenut je nekamo prema Dugom Selu... Zapravo – shvaćamo s užasom – grad kakvog ga mi poznajemo, onaj naoko nepromjenjivi raspored trgova i ulica u kakvom smo odrasli, samo je jedna konvencija, obični komunalni dogovor, promjenljiv kao što su promjenljivi svi dogovori. I tako razabiremo da naša slika svijeta, sazdana iz onoga prepoznatljivog crtovlja gradskog plana koje predstavlja kostur naših vlastitih biografija, ovdje, u suhim petruševačkim rastokama ne vrijedi ništa, ni koliko stari štednjak bačen u prisavsku šikaru punu mladih fazana.

Danas je točno godina dana kako sam u vojsci.

U vrijeme kad sam oblačio uniformu, Tuđman je govorio da je rat završen, Izetbegović da ne zna tko ga to napada, a Milošević da Srbija nema ništa s tim.

Zanimljivo da je danas, nakon godinu dana, samo Milošević ostao kod svojih riječi.

Prije točno godinu dana, negdje baš u ovaj večernji sat, M. me dočekaao pred školom u Gradiški; nisam vjerovao da ćemo se naći tako brzo. Podijelili smo se po kamionima i odmah krenuli prema Savi, prešavši autoput na prijelazu što ga je neki tenk otvorio kroz bankine. Po niskim obroncima koji su ostajali iza nas, plamtjele su kuće i to toplo svjetlo na tamnoplavoj zvjezdanoj pozadini, preko koje su sa svih strana prelijetale repatice različitih kalibara, na trenutak me podsjetilo na božićnu maketu Betlehema u Palmotićevoj crkvi.

U selu su nas iskricali pred komandom smještenom u podrumu kuće u središtu sela. Tamo smo trebali pričekati da nas evidentiraju i rasporede po položajima. Čekali smo na seoskom

putu ispred dvorišta i slušali kako se zvukovi pješačkog oružja pojačavaju iz minute u minutu i kad je u jednom trenutku odjeknula detonacija negdje vrlo blizu, sjetio sam se J.-ine priče iz Okučana: na prvi prasak svi su se bili sjurili u podrum kuće pred kojom su bili postrojeni, a onda je za njima dotrčao lokalni prvoborac i ustobočio se na vrhu stepenica – „Mater vam purgersku, to je naš tenk opalio“. Stajao sam između dva kombija i kad sam izašao prema sredini ceste da vidim kako ostali reagiraju na taj prasak, ostalih više nije bilo nigdje. Izašao sam još korak i ugledao ih kako leže naokolo stisnuti uz kuće i po kanalima kao vreće. Onda je opet zafijuknulo i jedan od Zagoraca koji su istrčali iz dvorišta, potegao me u trku za ranac i gurnuo natrag prema kući. Tresnuo sam o zemlju, ranac me poklopio, a čas kasnije puklo je negdje u blizini i zemlja je zabubnjala po automobilskom limu. Žmirio sam, s nosom duboko u sitnom šoderu, i najednom sam bio tanak kao papir, razvaljan u toj prašini poput tijesta za štrudlu. Zvijezde su se jedna za drugom otkidale s nebnice i padale oko mene kao vatrometne kugle.

Odnekud je dojurio furgon u koji smo se naglavačke ubacili i tek me tad obuzeo pravi strah, u limenoj kutijici koja se kotrljala nevidljivom cestom, vijugajući između detonacija, kroz onu karakterističnu geometriju zvukova koja odaje sasvim nasumičnu pucnjavu, a za koju sam tada mislio da predstavlja najavu velike i odlučujuće bitke. Usred te gužve jedan je Zagorec mirno provlačio remenčice kroz alku na šljemu, nevjerovatno usredotočen na svoj posao.

Stali smo na kraju sela i u prvom trenu nisam ni primijetio gdje su nas istovarili. Pod plavkastom mjesecinom, koja je drhtala poput svjetla starog kino-projektora, potrčali smo rubom ceste, držeći se sasvim spontano pravilnog razmaka, i tako u urednoj marševskoj koloni nakon petstotinjak metara utrčali u kuću koja se crnila na ledini pokraj puta.

Unutra nas je dočekalo mnogo više prostora nego što se izvana dalo nasluti. Prime nas stariji muškarac i žena i sprovedu kroz zamračenu sobu u kojoj je desetak vojnika ležeći na podu gledalo televiziju. Dvoja vrata dalje uvedoše nas u praznu prostoriju u kojoj je napokon trebao završiti naš današnji put.

- Evo momci, tu se vi raskomotite – rekla je žena.

- A vi... niste pobjegli? – upitao je neki zadihani glas u tišini sobe dok smo odlagali svoje stvari po kutovima.

- Kamo da bježim? – mrmljala je žena donoseći prostirače. – Dosta mi je bježanja.

U sigurnosti kuće, koju su granate već atestirale na dva-tri mjesta, probudio mi se apetit. Na

kraju toga neponovljivog dana koji je počeo u Klubu, gdje smo ja i N. do dva ujutro ispijali loze i pričali o svim svojim nerealiziranim biografijama – a ja sam joj sve do fajrunta tajio da idem, čuvajući tu vijest ne samo zato što bi nam to oboma pokvarilo večer, već prije svega zato da od našeg rastanka izvučem onu kratku i efektanu količinu patetike bez koje se nisam htio odlijepiti ni od nje ni od Zagreba – na kraju tog dana, dakle, pod prijateljskim krovom u ovom selu na samom rubu nekoć slavnoga orsaga horvatskoga, selu kojem još nisam znao ni imena, bacih se bez ostatka na kuhane svinjske kobase i čokoladni puding.

Da, da, burno se živjelo tih dana.

Renata je jednom rekla da u Sarajevu nije bilo depresivnijeg tjedna od onog nakon završetka Zimskih igara '84. Jedan budući film o ovom nesretnom gradu mogao bi početi završnom večeri Igara i slikama one protokolarne masovke s kraja parade, u kojoj se oduševljenje pred konačnim stapanjem u Jedno u potaji ipak miješa s provincijalnim iskustvom koje se oprezno pita – je li to stvarnost ili san? Već sutrašnje jutro pokazalo je da je to ipak bio san, san iza kojeg doduše ostaju konfeti – koje sjeverac u jednom dugom i nepomičnom kadru razgoni pustim sarajevskim ulicama – ali ljudi ne.

Grad koji je htio postati dio one Zabave koja nikad ne prestaje, danas ne samo da je razoren nego je doživio i duboko poniženje da njegovim stanovnicima bude namijenjena i jedna od najmučnijih uloga što ih naše globalno selo može postaviti pred ljudsko samopoštovanje – da budu žrtvom, i to ne žrtvom po mjeri svoga stvarnog martirija, nego žrtvom po mjeri javnog, rekli bismo estradnog milosrđa: nepomične, bespomoćne, ekonomične i fotogenične, upravo idealne žrtve koje nikakvom neopreznom gestom neće narušiti tu katarzičnu sliku.

Tako je Sarajevo ipak uspjelo upasti u Veliku zabavu. Međutim, njihov nedavni odlazak na Pjesmu Eurovizije pokazuje da ih ni milijun srpskih granata nije uspjelo sasvim rastrijezniti; dok u Zagrebu na konferenciji za tisak opisuju kako su bježali preko aerodromske piste, članovi toga sarajevskog glazbenog sastava, demonstrirajući uz naivni heroizam i onu još naivniju vjeru da ih je patnja učinila braćom cijelom svijetu (ili bar cijeloj Euroviziji), ne liče nažalost ni na što drugo – barem ne u mojim očima, a te su oči ponekad sklone traganju za arhaičnim moralnim sličicama – nego na djecu koja bježe iz sirotišta da bi stigla na bal koji negdje daleko priređuju njihovi roditelji.

Ipak, ono ogorčenje koje sad osjeća stanovnik Sarajeva, vjerojatno je jedna od najvećih dragocjenosti koju taj grad još posjeduje. Bilo bi dobro da nikad, ni u generacijama koje dolaze, ne zaborave taj trpki okus. To bi im moglo pomoći, to bi moglo pomoći svima koje je ovaj rat okupio makar i u privremeni zavičaj, da ih taj san više ne prevari.

Nezaustavljivi britanski bataljon – protutnjavši kroz Ahmiće – u svojoj je bosanskoj misiji pronašao još jednu vrlo fotogeničnu žrtvu ovog rata. Kako javljaju mediji, oni su kod Viteza naišli na izglednjelog medvjeda i ne žaleći truda prebacili ga na britansko tlo.

Kao i svi demokrati, tako i naš Predsjednik obožava stadione. Ta neoprezna ljubav isfućkana je na Poljudu, na onom istom stadionu koji je – kako primjećuju zlopamtila – još donedavno komemorirao Titovu smrt. Poljudski je zvižduk izazvao pravu scenu: budući je *Croatia* izgubila gotovo sve šanse u Kupu, i to nakon spektakularnog autogola svog vratara, muslimana – koji će svakako priskrbiti malo svježije tinte onoj izraubanoj feljtonističkoj temi o nogometu kao globalnoj metafori – naš je Predsjednik, ne čekajući kraj utakmice, napustio stadion. Sve je skupa išlo izravno u program, još jedna neopreznost, i svi su vidjeli kako su Predsjednik *et consortes* ispraćeni s Poljuda mahanjem tisuća bijelih maramica. Komentator, poznat po inače hitrim i inteligentnim reakcijama, opravdava nagli Predsjednikov odlazak zovom neodložnih državničkih poslova. Samo da ne zakasni na vlak.

Naš narod ima jedno atomsko oružje u svom posjedu, a to je famozno hrvatsko strpljenje. To je strpljenje toliko da naš puk ponekad izgleda gluplji nego što to puk po svojoj prirodi jest, ali iza našeg strpljenja stoji iskustvo čija se specifična težina mjeri stoljećima u kojima je stalno trebalo tražiti mjeru između buke i bijesa s jedne, i ravnodušnosti s druge strane. Zato je uvijek vrlo začudno kad se u našem puku očituju tako jasne i nagle promjene raspoloženja, pa makako ta raspoloženja bila površna. Mogli bismo se uz malo kuhinjske fenomenologije do iznemoglosti nadovezivati oko toga što se to u jednoj prosječnoj spalatinskoj duši promijenilo od one znamenite utakmice između Hajduka i Zvezde, jer smo te promjene doživljavali ili uočavali svi. Ali, što se promijenilo u odnosu na one bučne predizborne splitske mitinge na kojima se klicalo istom ovom navijaču nogometnog kluba

Croatia koji je sad ispraćen s poljudske arene u klasičnoj paradi mediteranskog sprda? Je li sam čovjek kojem su do jučer skandirali, i za kojeg su – na koncu – glasovali, pretrpio neku drastičnu preobrazbu?

Ne bih rekao.

Je li narod postao pametniji, kritičniji?

Još manje.

Što se dakle dogodilo? Ili se doista nije promijenilo ništa, nego to samo prolazi vrijeme?

Moje pozivanje na Lecove zečeve i piliće nije sretno završilo: zečevi i pilići ipak se proždiru. Vijesti o sukobima u Mostaru, oko Viteza, u Konjicu... prešle su onu kvotu koja se može podvesti pod incidente, vijesti definitivno govore o sukobu među braniteljima Bosne. Ono što je do jučer, barem meni, ličilo na piliće i zečeve, zapravo su disciplinirane laboratorijske životinje, koje će se uvijek pobrinuti da ne iznevjere zadani geopolitički algoritam. Nakon što nas je međunarodni faktor stavio u izolaciju, nije nam presudio ni embargo na oružje, ni nedostatak bilo kakva vojnog sredstva, već se presudnim pokazao izostanak bilo kakve načelne podrške, izostanak principijelne i djelatne obrane međunarodnog prava, smišljena uskrata kojoj je cilj bio da prije ili kasnije uvjeri onu kritičnu masu zamoraca da pravde doista nema, da postoji samo borba za goli opstanak. Budući to na Balkanu ne treba dvaput ponavljati – jer, kako kaže Dostojevski, „Sit gladnom ne vjeruje, ali, bojim se, ni gladan gladnom“ – brzo smo prekrižili Leca i dohvatili se s muslimanima na veselje ne samo Srba i ne samo Britanaca i Francuza nego i na radost lisica iz vlastitih redova.

Ali da bih rehabilitirao Leca, a napokon i sebe, sjetit ću se i treće poslovice, ponovo Lecove: „Narod ima za svaku stvar dvije poslovice, jednu za dobar, drugu za loš ishod. U tome i jest osnova narodne mudrosti.“

Marijan, šef našega izviđačkog voda, jedan od onih periferijskih prototipova iz ranih

šezdesetih za kakve bi čovjek pomislio da su izumrli zajedno s džuboksima, ali kakve predgrađa čuvaju kao što amazonske džungle čuvaju svoje pragmazove, banuo je jučer u našu rupu s frajerski zasukanim rukavima spitfajerice, noseći pod miškom snop fotokopiranih portreta Ante Pavelića.

Kad je s onom značajnom ozbiljnošću kakvu imaju ljudi koji raznose *službeni materijal*, pružio jednu sliku Sandiju, ovaj je notorni konformist, preuzevši ne samo Marijanov izraz nego i čitavo to svečano i službeno raspoloženje – u kojem nije nedostajalo sasvim nepotrebne konspirativnosti – sliku pažljivo selotejpom zalijepio na zid iznad stola i odmakao se korak kao da će *stante pede* raportirati pred tim pogledom koji strijelja iz duboke sjene poglavničke šapke.

Premda nisam darovan naročitom vještinom, ipak se katkad teško otmem želji za finim likovnim podešavanjima, a ponekad mi se znaju potrefiti i sretni trenutci, te sam u toj vjeri uzeo škariice i ljepljivo i za tili čas na Poglavnikovo još toplo lice zalijepio mali hitlerovski brčić izrezan od crnog lak-papira. Odmaknuo sam se jedan korak da vidim kako mu stoji, a Sandi je kraj mene već potvrdno klimao glavom i morali smo priznati da je grmić legao na muževnu fizionomiju travničkog poglavice kao da je tu i izrastao.

Radilo se dakako o maloj ikonografskoj diverziji – dodati Paveliću nešto što je bilo karikaturalno samo u onom smislu po kojem karikaturalnost moramo priznati i Paveliću bez brka – pa su se učinci te diverzije sljedećih nekoliko dana dobro vidjeli na licima onih koji bi zastali pred ovim kolažom, nabravši čelo kao pred nekim teško razmrsivim, ali očito instruktivnim hijeroglifom.

Ali, nitko ne prigovara i nitko ne pokazuje namjeru da skine brk. Štoviše, zadnjih dana – iako smo je, u međuvremenu, uokvirili uočljivim paspartuom od kartona – ljudima je najlakše da sliku uopće ne zamjećuju. Jedino se Marijan pomalo mršti, ali dok god ja zadržavam ozbiljnost pred tom i takvom slikom, zadržava je i naš kseroksirani Antuka, a onda je mora zadržati i Marijan, premda sluti da je nešto od njegove svečane namjere u svemu tome iznevjereno.

U zdravlje budućeg savezništva počeli smo s četnicima, nakon cigareta, razmjenjivati i mrtve; zadnjih dana naši dečki voze za Čaplinu i Stolac kamione pune toga dragocjenog

tereta. Tonček priča kako su čede iskapali iz skupne grobnice na Ivanjici, a zadnju smotru, prije nego bi im navukli gumene kapute, obavio je neki lokalni dežurant, koji je obilazio jedan leš za drugim tako pažljivo kao da traži nekoga svog, i tako sve dok u jednoj od poluraspadnutih, krumpirolikih četničkih tikvi nije opazio zlatne zube. Tada je – priča Tonček – jednim trzajem iščupao čeljust, otesao je dva-tri puta i spremio u džep.

Na Kuharićev apel za obustavu sukoba u Bosni, osobito sukoba Hrvata i muslimana, Mate Boban odgovara otvorenim pismom kardinalu. Apel je pisan jezikom koji Boban ne razumije, i poduprt autoritetom jednog čovjeka čije je poslanje – već iz same činjenice da je nenaoružan – Bobanu sasvim mistično, pa kad Mate Boban svoj odgovor započne tvrdnjom da je sadržaj Apela shvatio, jasno je da smo na pragu nesporazuma. Na tom nesporazumu, nažalost, Boban gradi svoju repliku: sluteći da se je prema etičkim pojmovima koje kardinal koristi, obvezan nekako odrediti, on si ta načela pokušava predstaviti kao shvatljivo, ali iz perspektive rada na terenu sasvim apstraktno pitanje. On to i izrijeком naziva salonskim mudrovanjem zaboravljajući da ga Apel sučeljava s najkonkretnijim, doista najkonkretnijim od svih mogućih pitanja koje si čovjek može postaviti: ima li Boga? Ima li Ga? Nema, odgovara Nikoletina Bursač, jer je tako kazao drug komesar. Ali, ako nema – kaže onaj Dostojevski, koji je baš kao i drug Boban, stanovito vrijeme proveo u zatvoru – onda je sve dozvoljeno. Bobana to pitanje ne muči jer on je, dakle, realist i ta pitanja rješava u hodu, na razini svoje terenske prakse. Ali Kuhariću ipak poručuje: „...suvišno je bilo opominjati nas na kršćanska načela. Usisali smo ih s majčinskim mlijekom...” mada sredovječni kadar pritom ne objašnjava kako to da je taj bebiron kod njega tek sad počeo da djeluje. I sva ostala *summa* Bobanova usisnog katoličanstva, bojim se, tek je put prema nabreklom vimenu one metaforičke sienkiewiczевske krave, put kojim se partijski sekretar Boban šalje i šaljat će se čitav svoj život.

Što pak ostaje Kuhariću, nakon takvog odgovora? Ima li smisla pozivati se na načela u društvu u kojem se ljudi još nisu naučili stajati u redu pred šalterom? Koliko smo o ratnim i ljudskim principima voljni slušati mi, hrvatski vojnici, koji, uza sve drugo, nismo baš sigurni ni u to da su Srbi ljudi? Nezahtjevan je posao promicati bilo kakvu vrstu obvezujućeg materijala u društvu koje već najmanje osamdeset godina kontinuirano živi izvan bilo kakva civiliziranoga pravnog sustava, i u kojem se stoga osnovnom mjerom društvenog uspjeha – a i socijalne sigurnosti – smatra biti iznad zakona. Što manje zakona za tebe vrijedi, to je veći

tvoj društveni deplasman. Država ionako donosi zakone koje nije u stanju sprovesti – ali ponekad sprovedi one koje nigdje nije obznanila – pa se u tom pravnom vakuumu porađa tipično balkanska društvena elita koja će se po logici svoga bizantskog jezika uvijek bolje razumjeti s Karadžićem nego s Kuharićem. Doista, Bobanovo pismo mogli su po svim stilističkim i sadržajnim odrednicama potpisati komesari i s onih drugih dviju strana, s tom razlikom što – za razliku od Bobana – oni drugi takvo pismo ne bi imali kome poslati.

I stoga bih – ne podcjenjujući moralnu snagu i strpljivost prvoga biskupa naše Crkve, ali imajući pred očima poučni primjer onog misionara koji je otišao među ljudoždere da ih odvрати od njihove ružne navike, a morao se zadovoljiti samo time što ih je naučio da upotrebljavaju nož i vilicu – preporučio našem kardinalu da se glede načela zadovolji time ako se hrvatski vojnik tijekom ovoga rata odući makar od toga da neprijatelja dotiče rukama. Bilo bi to, koliko zasad, i više nego dovoljno.

Owen je izjavio da ga ljuti što su pregovarači toliko lažljivi. To je prava civilizacija laži, rekao je visoki zastupnik one moćne gomilice koja je svojedobno bila priznala Hrvatsku i Bosnu, potom to priznanje – koje je uslijedilo nakon što je trećina Hrvatske već bila razorena i osvojena – proglasila povodom ratu, pa zatim, da nekako relativizira taj preuranjeni potez, embargom onemogućila naoružavanje *stranama u sukobu* – i to nakon što je Srbija već pokupila devedeset posto zajedničkih vojnih efektiv – da bi onda na poprište te principijelnosti delegirala ovog istinoljupca koji pobjedonosno uzvikuje: „Lažete da niste pucali“. Ljudima zbilja svašta pada na pamet.

I. je svojedobno objašnjavao da je cijeli sustav međunarodnog prava, kojem UN dođu kao neka vrsta kišobrana, samo instrumentarij kojim veliki drže male u pokornosti bez uporabe oružja, pukim ucjenjivanjem. Saloni Lige naroda s onom raznobojnom gomilom zadržanih sinekurista samo malo zamagljuju činjenicu da pravo bez sile ne znači ništa, a sila bez prava ipak znači nešto. Kad bismo se malo igrali na polju te logike, mogli bismo reći da se pravom ne može do sile, ali se silom može do prava, pa kad se jednom stigne do prava, onda se sila može diskretno povući u sjenu i ustupiti mjesto papirima.

Ono što Owen naziva civilizacijom laži, trebalo bi se odnositi ne samo na ponašanje pregovarača za stolom već i na stupanj provedbe dogovorenog. Određeni rakurs kao da mu

pri tome daje za pravo; stalno iznevjeravanje dogovora i ugovora čini nemogućim bilo kakvo sredstvo civilizirane obveze. Međutim, što znači potpisati neki papir u Bosni, gdje papir uglavnom služi za motanje ški je i gdje neposredno iskustvo – koje će ovaj rat samo potvrditi – govori da sve što se zamata u papir, vrlo brzo postaje dim, da ne velimo kakav. Smisao Owenove igre upravo je u tome da se *strane u sukobu* neprestano prisiljavaju na obveze za koje se unaprijed dobro zna da ih je nemoguće ispuniti. To je osnova njegovog posla. Takav sustav ucjena s jedne strane treba usporiti vojnopolitičko djelovanje na terenu i učiniti ga lakše upravljivim, a s druge strane globalnoj javnosti, uvijek osjetljivoj na slike elementarne ljudske patnje, kroz seriju dogovora koji se izigravaju, dokazati da rat na Balkanu nije konkretan politički, povijesni, ekonomski problem, nego neko pogansko božanstvo, koje se pojavljuje i povlači u ritmu svojih iracionalnih fatumskih amplituda, pa mu je nemoguće i pronaći neko konkretno političko, povijesno, ekonomsko rješenje. A pravdu da i ne spominjemo.

LIPANJ

Jučer je ponovo bila razmjena poginulih – ovaj put u Stocu. Vlado kaže da nije smrdjelo kao prošli put, a i kurs je bio povoljniji: sedam naših za deset njihovih, jedino je njemu kao pokloniku malograđanskog *comme il faut* izgledalo neprilično da leševe prevozi u šarenoj *Kraševoj* hladnjači, oslikanoj vjevericama i medvjedićima. Vlado nam je sve to referirao čekajući veterinare da zajedno s njima odveze kamion na dezinfekciju, ali kako se vratio tek pred zoru, prespavao je i doručak i jutarnji brifing i probudio se kad su oba naša veterinara, zajedno s tehničarom, već bili otišli za Kulu. Ostavio je potom neraskuženi kamion na parkiralištu i vratio nam ključeve.

Nešto poslije ručka stigao je u sobu Kruno, a malo iza njega i Sead, satnijski specijalist za brze ljubavi, koji diskrecijom prirođenom vojnicima čitavo jutro žicari po Vrtovima kamiončić ili furgon za popodne jer je zbario neku malu konobaricu u Mokošici pa bi samo ubacio madrac straga i dvije-tri deke, a ljubav, pobjednica, ionako će se pobrinuti za ostalo. Kruno, koji je bio sasvim neupućen u Vladinu misiju u Stocu, doista zla ne misleć pruži mu na to ključeve od *Kraša*. Sandi i ja istog smo se časa pogledali očekujući da će onaj drugi reagirati i u tom smo pogledu obojica istodobno otkrili da je taj Krunin nesvjesni čin zapravo poruka jednoga višeg reda, jednog sklada koji pokazuje da su karike ljubavi i smrti ispletene od materijala koji ionako ne podliježe dezinfektorima i da – kad je već Kruno kao naš šef izabran za medij toga višeg sklada – ni ja ni Sandi doista nismo pozvani da se miješamo.

I tako je Sead s *Krašem* otputovao na rendes u Mokošicu.

A sutra će ujutro marljivi veterinarski tehničari s brentama klorne otopine isprati iz kamiona i Erosa i Thanatosa. Ostat će samo vjeverice i medvjedići na oplati ove rekvirirane *Kraševe* diližanse koja polako ulazi u legendu.

Moj stari rođak – kojeg je svaka vojska što ju je Drugi rat donio u Turopolje, povela sa sobom, a koji bi uvijek pronašao neki vratoloman način da se vrati kući, taman u naručje neke nove mobilizacije – pripada soju izvornih narodnih pripovjedača, ljudi kod kojih se svako iskustvo i svako sjećanje, čak i ono proisteklo iz najsvježijih događaja, gotovo odmah

pretače u priču. Moje prve predodžbe o ratu najvećim su dijelom proistekle baš iz njegovih pripovijesti, njegove temperamentne geste, koja bi, planuvši iz nekoga spontanog, slučajnog poticaja, čitavu sobu znala pretvoriti u pozornicu na kojoj će se u trenu razmotati živahne freske njegove ratne mladosti. I sve bi se te slike – onako stopljene kakve su bile u njegovom sjećanju – i u našoj uobrazilji pretapale u jedan jedinstveni krajolik rata: vojarne, logori, šume, Mostar, Stockerau, famozni likovi njegovih pretpostavljenih, a iz svega je probijala, a probija i danas, nesmanjenom životnošću, pobjedonosna, premda neizrečena svijest, da on sa svojim pričama još uvijek stoji, a carstva koja su ga novačila i sedlala, pala su i istrunula poput gnjile seoske tarabe.

Mali Kruno, jedan od Merčepovih gavroša sa Šimunske ceste, koji s nama odrađuje nastavak svoje burne biografije iz devedeset prve, neku mi je večer htio donijeti svoj dnevnik. Bio je prilično pijan, a u pijanstvu su se iz njega cijedili neki mračni oblici prisnosti i povjerenja karakteristični za zakopčane, a osjetljive naravi, koje vječno trpe od svojevrsne čuvstvene opstipacije.

- Ja znam – dodao je kao prilog svojoj namjeri – da i ti pišeš dnevnik.

Gledajući to smeteno dječje lice nisam znao što bih odgovorio. Na tren bi podigao pogled, onda se opet zagledao u pod neprestano stišćući usne. I da si trijezan, teško bismo se razumjeli, a ovako...

- Ja sam sve zapisivao. Mene savjest ne muči – nastavio je. – Znam da će me mučiti jedanput... kasnije, ali sad mi je svejedno. Ako hoćeš pročitati...

Ostao je šutke sjediti u sobi još dugo iza ponoći i u šutnji smo nekako prešli preko njegovog prijedloga. Bilo mi ga je žao; predstavljao je onaj tip bespomoćnih ljudi koji su ovaj rat osjetili kao prvu veliku stvar u svom životu, usisani njegovim vrtlogom kao lišće na vodi, potpuno podložni kataklizmičkoj, ali i herojskoj inicijaciji devedeset i prve, a sada – kad je rat otišao dalje – ostavljeni kao naplavine po ovakvim nepokretnim brigadama koje se već mjesecima ne bave ničim do samim sobom.

Kad govori o savjesti, on ne misli na kajanje – sve utuživo što su ti pioniri radili, bio je samo refleks onih dječjih obreda koji nastaju kad klinici uhvate žabu. Sjetim se opet Turopolja i mog nešto starijeg pajtaša koji je imao navadu da uhvaćenim miševima zabada slamku u šupčić i napuhava ih pred nama kao balone. Iza takvih rituala može ostati neka zbunjenost, ponekad i gađenje, ali kajanje... Ono što će ga mučiti jednog dana, bit će osjećaj da mu se s

dvadeset i kojom godinom dogodio već sav život, sve što je bilo veliko u njemu.

Sad mi se čini da sam propustio reći mu jednu stvar: da čuva svoje pripovijesti, da ne slabi njihov imunitet. Rekao bih da je i moj stari rođak svoje avanture doživljavao kao kadence koje će se zatvoriti samo onda kad ih – i ako – jednog dana bude mogao pretakati u priče. Taj stameni kadar koji je služio svoje rokove od kasnih devetsto tridesetih do kasnih devetsto četrdesetih, vjerovao je da ga neizgovorene pripovijesti drže na životu. Zato i mi – usprkos kolopletu ljudi i sudbina u koji smo se uvaljali – kao temu uvijek uzimamo samo sebe, izravno ili neizravno, i svoje priče trebamo ljubomorno čuvati za neko buduće vrijeme, prije svega u vjeri da će nam taj omotač pomoći da to vrijeme dočekamo živi i zdravi.

Sinoć na povratku s večere presretnu nas, mene i Sandija, mali Jura i Kecerin, pa ovaj drugi – zbigečan kao pravi selski muž kad ide u kvar – odmah zatraži vozilo za Dubrovnik. Jura ga prati na dva koraka razmaka i sitnim kokošarskim očicama vreba možebitan potvrđan odgovor. Sandi, dakako, ne propušta priliku da se uplete u svađu, tim gluplju što se Kecerinovo *trebovanje* zapravo ne tiče ni jednog od nas. Pokušavam ga već tjednima naučiti da je osnovna prednost našeg položaja što nismo prisiljeni donositi nikakve odluke, što znači da se s gnjavatorima izlazi na kraj tako da ih se pošalje na višu ili nižu instancu. Ali, otkad smo obojica avanzirali, Sandi je izgubio i ono malo orijentacije što mu je preostalo iz njegova civilnog života pa mu tipovi poput Kecerina dobro dođu da na njima izmjeri pravi odnos između svoga novog položaja i svojih starih frustracija. Napuštam ga usred jednog od njegovih beskrajnih monologa, ali me Jura i Kecerin sustižu na stubama i sad od mene „kao razumnog čovjeka“ traže ključeve od auta, a ja im – kao razuman čovjek – uzvraćam upravo navedenim načelom o dispečiranju: „Dečki, pa to nije moj posao. Imate načelnika pa njega pitajte.“

Žao mi je bilo što Sandi nije bio nazočan da vidi kako se rastajemo kao suradnici. Kad su konačno uspjeli pronaći načelnika, on im je zaista dao auto.

Taj mi je duet pomalo čudan. Kecerin je mutan svat; neki dan sretnem ga u *Popaju*, mali, nabiti, pijani muž mrkog pogleda. Pola sata melje bez glave i repa i neprestano mi se unosi u lice. Koliko uspijevam razabrati, u pitanju je njegovo dostojanstvo, općenito odnos prema njemu kao vojniku, vozaču, čovjeku, a osim svega mi pojma nemamo, nemaš ti pojma, kakvo

on zaleđe ima. Napokon ga u onoj gužvi oko šanka netko nehotice gurne pa on gubi svaki interes za mene i okreće se razjasniti taj incident iz aspekta svog zaleđa i svog dostojanstva. Jura je međutim žmukler, uvijek pomalo uvučene glave, kao od navike da dobija čvrge i zaista jest nešto u tom čovjeku što upravo mami na to da mu čovjek pukne šamar. U početku mi se činilo da je od onih priljepaka koji se uvijek vežu za najkonfliktnijeg čovjeka u grupi, čije ispade prate sa strahopoštovanjem, no pokazalo se da je lukaviji igrač i da Kecerina smišljeno pušta ta dva koraka ispred sebe.

Negdje pred jutro probudi me strka u sobi. Dižem se iz kreveta, još u onom stanju u kojem mi se pred očima gurkaju oni iz sna i oni iz jave. „Kecerin je ubil Juru“ više netko s hodnika. Službujući trče po stepenicama i psuju, sanitetski mercedes zavija negdje iza naše zgrade i uskoro nestaje magistralom prema Dubrovniku, a ja se vraćam u krevet. Ujutro, za prvom kavom mali Zlatko, još uvijek blijed, priča da ih je čuo kad su se oko tri vratili iz grada svađajući se na sav glas. Kad je vidio da kraj te buke neće moći spavati, digao se i tako uletio u samo finale.

– Kecerin je vikao iz hodnika „ko je peder, ko je peder“, a Jura je sedil za stolom u kuhinji i jel i onda mu je rekel „ti si peder“ i onda ga je ovaj okinul, onak, z rafalom prek cele sobe, i pobegle van...

Jura ipak nije mrtav. Nije doduše ni naročito živ, ali Karpuš tvrdi da nije bez šansi. Na kirurgiji ga već šesnaest sati ne skidaju sa stola i zasad su mu zaračunali prostrjel jetre i slezene, prostrjel debelog crijeva i jedan metak koji je pogodio podlakticu, kliznuo niz kost i ostao tamo. Kecerin se ujutro predao policiji s nekom nebuloznom pričom, a sad u Cavtatu čekaju da se otriježni.

Na podu njihove sobe, pred kojom stražari vojni policajac, velika lokva krvi pokrivena je finom prašinom sa zida, na kojem trag rafala izgleda bezazleno, kao nevješti pokušaj da se u zid iznad kuhinjskog stola zabije nekoliko čavala.

Jura i dalje kritično.

Iz Zagreba mu je stigla stara, ista ona za koju je na prošlom terenu tvrdio da je na samrti i mašući nekakvim telegramom zdimio kući.

Doktori kažu da sve zavisi hoće li zaustaviti krvarenje; povremeno je pri svijesti, ali se posjete ne puštaju. Za svaki slučaj nekoliko je naših kamiona odvezlo dečke, koji su odmah dali krv.

Duci, koji je dvanaest godina radio kao milicajac po s.-skim selima pa o svakom od ovih prigorskih guštera ima mali *dossier*, priča mi da u tom njihovom selu, Jurinom i Kecerinovom – u kojem ni jedna vatrogasna zabava ne prolazi bez onoga prigorskog kenda, vužgi z drevem po čubanjku, nakon kojeg se u nedjelju ujutro svi okupe u s.-skoj ambulanti na šivanju – da po selu, dakle, kola jedna bapska priča, po kojoj su Jura i Kecerin zapravo polubraća po ocu, nominalno Kecerinovom.

Sedamsto vojnika HVO-a u bijegu pred muslimanima predalo se četnicima. Hrvatski se vojnici pred muslimanima sklanjaju u Manjaču. To je izgleda logična posljedica naše politike u Bosni, politike kojom je naša vlast, baš ta koja pokazuje upornu nesposobnost da si stvara simpatije i saveznike, pokušala svoju strategiju izgraditi na oksimoronu vojnog savezništva s muslimanima, a političkog sa Srbima. U komentaru tog događaja hrvatski tisak oštro gazi putovima Arkanovog *fudna metalizma* (zaboravljajući da je Arkan svoje obavio) pa nam tako, prepisujući lanjske uvodnike iz *Politike*, naše novine otkrivaju da uz globalni zaostatak od pola stoljeća za tzv. svijetom imamo i lokalni od godine dana za Srbijom.

Jura je nešto bolje. Preživi li vikend, prebacit će ga avionom u Zagreb, a zasad iz šok-sobe, u kojoj je uglavnom pri svijesti, poručuje Kecerinu u cavtatski zatvor da će ga kad-tad srediti, samo ako preživi. U međuvremenu su mu odrezali dovoljno crijeva da na njega objese dva takva Kecerina i našpikali ga cjevčicama i kateterima tako da je sad ovaj hrvatski vitez priključen izravno na dubrovačku kanalizaciju.

Osveta je moja, reče Gospodin.

Kecerin, međutim, neprestano traži da ga posjeti netko od nadređenih, pa iako su bili već i Lehner i Vincek, te bi sad bio i moj red, meni se ne ide. Strah me tog posjeta Cavtatu jer sam, usprkos obvezi što je imam, uvjeren da bih tamo – umjesto na jednu od onih velikih zatvorskih scena iz Dostojevskoga – opet naišao na onoga nadržanog čovječuljka iz *Popaja*.

Eto, takav sam ja zapovjednik.

Skretana sa svoga ustavnog kolosijeka, sputana nemuštom politikom koja – umjesto da krči prostor za vojno djelovanje – kompromitira čak i naše pravo na samoobranu, vojska se sve više počinje baviti sama sobom. Iskustvo koje imamo iz naše socijalističke baštine – jedno od mnogih koje smo prenijeli na drugu obalu našega devetstoljetnog sna – govori da je to zloslutna faza u životu svakog sustava: vojnici se pretvaraju u državne činovnike, u klasu koja je uvijek i svagdje, pa čak i u našim skromnim uvjetima, sklona parazitizmu, krađi i spletkarenju. Pri tome svijest o hijerarhijskom ustroju sistema bolje sjeda u birokratsku nego u vojničku polovicu mozga: uhićen u krađi takav činovnik opravdat će se pred sobom i pred drugima time što je njegova krađa beznačajna u usporedbi s krađama njegovih pretpostavljenih. I to jest točno. Mehaničar kojeg Sisovci šarafe zbog ukradenog kanistra nafte, ogorčen je jer zna da je njegov pretpostavljeni čitavu donaciju rezervnih dijelova izlifrano privatnim auto-servisima, ovaj pak zna tko je iz općinskog štaba i za koliko šlepere s oružjem skretao prema Hercegovini, općinski parcov zna tko ima pinku na pretvorbu cijele županijske privrede, a oni pak koji krađu tvornice i trguju čitavim gradovima i pokrajinama, pozivaju se na narod, sastavljen od ovakvih malih mehaničara, i na njegovu demokratski izraženu volju kao na vrhunski autoritet. Time se krug zatvara i pred nama opet iskrsava onaj nedosegnuti balkanski ideal – društvo koje živi pljačkajući samo sebe.

Sve to skupa ne bi me danas toliko žuljalo da moj neposredni pretpostavljeni nije dobio dva puta veći terenski dodatak od mene premda je čitav mjesec proveo za jednim te istim šankom, i to – premda podatak za samu stvar nije presudan – u jednim te istim čarapama.

Jura je avionom prebačen u Zagreb i već se oporavlja.

Karpuš kaže kako su mu u dubrovačkoj bolnici rekli da im ni samima nije jasno kako se mali izvukao. Čudo, kaže Karpuš, čudo.

To je prava riječ, Karpuš. Ponekad mi se čini da u prirodi, osobito ljudskoj prirodi, postoji samo jedno istinsko čudo, a to je promjena na bolje.

Na današnji datum prije pedeset i dvije godine skupina Hrvata kod Siska osnovala je prvu oružanu antifašističku formaciju u Evropi. Iz obzira prema jugoslavenskoj projekciji povijesti taj smo datum čuvali pod tepihom, a moramo ga tamo čuvati i danas kako se mali službenici vichyevskog režima – poput Mitteranda – ne bi osjećali neugodno dok nam drže lekcije iz antifašizma.

Povodom te obljetnice ona šačica komunista koja nije prešla u HDZ – te se stoga naziva reformistima, čime žele naglasiti da im je više do ideologije nego do vlasti – kani sutra u Zagrebu prirediti miting na bivšem Trgu žrtava fašizma, koji je nedavno također pokriven novim operetnim tepihom. Miting će se nesumnjivo završiti zahtjevom za povratak starog imena, onog koji je ovaj trg od svih svojih imena i nadimaka najduže nosio.

U povratak imena ne vjerujem, ali me zanima hoće li se trg pokazati dovoljno velikom posudom da primi još koje ime ili trg hrvatskih pelikana predstavlja onu dobitnu onomastičku kombinaciju koja će pomiriti sve suprotstavljene prijedloge u nadoilazećim hrvatskim tisućljećima.

Bude li se Međunarodni sud za ratne zločine – to tijelo u čijem samom imenu zvuči nešto neobvezujuće, da ne velim šuplje – bude li se, dakle, ikad prihvatio ikakva ozbiljnijeg posla, morat će nekako ograničiti svoj mandat: odrediti granice svog dosega i ishodište svojih prava. S moralne točke gledišta, kad bi takva točka uopće bila ostvariva u priči koja je prepletena tolikim raznolikim strateškim interesima, teško da bi i se našlo opunomoćenje za jedan tako pretenciozni arbitražni kor. Naprosto ne postoji nikakvo pravo koje nije pogaženo već samim odnosom međunarodne zajednice prema ovom ratu, u prvom redu odnosom Ujedinjenih naroda, a na osnovi kojeg bi si bilo tko izvan ove kaše mogao prisvojiti pravo da

sudi.

Ali, moralno će ishodište ionako tražiti mali Ivica i nitko više. Pravo ishodište na kojem počiva taj Sud, čine, dakako, moć i novac. Oni imaju novac, mi smo ti koji ga trebamo. Njihova savjest nije mirna jer je među njima previše pasivnih svjedoka, a i suradnika notorne činjenice da je sto pedeset tisuća ljudi nestalo s lica zemlje, pred širom otvorenom savješću Zapada, kao u nekoj iluzionističkoj predstavi Davida Copperfielda – pa će im dobro doći da za te pare otkupe krivce od nas, za koje ionako drže da savjesti imamo još manje nego novca.

Radi se dakle o trgovini kojoj je svrha da međunarodna zajednica spasi svoju savjest. Ono što će cijeli taj posao pretvoriti u farsu, u prostačku komediju, kako to naziva Radovan Pavić, bit će nastojanje da se u tom lancu kolaboracije – na čijem je kraju neposredni izvršni organ, onaj balkanski koljač i maroder kakvog porota poznaje s karikatura Fritza Behrenda – povuku neke granice. Granice pravde? – pitat će mali Ivica. Granice trgovine, mali glupane, iako one iz određenog motrišta mogu izgledati kao granice nečije odgovornosti. Međunarodnom sudu treba postaviti ogradu koja će na vrijeme spriječiti da se ta grupica *pickwickovaca* predvođena penzioniranim nizozemskim pravnikom Fritsom Kalshovenom – krenuvši jednim od lanaca kolaboracije – suoči s ulogom nekoga američkog državnog sekretara ili s telećom savješću nekoga hidrocefaličnog *foreign ministra*.

Gdje će, dakle, biti potegnute granice? Granice na terenu poklopiti će se, naravno, s državnim granicama Hrvatske, Bosne i Jugoslavije i time će horizontalni dio problema biti riješen. To znači da nitko neće čačkati oko Mackenziea, oko kršenja sankcija Srbiji ili kršenja embarga na oružje nama i muslimanima, niti će biti puno čačkanja oko stranih državljana uključenih u dobrovoljačke postrojbe s obiju strana rata.

Ostat će problem vertikalnog dometa koji će se postići na tom avnojskom tlocrtu: koju će visinu doseći haaške galge? Razinu Arkan? Razinu Karadžić? Razinu Milošević? I po kakvom će ključu, na koncu konca, Sud usklađivati te međurepubličke razine?

Kad bi se radilo o pravdi, onda bismo mogli reći da je za vješala dovoljno da budu samo malo viša od najviše mušterije. Ali, kako se radi o trgovini, bit će vrlo zanimljivo vidjeti što ćemo biti spremni ponuditi: svaka imalo jača ponuda (razina Arkan) mogla bi kompromitirati prvu višu razinu, a teško je očekivati da će razina Milošević htjeti izručiti razinu Karadžić kad između ta dva sloja nema nikakve izolacije. Zbog toga će se pojaviti situacija u kojoj bi zapravo najbolje bilo da nekih međurazina nema, pa kad je već tome tako, onda je i za

očekivanje da će mnoge od nezgodnih karika progutati mrak prije nego dođu u priliku da izbrbljaju nešto što bi ovu trgovinu moglo pokvariti.

Neke ćemo ipak izručiti, ukoliko budu dovoljno anonimni, kao kakav-takav znak dobre volje, premda ja ne bih izručivao nikog: suverenost jedne pravne države to si naprosto ne bi smjela dozvoliti. Jasno je dakako da kod nas nikakvih ozbiljnih procesa neće biti, kao što nema ni pravne države, jer je vrlo teško izolirati nečiju krivicu u situaciji kad i na liniji Zagreb-Ahmići postoji isti takav lančić kolaboracije, da spomenemo samo jedan od mnogih. Ali onim našim pravdoljupcima iz razreda malog Ivice koji se zgražaju nad takvim stanjem stvari, ipak treba reći da su razlozi zbog kojih mi ne želimo suditi našim Arkanima, upravo jednako amoralni kao i oni zbog kojih im Evropa želi suditi.

Međunarodni sud bit će samo još jedno – i to potencijalno vrlo uporabljivo – sredstvo ucjene, kao što su to i ostali instrumenti međunarodnog prava. To će se sredstvo pokazati vrlo učinkovitim baš u onom, vrlo vjerojatnom, slučaju ako rat ne pokaže pravoga, efektivnog pobjednika, a tome veoma ide na ruku činjenica da se svi pitaju: kad će napokon doći mir, a malo tko: kad će napokon doći pravda. Stoga se dobro sjetiti i onoga novozavjetnog gesla kojeg se sjetio i Pio XII. baš pred Drugi rat: Mir je djelo pravde.

A kako pokazuju primjeri iz sadašnjosti – a oni su uvijek najbolji – pravda je spora, ali slijepa.

- Kaj bute vi, sused? – upitala me prodavačica.

- Jednu žemlju i deset deka sira.

Otišla je prema polici s kruhom i nestala iza staklenki krastavaca, odakle se začulo struganje cirkulara.

- Izvolite – rekla je pojavivši se puna neke brižne poslovnosti i stavila preda me već složeni sendvič zamotan u papir.

Platio sam i pokupio svoj zamotuljak, a onda me glatki papir pod prstima podsjetio da sam tu školu već jednom prošao: prije nepuna dva tjedna isto mi je tako susretljivo podmetnula sendvič s upola manje sira nego li sam tražio (a i platio), a ja to tada ne bih možda ni primijetio da me na opasnost nije upozorila upravo njena malo prenamaglašena uslužnost;

inače su te mrzovoljne žene u stanju čovjeku jednim pogledom ubiti apetit čim ih zamoli za neku od tih nenaplativih usluga kao što je slaganje sendviča. Tada sam, dakle, izašavši iz dućana razmotao papir i našao u sendviču to što sam našao.

Ali, za razliku od onda, ovaj sam put bio u uniformi. Je li to neka velika razlika? Ne znam, meni jest. Izašao sam iz trgovine sa zamotanim sendvičem u ruci vreo od želje da zavirim u žemičku i vidim koliko ta razlika znači njoj, pa iako sam u toj želji došao u napast da u zamotuljku potražim svoju vlastitu sliku, onaj smisao kakav često znamo tražiti baš među sitnicama, na kraju me i nije iznenadilo to što sam našao: suhu zemlju i tri-četiri prozirna listića sira.

Sad bi samo jedna stvar mogla vratiti ravnotežu ovom poljuljanom svijetu; trebao sam se vratiti u dućan i bez buke i bijesa dohvatiti jednu od onih petolitarskih limenki suncokretova ulja pa ga izliti na pult, po blagajni, prozorima, ambalaži, podu, a zadnju litru po samoj prodavačici i zamoliti je da pritom bude mirna, da se ne miče, kako joj ne bi kradljiva desnica završila na cirkularu. Deset deka po deset deka. Ali, ja sam ipak otišao dalje niz Draškovićevu razmišljajući, uz zalogaje koji su mi izazivali gorku pljuvačku, kako je ovaj rat jurve sasvim izgubio na popularnosti.

Znam da danas u Hrvatskoj ima i onih koju krađu čitave firme, čitava stoljeća tuđeg rada, ali doista ništa, čak ni svijest o pljački kao sistemu, ne može umanjiti onu specifičnu odvratnost što je izazivaju mali lopovi.

SRPANJ

Clintonovo bombardiranje Bagdada i jeftina, sasvim neozbiljna izlika, kojom je to popratio, potvrđuje i pred nervoznom hrvatskom publikom da onaj tko ima rakete takve snage i dometa ne samo da nije dužan objašnjavati zašto ih koristi, već je još manje dužan objašnjavati zašto ih *ne koristi*. Pa ipak čitava konstrukcija oko navodne svojedobne iračke pripreve atentata na Busha pokazuje ono što smo često skloni zaboraviti: prvi plijen kojim se želi pohvaliti onaj tko ima silu, jest pravo na moraliziranje.

Dakle, kad bismo starog Clausewitza ubacili u program, on bi odmah primijetio da je hrvatska politika zadana nedostatkom *drugih sredstava*. Mi nažalost nemamo *tomahawka* kojim bismo se mogli dobaciti do Knina ili Beograda, pa smo neprijatelja prisiljeni molestirati polovnim puškama i noževima, što vlasnici sofisticirane vojne tehnologije – koja vam, na primjer, omogućuje da pritiskom na gumb razorite grad u kojem nikad niste bili – smatraju autentičnim barbarstvom.

Kako, dakle, bez *tomahawka* tjerati mak na moralistički konac? Ipak, držim da Hrvatska, i u ovom traljavom izdanju u kakvom se danas predstavlja, ne drži do svog ustava i svojih zakona ništa manje nego što Liga naroda drži do svojih načela, rezolucija i ostale pravničke trikotaže. Ako i stoji da smo se gdje gdje ogriješili o načela tzv. civiliziranog ratovanja, mi u Hrvatskoj, hvala Bogu, imamo danas toliko pepela da se njime možemo posipati do sudnjega dana, ako treba.

U vrijeme dok smo se još kretali, mislio sam – kamo god da ide, vojska ide prema cilju. U tom kretanju osjećao sam onaj teški zamašnjak što ga nazivamo kotačem povijesti i činjenica da iza tog kotača ostaju tragovi gusjenica, izgledala mi je ne samo prirodna nego i ohrabrujuća. Cilj našeg kretanja nesumnjivo je bila Pobjeda, upravo takva, pisana velikim slovom, kakvu donosi samo rat do krajnjih konzekvencija.

Danas, kad je pao tlak nad našim bojišnicama i kad se onaj veliki i sveti rat raspao na desetke malih i prljavih maroderskih čarki, kroz dim koji se razilazi, probija se osobita sorta propovjednika koja je svoje bojne pokliče zamijenila pozivanjem na pamet, dogovor,

uskladjivanje, na kompromis i razboritost, i na sretno utočište svih kompromisera – na tzv. realnost. Pod tom „realnošću“ oni podrazumijevaju posljedice rata, pa za nas koji realitet posljedica uspoređujemo s potpunom iracionalnošću njihovih uzroka, ta „stvarnost“ kao temelj za postizanje mira izgleda ne samo uvredljivo – jer „mir je djelo pravde“, kako smo već spomenuli – nego kao sasvim praktična laž koja omogućuje da se rat prekine, a ne da se završi, i da mu se samim činom prekida ureče nastavak, za godinu, pet ili pedeset, jednom kad ovaj sveti adrenalin sasvim ispari iz naših žila i kad mi više ne budemo nizašto.

Pobijediti. Pobijediti i razići se u tišini.

Fučeka nije toliko kosnula činjenica da će morati voziti za Mostar, koliko naredba da prije toga mora sa sebe i svog kamiona skinuti sve oznake Hrvatske vojske. Pitam načelnika Rutića kome je potrebna ta smiješna maskerada – umjesto da se odmori tih nekoliko sati prije vožnje, mali, bucmasti šofer, pred kojim su dva dana neizvjesnog puta, još se gnjavi *onepoznačivanjem* svoje uniforme i svoga kamiona, sve po naredbi nečijeg vrlo delikatnog osjećaja za konspirativnost. Rutić sliježe ramenima; budući je u stanju svaki dan spremi po jedan konvoj za Mostar i vjerovati kad na tv-dnevniku čuje da u Bosni nema naše vojske, očito je da su mu takve teme sasvim strane. I nad mojim će se pitanjem zamisliti tek toliko da shvati kako nema ništa pametnog odgovoriti i kako ga, osim toga, danas čeka još toliko posla, a ja, po običaju, nerealiziranu retoriku svojih topoglednih teza ispaljujem na Sandija. Doista, kome je namijenjena ta naivna igra što nas čini nalik djeci koja se za stolom smješkaju, dok se ispod stola mahnito nastoje ritnuti nogama? Kad naše novine razmatraju mogućnost da i Hrvatsku poklope sankcije, one to objašnjavaju „tezom o navodnom sudjelovanju Hrvatske vojske u Bosni“, što je laž jer se u Londonu ili Washingtonu ne raspravlja o tome ima li HV-a u Bosni ili nema, to se naprosto *zna*, nego – hoće li Hrvatskoj zbog toga nabiti sankcije ili neće. Našim zapadnim prijateljima nije potrebno da pregledavaju Fučekovu košulju da bi znali tko je gdje na gaži, jer svoje informatore imaju na puno pouzdanijim pozicijama nego što su to sladoledari postavljeni uz naše pogranične crte.

Naprosto mi je žao i Fučeka i njegove košulje kad ga gledam kako se muči i psuje parajući svoje ratničke insignije, koje mu je žena pažljivo prišla na rukave i na džep, i kad se sjetim da sad s punim kamionom granata ide na put na kojem bi i mali peh bio dovoljan da čitav njegov trud oko košulje učini suvišnim. Prekosutra će – ako Bog da – ponovo uzeti iglu i

konac, vratiti tablice na kamion, a neki će stožerski Mirko i Slavko pročitati Rutićev izvještaj s uvjerenjem da je taj naš neponovljivi osjećaj za konspirativnost opet trijumfirao. Sljedeći bi put mogli Fučeka preobući u opaticu, tek toliko da se ne gnjavi više s košuljama, mogu mu čak i ostaviti brčiće, jer uz toliku količinu tipova koji kao da su pobjegli iz Magnus-Bunkerovih stripova, jedan više ili manje ne bi se uopće primijetio.

Danas smo Točkicu ispratili na avion.

Svaki je porok u jednom od svojih slojeva, ako ne i u ključnome, pokušaj da čovjek ne ostane sam sa sobom. Ovi poker-automati, izdanci vrlo ekonomične tehnologije, koja se oslanja na sve veći autizam kompjutorske generacije, omogućuju svojim žrtvama baš to – da ostanu nasamo upravo sa svojim porokom. Točkica je na to nasjeo. Prokockao je svoje novce, pa nešto tuđih, na kraju – kažu – stavio je na kartu i plaću cijele satnije, koju je kao satnijski čato podigao za dečke koji su bili na položaju. Sad pokušavam zamisliti kako mu je bilo kad je potrošio zadnji žeton i na ekranu poker-aparata ugledao svoj odraz, preko kojeg je sudbonosno titralo *game-over*. Eto Točkice samog sa sobom. Vratio se iz birtije i otišao u svoju sobu. Malo poslije čuli smo kratak rafal, a onda je Marijan dotrčao s viješću da se Točkica upucao.

Čudna sudbina: iz uredne donjogradske egzistencije – žena, dijete, posao – zaputio se kao dobrovoljac sa Štraserima, dospio u Slavoniju, gdje smo se i upoznali, zatim dalje, sve dovde gdje ga je jeftina elektronska varijabla smotala kao balavca.

I još ga prate psovke onih koji tegle njegovih 120 kila iz sobe u sanitetsko vozilo, a kojima je – osim svega – ostao dužan čitavu plaću za lipanj.

Fuček se vratio iz Mostara. „Vraktijebi...” kriči taj mali tenor otkad je stigao. Da ne čita novine, kaže, uopće ne bi znao tko se tamo s kime mlati i za koga je uopće vozio sve te granate. Vozila iz pratnje bila su na usluzi samo do izlaska iz Metkovića, a onda je jedan od policajaca rukom ljubazno pokazao niz cestu i – objasnivši Fučeku da mu nije ni nakraj pameti da tu dočeka noć – okrenuo auto natrag i nestao zajedno sa svojim kolegama. A

Fučeka su u prvom selu na koje je naišao, čuvali naoružani klinci i nije mu bilo jasno – i on ih nije ni pitao, niti bi mu oni znali reći – je li sad zarobljenik, gost, što li... Tek pred jutro dobio je malo bljutave kave i dozvolu da nastavi prema Mostaru.

A tamo je čisti krš. Sve puno momaka iz naših profesionalnih brigada, Zagoraca, Slavonaca, koje su umjesto za Vukovar poslali ovdje gdje je oduvijek bilo prilično teško razlikovati naše od njihovih, a da bi se ta kriza (ili shiza) identiteta unaprijedila, naši momci iz profesionalnih brigada opskrbljeni su s tri iskaznice; Fuček kaže da mu je jedan Zagrepčanin pokazao svoju službenu vojnu iskaznicu, zatim iskaznicu HVO-a i potvrdu o prognaničkom statusu, također u formi nekakve iskaznice.

Fučeka, dakle, sljedeći put treba preodjenuti u švoru.

KOLOVOZ

Danas je točno godina dana kako smo prvi put stigli u Dubrovnik.

U školi smo nekad imali veliku reljefnu kartu Jugoslavije, plastičnu i obojenu kartografskim bojama: svijetloplavo more i otoci kao plastične kraste na toj glatkoj površini. Jednom sam prstom prošao preko karte uskom terasicom što je čini dalmatinska obala stisnuta između mora i dinarske stijene, pokupivši jagodicom prašinu s ovoga istog puta koji ću tek u ljeto devedeset druge proći prvi put, a otada još pet puta u istom smjeru i pet puta natrag.

Kad se danas sjetim – naše prvo lanjsko putovanje bilo je gotovo bezbrižno. Nismo se puno zamarali ratom, ni Kruno, ni Stipe, ni ja; bolje reći, nismo time zamarali jedan drugog. Tih su dana Tigrovi krčili putove na sve strane, Hrvatska se doista uvjerila da je ona ogromna snaga samožrtvovanja koja nas je izvukla u jesen devedeset prve, počela dobivati prve organizirane vojničke oblike, i činilo se da za nas Hrvate rat više nema tajni. A osim toga, nas smo trojica imali i jednu sasvim praktičnu pogodnost: ja sam preko B. – čijoj smo brigadi išli u smjenu – naprosto rezervirao sobu, njegovu sobu, pa nam je B. bio jamac da će nas mimoići onaj kaos pri dolasku u Vrtove kad se nakon trideset sati puta budu dijelili ležajevi za tisuću izgužavanih i histeričnih vojnika. S tom prednošću pred ostalima – vozeći se u prljavoj, ali pouzdanoj Argenti, koju je Stipe nabavio u HOS-u – odlučili smo se što prije rastati od karavane.

Mene je san spopao odmah čim smo krenuli: nakon što sam čitav taj dan u bunskoj vojarni hvatao zaklon pred grčem velikog pokreta – u kojem je kroz grozničavu živahnost pripitih gardista trčkaralo onih nekoliko izbezumljenih *obveznika* koji su obijali kancelarije pokušavajući iskoristiti zadnje sate pred odlazak da se izvuku iz vojske – polazak sam dočekaao iscrpljen kako može biti samo čovjek koji čitav dan bježi od posla. Čim smo se nakon Karlovca riješili tutnjave našeg konvoja, zaspao sam, probudivši se tek nekoliko puta na parkiralištima pred mutnim šoferskim birtijama, u kojima su Kruno i Stipe zalijevali svoje smjene za volanom, i tako sam prespavao čitav put do mora uključujući i prijelaz trajektom za Žigljen.

Kad sam se konačno probudio, već se bilo sasvim razdanilo. Auto je bio parkiran uz nekakav ružičnjak u uskoj uličici koja se spuštala prema moru i, koliko se dalo vidjeti sa stražnjeg sjedišta, mojih pajdaša nije bilo u blizini. Izađem iz auta u jutarnju tišinu; preda mnom

mjestašce, mali zaljev sav u svježim, blijedožutim i plavim jutarnjim bojama. Moglo je biti šest ili sedam sati i sve je oko mene izgledalo kao reklama za neku osobitu vrstu dezodoransa, svakako vrlo primjerenu za izlazak iz auta nakon noći prespavane na stražnjem sjedalu. Krenem jednom od kamenih uličica koje se spuštaju prema luci ili plaži da uhvatim još malo svježine i da negdje popijem kavu. Ali nigdje nikoga da pitam za pravu adresu, prazne uličice pružaju se na blagoj padini otoka, tek me poneki mačak nepovjerljivo motri iz svog portuna. Rat je od turističke sezone napravio jednu tromjesečnu, bezglasnu i letargičnu nedjelju, u kojoj se pospano klimaju jarboli i ponekad bubne zvono s crkvenog tornja. Koje je ovo mjesto? Pag? I gdje su ona dva papka? Na pola puta do obale oglasi se sirena naše Argente i vratim se. Kruno me čekao u društvu s nekim muškarcem i ženom.

- Nisam te htio buditi. Ovo su mi kumovi.

Rukovasko se i žena mi pruži vrećicu s hranom.

- To vam je za put. Dečki su već jeli kod nas...

- To je u redu - velim - ali gdje smo?

- U Novalji, čovječe.

Ostavili smo Novalju, koja se bjelasala na jutarnjem suncu kao da je sva od krede, i kliznuli dalje cestom preko keramičke glazure golog Paga. More je bilo bez ijedne bore, ravno poput ogledala na kojem uspinjuće sunce podgrijava boje, one iste boje koje će se o zalazu - koliko li je kilometra još do tog časa - sabrati u jedan zagasit i intenzivan crveni premaz preko pučine. Slijeva nas je pratio Velebit, ispred nas bio je rat...

Tako smo prošli okrhnuti most, zatim Ražanac, pa onda i nesretni Zadar, koji je u ovom slavodobitnom tranzitu prema Dubrovniku spao na ugibalište, na benzinsku pumpu za vojna vozila, po kojoj čede lupaju kad im god nešto nije po volji.

U Šibeniku međutim, vesela, živodajna gungula na svakom koraku. Ručali smo kod Stipinih, koji su se nakon pada Drniša svi sklonili kod ujaka. Jedan se od Stipine braće upravo vratio iz zarobljeništva, a dvije su im kuće otišle u zrak. Nisu očekivali goste, ali slažu ručak u vedrom uzbuđenju, sudaraju se na vratima kuće dok nam vani, u kutu terase, prostiru stol. Stipin desetogodišnji nećak, ovjenčan svim imunitetima koje muškić može imati u dalmatinskom domu, paradira okolo sa svojim malim kapricima i svakog časa podleti pod koju fingiranu trisku.

Nastavili smo prema Splitu po najvećoj vrućini. Na zadnjem sjedištu Argente pokušao sam si napraviti malo propuha. Vani je bilo plus trideset i pet, životinjska vrućina i nebo kakvo ću gledati sljedećih mjesec dana – bez ijednog oblaka. Kruno je zaspao čim smo krenuli iz Šibenika, glava mu se samo objesila preko pojasa. Stipe je odlučio da idemo preko Boraje, ne znam da li zato da stignemo našu kolonu, ili da joj pobjegnemo, ali izdržao je za volanom svega dvadesetak kilometara i na jednom zavoju kraj nekoga kvrgavog drveta, masline, čega li, zaustavio je auto i istog časa zaspao. Bilo je vrelo poslijepodne, ispod ceste pružao se sinemaskopski pejzaž Zagore s kamenjarom koji je leluja u narančastoj izmaglici. Izašao sam iz auta i potrbuške se ispružio u bljedoj sjeni tog drveta dok mi se košulja lijepila za leđa. Tako smo drijemali nepokretni nekih pola sata, uz cestu kojom nitko nije prošao, pritisnuti suncem koje je crtalo bijele fleke na našim košuljama. Prvi se pokrenuo Kruno kad ga je stisnuo mjehur, zatim smo mu se pridružili i nas dvojica, a potom opet sjeli u auto.

Negdje pred Makarskom, na mjestu gdje Magistrala zaobilazi malu uvalu, skrenuli smo s ceste i zavukli auto u hlad. Spustili smo se goli kroz borik, bućnuli u more znojni i smrdljivi od dvadesetosatne vožnje i zaplivali preko malog zaljeva prema plažici koja se stisnula sasvim ispod Magistrale. Voda nas je sasvim rastriježnila. Zaronio sam nekoliko puta, duboko, sve dok me nisu zaboljeli bubnjići i izronio s punim nosnicama te aromatične tinkture. Kruno i Stipe tromo su plutali u ljeskavom odblesku sunca koje se spuštalo, negdje u daljini dozivala su se djeca... Danas mi ta kratka stanka, ta mala sinkopa na putu prema Dubrovniku, kojim se tih dana kotrljala čitava karavana nacionalnog ponosa, izgleda kao posljednji civilni ekskurs u proteklih godinu dana. Plivali smo možda čitav sat u tišini, u nekoj neodređenoj putanji na sredini drage, kao da slijedimo šaru što su je na nebu tromo ispisivali galebovi. Zatim su nas valići vratili natrag prema obali, sjene su već pale preko vode kad smo izašli na suhi tepih borika, pa još mokri, stresajući iglice s bosih tabana, navukli na sebe one cerade od uniformi i krenuli dalje.

U Makarskoj smo večerali kod Stipine tetke. Za razliku od ostatka obitelji koji smo danas upoznali – Stipne dicmačke fiziognomije replicirane u nekoliko muških, ženskih i dječjih inačica – sjedokosa gospođa pripada onoj dalmatinskoj grani koja raste bliže moru: njena kosa začešljana u punđu, pravilne linije lica, čine je nalik na crtež, a određeni red u kojem te linije dočekuju starost, daje joj jedan gotovo aristokratski štih. Muž je, pak, priglupi, neupadljivi škombrić, cijeli sklepan od socijalnih proteza – gebis, naočale, ortopedija – ali zato nakon svake čaše sve puniji nekoga marcijalnoga, čavoglavog zloduha: najradije bi odmah s nama samo da je malo mlađi, pa da vide oni tamo kad on... Žena ga stišava, ali bez ljutnje, kao da se obraća djetetu. Gledam je kako sa sumrakom tone u šutnju i lagano se

pretapa u paučnastu siluetu, koju slabo svjetlo s prozora pretvara u neku personifikaciju čekanja. Koga čeka? Nekog kapetana koji je već davno nestao u onoj crti u kojoj se stapaju more i nebo, ili ja to samo projiciram jedno opće, vojničevsko mjesto u bezazlenu pozu stare gospođe.

Poslije večere izađem na balkon: preda mnom Makarska, sva u sutonu, iza nje Biokovo, jedna razglednica iz našega imaginarnog bedekera, jedan davni razgovor u parku iza kuće, u kojem smo na kraju svakog ljeta lagali jedni drugima o silnim pustolovinama koje smo preživjeli na ljetovanju: A ja sam bila na moru u Makarskoj, ponavlja gotovo plačno neka djevojčica čiji se lik gubi u zlatnoj prašini djetinjstva. Spušta se noć, mjesec sja iznad Biokova poput žarulje nad nekom Ujevićevom ili Kaštelanovom knjigom pjesama.

- Čuvajte se, momci, čuvajte se - govori nam stara gospođa dok nas ispraća niz stepenice.

Okolo zvecka escajg po kuhinjama, silazimo kraj poluotvorenih vrata stanova u trenutku kad se čitav Mediteran okuplja oko stola kao velika obitelj. *Robocop* socijalnog osiguranja maše nam stisnutom pesnicom s balkona. Kaj nam pa moreju, rekli bi njegovi sjeverozapadni rođaci. A dole oko auta već nas čeka lokalna mularija:

- Barba, barba, imalite metaka?

Ali, ipak nas na kraju našeg izleta čeka Dubrovnik i zato nastavljamo niz Magistralu prašnjavom Argentom, premda sam ja u dubini duše uvjeren da naš put - samo da nije obilježen tom vrstom hitnosti - treba proći pješice, od uvale do uvale, od šanka do šanka, od masline do masline. Svaki put kad prolazim, osjećam se poput kotača koji je zablokirao u nekoj velikoj kompoziciji, dere me ta cesta jer bih želio zauvijek ostati u svakoj uvali, u svakom od gradova i za svakim od tih šankova uz Magistralu, nad kojima stražare plastična raspela, šahovnice i slike Hajdukovih generacija iz ove ili one godine.

Vječnost nije vrijeme, vječnost su mjesta.

U svom intervjuu u *Večernjaku* brigadir Krpina tvrdi da nema Hrvatske vojske u Bosni. Sa stanovišta po kojem je svaka laž istina svog konteksta, ova nam brigadirova laž zapravo govori sljedeće: Hrvatske vojske u Bosni nema i ne može je biti naprosto zato jer ni Bosne nema.

Nindža se u Cavtatu spleo s nekom maloljetnicom.

Pa kad je ona pod ceradom Nindžinog dajca malo poplakala za onom laticom djevojaštva što grubo svene s prvom ljubavi, Nindža joj, stoicizmom nuštarskog i dubrovačkog veterana, obrisala prvu žensku suzu.

- Rat je, dušo. Netko ostane bez noge, netko bez glave, a netko bez junfa...

Brzopotezna i razmjerno dobro izvedena pompa oko proglašenja tzv. Hrvatske republike Herceg-Bosne pokazuje jednu tipično balkansku društvenu zakonitost: najveći i najefikasniji stupanj organizacije postižu oni koje ujedinjuje težnja da opljačkaju ostale. Ono s čime ćemo se kao Hrvati vjerojatno morati prije ili kasnije suočiti, jest onaj nesporazum koji za svjedoka već ima jednu propalu državotvornu ideju, ideju južnoslavenstva, a koji bi nesporazum mogao upropastiti i napore oko ideje da se Herceg-Bosna civilizacijski – i šire – integrira s Hrvatskom (kad već ne ide obratno).

Dakle, onih pedesetak rauberskih fizionomija s rukavima sakoa zasukanim pod pazuh, koji su onomad u neumskom hotelu izglasali svoju državu po hitnom postupku – ne zbog povijesne nužde, nego zato što je hotelsku salu trebalo osloboditi za lokalnu svadbu – trebali bi biti garancija opstanka Hrvata u Bosni i svega onoga što takav opstanak jamči nama u matičnoj državi. Kad takvu karikaturalnu, ali danas nažalost dominantnu varijantu Hercegovca *von oben* okrstimo provincijalcem, vjerujući da smo na taj način definirali razloge njegove neprilagodljivosti na ono što smatramo našim civilizacijskim standardom, zaboravljamo na bitno: ta *provincija* ne pripada ni srednjoevropskom ni mediteranskom kodu, ona se nalazi na rubu onoga kruga kojem je povijesno središte ipak bio i ostao Carigrad. S inventarom povijesnih i uljudbenih slika koji je iskupan na Bosporu, čelnici ove države ne mogu, sve i da hoće, stvoriti išta što bi bilo podudarno s hrvatskom državom kakva nam treba, naprosto stoga što smo si po svom povijesnom iskustvu okrenuti leđima. Šego, koji situaciju poznaje doslovno od sela do sela, neki nam dan objašnjava da je ta hercegovačka krajina strukturirana kao prosti zbir područja na kojima vlada određena

paramilitarna skupina – Tutina, Andabakina itd. – i da tu nema mjesta čuđenju jer je tako oduvijek i bilo u tim zabrdima, do kojih fermani stižu nakon tjedana i mjeseci nesigurnog puta. Neizbježne usporedbe s mafijom, koje čitav problem često žele svesti na puki kraški folklor, ne vode međutim računa o tome da je mafija sustav koji naliježe na postojeću, regularnu državnu strukturu baš kao bršljan na hrast – da upotrijebimo jednu hortikulturnu usporedbu – a ova mafija nema naleći ni na što osim, nedajbože, na našu голу kožu. Kad čovjek pogleda te frontmene oko kojih se u skoro svakom tv-dnevniku kotrlja već pomalo izlizani supozitorijalni habitus Smiljka Šagolja, kad se suoči s neupitnom državotvornom strašću izvjesnog Bendera, za kojeg se još ne zna je li mu to prezime ili funkcija, pa s Bobanom, oficirom za vezu sa Zagrebom, koji je još kao komunist završio u zatvoru – „zbog istine“, kako bi rekao Čičikov – kad se promotre i ostali likovi iz istog šinjela, onda je jasno da ta liga ima najmanje šansi da bude baš ono čime se najviše voli hvaliti – neka vrst predziđa hrvatstva, tvrda granica uz divlji i neobrijani Bizant – jer baš oni širom razvaljuju vrata prema istoku podržavajući u drastičnoj mjeri ono civilizacijsko dvojstvo kojim je danas zaražen svaki atom hrvatstva: Evropa i Balkan. Uz te dvije proteze na kojima hopšemo po ovoj neveseloj pozornici, svaki nam čas prijeti sunovrat: kad se oslonimo na naše sterilizirano balkanstvo, onda ustanovimo da ono nije doraslo onom autentičnom, srpskom, ali da je dovoljno da Evropi pruži izgovor za sve one prilike kad propusti da u skladu sa svojim deklariranim pravilima intervenira u našu korist; kao Evropljani, pak, usprkos svim našim uljudbenim tisućgodišnjicama, nećemo ostaviti naročito uvjerljiv dojam dok god ne dovedemo javne klozete bar na onu razinu na kojoj nam ih je ostavila njemačka vojska prije pola stoljeća.

I zato me strah da se *bobanderi* u svom nasrtaju na Mostar neće zaustaviti dok ga god ne svedu na onu količinu kamenja koju su u stanju duhovno apsorbirati. Taj napad na samu ideju grada pravda se paradoksalnim razlogom, naime da im je grad, kao Hrvatima, potreban; i to baš njima, i to baš Mostar, koji je valjda jedino mjesto pod suncem na kojem bosanski muslimani posjeduju veći stupanj urbaniteta od Hrvata. Da bi dakle *kao Hrvati* zadovoljili tu svoju plemenitu potrebu, oni taj grad iz dana u dan čine sve sličnijim Vukovaru. A dok je pravi Vukovar sve beznađnije u srpskim rukama, Hrvatska vojska – jedina institucija naše države koja nam jamči opstanak – svedena je na logistiku Tute Naletilića...

Taj ponižavajući zaplet oko Mostara, za koji uopće ne dvojim da je dirigiran iz Zagreba, vraća me neprestano jednoj te istoj slici: što su zapravo četnici vidjeli s Magistrale u času kad je pred njima iskrsnuo onaj kameni hijeroglif – da se poslužim izrazom Bogdana

Bogdanovića – koji se već stoljećima odčitava kao Grad, kao Dubrovnik? Kakvi su osjećaji mogli obojiti tu sliku koju poznaje cijeli svijet, sliku po kojoj su ti naoružani i uniformirani geaci mjesecima prašili iz svih mogućih cijevi? Jesu li dionici toga istog osjećaja i oni koji pucaju po Mostaru?

Jer ako jesu, onda mi to ratujemo sami sa sobom.

Pakiranje je prošlo sasvim bezbolno. Sandi se nakon mjesec dana vratio sa Suska, u onom zdrkanom raspoloženju u kojem se ljudi vraćaju s dopusta, i odsutno je i nevoljko primio moj otkaz. Autobus za Zagreb išao je u sedam. Uzeo sam samo svoju torbicu s dokumentima i ovim bilješkama, a sve ostalo što su naplavili mjeseci u kojima sam život polako selio iz Zagreba na front, ostalo je u Vrtovima, nagurano u jedan ormar od iverice, i umjesto oproštaja Sandiju sam ostavio instrukcije o tome da mi sve to pošalje prvim kamionom koji krene za Zagreb.

RUJAN

Naš je stari mačak uginuo nekoliko dana nakon što sam otišao. To mi je rekao Žan dovezavši moje stvari u starom dajcu.

Moj zahtjev za demobilizacijom urudžbiran je s uvažavanjem i realiziran u uobičajenom administrativnom roku.

Ratko Cvetnić

Rođen 1957. u Zagrebu. Maturirao na Klasičnoj gimnaziji i apsolvirao na studiju komparativne književnost i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio u Vjesniku od 1986. do 1998., a od 1998. radi kao stručni tajnik u Zagrebačkom sportskom savezu. Suradni član HAZU od 2016. Za prozne naslove *Kratki izlet* i *Polusan* dobio nagadu Gjalski (1998. i 2009.), a za roman *Blato u dvorištu* Nagradu HAZU (2019.). Živi u Zagrebu i Mraclinu.

Objavio: beletristiku *Kratki izlet : zapisi iz Domovinskog rata* (proza, 1997), *Polusan* (proza, 2009), *Povijest Instituta* (roman, 2013), *Blato u dvorištu* (roman, 2018); te publicistiku *110 godina skijanja u u Zagrebu i Hrvatskoj: od prve skijaške udruge do danas* (2004).

Biblioteka Online

knjiga 180

Ratko Cvetnić**KRATKI IZLET****zapisi iz Domovinskog rata****© 2020 Ratko Cvetnić****© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2020****Izdavač**

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Urednik

Krešimir Pintarić

Fotografija

TBIT / Pixabay.com

Objavljeno

25. listopada 2020.

ISBN 978-953-345-785-7 (HTML)

ISBN 978-953-345-786-4 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-345-787-1 (PDF)

ISBN 978-953-345-788-8 (MOBI)

Prvo izdanje

Ceres, Zagreb, 1997.

**Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Grada Zagreba i Ministarstva kulture
Republike Hrvatske.**